

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TEK PARTİ DÖNEMİ ORTADOĞU İLE İLİŞKİLER

Hazırlayan
Şeyma GÜMÜŞ DURAK

Danışman
Prof. Dr. Ayşe Ashhan ÇELENK

Yüksek Lisans Tezi

Haziran 2018
KAYSERİ

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TEK PARTİ DÖNEMİ ORTADOĞU İLE İLİŞKİLER

Hazırlayan
Şeyma GÜMÜŞ DURAK

Danışman
Prof. Dr. Ayşe Ashhan ÇELENK

Yüksek Lisans Tezi

Haziran 2018
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı : Şeyma GÜMÜŞ DURAK

İmza :

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: Tek Parti Dönemi Ortadoğu ile İlişkiler

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 98 sayfalık kısmına ilişkin, 30./05./2018 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % 20 dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dahil
- 2- Ana Bölümler dahil
- 3- Sonuç dahil
- 4- Alıntılar dahil/hariç
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 30/05/2018

Adı Soyadı : Şeyma Gümüş Durak
Öğrenci No :4032631115
Anabilim Dalı :Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı :.....
Program Adı :.....

Prof. Dr. A. Alihan Çelebi

Danışman: Adı/İmza

[Signature]

Öğrenci Adı/İmza

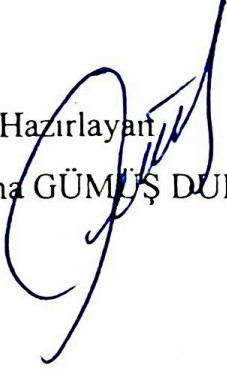
[Signature]
Şeyma Gümüş Durak

YÖNERGEYE UYGUNLUK

Tek Parti Dönemi Ortadoğu ile İlişkiler adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Şeyma GÜMÜŞ DURAK

Danışman

Prof. Dr. Ayşe Aslıhan ÇELENK

Uluslararası İlişkiler ABD Başkanı

Prof. Dr. Ayşe Aslıhan ÇELENK

Prof. Dr. Ayşe Aslıhan ÇELENK danışmanlığında Şeyma GÜMÜŞ DURAK tarafından hazırlanan “Tek Parti Dönemi Ortadoğu ile İlişkiler” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

21 / 06 / 2018

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Ayşe Aslıhan ÇELENK

.....

Üye : Prof. Dr. Melahat ÖCAL

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Armağan TEKE LLOYD

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kuralının ..22.06.18 tarih ve 25..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

22 / 06 / 18

Enstitü Müdürü

.....

ÖNSÖZ / TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans tez konumun belirlenmesi, araştırmalarımın tamamlanması, tezimin yazımı ve sonuçlandırılması dâhil her aşamasında bilgi birikimi ve tecrübeleri ile yardım ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sabır ve anlayışı ile daima destekçim olan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ayşe Aslıhan ÇELENK'e,

Kaynak araştırmalarım sırasında zengin kütüphanesini kullanmama olanak sunan görüş ve önerileri ile yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Mehmet ÖCAL'a

Tavsiye ve önerileri ile tezimize önemli katkılarda bulunan hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Armağan TEKE LLOYD'a

Ve nihayet bugüne kadar attığım her adımda sabırla yanımda olan daim ve en büyük destekçilerim başta annem olmak üzere babam, ablam, eşime ve varlığıyla hayatımı anlamlandıran kızıma teşekkürü bir borç bilirim.

Şeyma GÜMÜŞ DURAK
Kayseri, Haziran 2018

TEK PARTİ DÖNEMİ ORTADOĞU İLE İLİŞKİLER

Şeyma GÜMÜŞ DURAK

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Mayıs, 2018

Danışman: Prof. Dr. Ayşe Ashhan ÇELENK

ÖZET

Bu çalışmada geçmişten günümüze değin tarih sahnesinde yer almış birçok önemli medeniyete ev sahipliği yapmış, gerek tarihi, gerek dini, gerekse de kültürel bağlarımız bulunan Ortadoğu bölgesi ile tek parti dönemi olarak adlandırdığımız dönemdeki ilişkiler ele alınmaya çalışılmıştır. Öncelikle dış politika nedir, dış politikayı etkileyen faktörler nelerdir ve Türk dış politikasının temel ilkeleri nelerdir sorularına cevap aradığımız teorik bölümle giriş yapılmıştır. Ardından birkaç değişik açıdan bölgenin tanımı yapılmış ve bölgenin jeopolitik, ekonomik, dini ve kültürel bakımdan önemine değinilmiştir. Bölgenin Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmesi ile başlayan ilişkilere kısaca değinilerek I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında yaşanan gelişmeler ele alınmıştır.

Yeni Türkiye devletinin kurulması ile başlayan ve Demokrat Parti'nin kurulmasına kadar süren Tek parti dönemi; Atatürk Dönemi ve İsmet İnönü Dönemi olarak kronolojik sıraya göre kendi içerisinde iki bölüme ayrılarak incelenmiştir. Her iki dönemde de dış politikada etkili olan dönemin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün dış politika felsefelerine değinilmiş ve Türkiye ile Ortadoğu arasında yaşanan gelişmelerin ağırlıklı olarak siyasi ve diplomatik ilişkilere etkisi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tek parti dönemi, Ortadoğu, Türkiye-Ortadoğu ilişkileri, Türk Dış Politikası

TURKEY RELATIONS WITH MIDDLE EAST DURING THE SINGLE PARTY PERIOD

Şeyma GÜMÜŞ DURAK

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, June 2018

Supervisor: Prof. Dr. Ayşe Ashhan ÇELENK

ABSTRACT

This thesis deals with Turkey's foreign policy towards the Middle East during the single party period. The period covers the years from 1923 to 1945 and it is divided into two sub-periods with respect to the two presidents of the time: Mustafa Kemal Atatürk and İsmet İnönü. The reason for choosing Turkey's Middle East policy for the given period lies in the fact that during the state-building process of the Early Republican Era, the country's choice of being a western and modern state has created a rift from the region. The thesis deals with the topic from a realist perspective, arguing that the conditions and a state's rational choices affect foreign policy actions.

Based on this realist perspective, the main argument of the study is that Turkey's Middle East policy in the single-party period was determined according to the country's existing conditions, limits of its power and was based on two fundamental principles: Westernism and Status quo.

Moreover, the policy in this period was formulated by the leaders to a great extent, thus the personal choices of the two presidents were integrated to the analysis.

Key Words: Single Party Period, Middle East, Turkey Middle East Relations, Turkish Foreign Policy.

İÇİNDEKİLER

TEK PARTİ DÖNEMİ ORTADOĞU İLE İLİŞKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI	ii
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI.....	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

DIŞ POLİTİKANIN TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Dış Politika Nedir	5
1.2. Dış Politikayı Etkileyen Temel Faktörler	7
1.2.1.Coğrafi Boyut	7
1.2.2.Ekonomik Boyut	9
1.2.3.Askerî Boyut.....	10
1.3. Dış Politika Analizi Kavramı ve Analiz Düzeyi.....	13
1.3.1.Aktör Düzeyi	14
1.3.1.1. Devlet Düzeyi.....	14
1.3.1.2. Birey / Grup Düzeyi.....	15
1.3.1.3. Uluslararası Kuruluşlar Düzeyi.....	15
1.3.2.Sistem Düzeyi	16
1.3.2.1. Küresel Sistem Düzeyi.....	16
1.3.2.2. Alt Sistem Düzeyi.....	16
1.4. Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Teorileri	17
1.4.1.İdealizm	18
1.4.2.Realizm	20
1.5. Karar Alma Kavramı ve Rasyonalite İlişkisi.....	24

1.5.1.Rasyonel Aktör Modeli.....	24
1.6. Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri.....	26
1.6.1.Batıcılık.....	26
1.6.2.Statükoculuk	29

2. BÖLÜM

ORTADOĞU: KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE

2.1. Ortadoğu Kavramı ve Ortadoğu'nun Coğrafi Sınırları.....	33
2.2. Ortadoğu'nun Konumu ve Önemi.....	35
2.3. Ortadoğu İle İlişkilerin Tarihsel Çerçevesi	38
2.4. I. Dünya Savaşı Öncesi Ortadoğu'da Genel Durum.....	39
2.5. I. Dünya Savaşı Sırasında Ortadoğu'da Yaşanan Gelişmeler	42
2.5.1.Şerif Hüseyin İsyanı.....	43
2.5.2.Sykes Picot Antlaşması ve Balfour Deklarasyonu	45
2.6. Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türk Dış Politikası ve Ortadoğu İle İlişkiler	47

3. BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİ ORTADOĞU POLİTİKASI;1919-1945

3.1. Atatürk Dönemi ; 1919-1938	54
3.1.1.Atatürk'ün Dış Politika Çerçevesi	55
3.1.2.Atatürk Dönemi Ortadoğu ile İlişkiler	57
3.1.2.1.Irak ile İlişkiler ve Musul meselesi.....	59
3.1.2.2.Suriye ile İlişkiler ve Hatay Sorunu.....	67
3.1.2.3. İran ile İlişkiler.....	75
3.1.2.3.1. İran'da Gerçekleştirilen Reformlar ve Türkiye.....	76
3.1.2.3.2. Sınır Sorunu.....	78
3.1.2.4. Sadabad Paktı.....	81
3.2. İsmet İnönü Dönemi Politikası; 1938-1945	85
3.2.1.İsmet İnönü'nün Dış Politika Felsefesi	86
3.2.2.İnönü Dönemi Ortadoğu ile İlişkiler	89
3.2.2.1.Irak ile İlişkiler	89

3.2.2.2.Suriye ile İlişkiler	92
3.2.2.3.İran İle İlişkiler	95
SONUÇ	99
KAYNAKLAR.....	104
ÖZGEÇMİŞ.....	115

GİRİŞ

Ortadoğu, tarihte pek çok medeniyete beşiklik etmiş, dini, tarihi, kültürel açıdan tam bir mozaik oluşturacak yapıya sahip bir coğrafyadır. Osmanlı Devleti de bu medeniyetlerden birisi olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Merc-i Dâbık ve Ridaniye zaferleri sonucu Suriye ve Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile Ortadoğu bölgesinde hâkimiyet kurulmaya başlanmış ve bölgede Türk hâkimiyeti I. Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir.

I. Dünya Savaşı sonrası Kurtuluş Savaşı mücadelesinin verildiği Türk topraklarında, Yeni Türkiye'nin kurulmasıyla bölge ile ilişkiler bambaşka bir boyut almaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin yıllardır hâkimiyet kurmuş olduğu Ortadoğu bölgesi ile Türkiye'nin ilişkileri artık devlet ve bu devletin hâkimiyeti altındaki toprak ilişkisinden ziyade, komşu ülkelerin ilişkileri boyutuna taşınmıştır. Yeni Türk devletinin benimsemiş olduğu dış politika yurttan sulh cihanda sulh ilkesi temelinde inşa edilmiş olduğu için artık Türkiye, Osmanlı'dan kalma sınır sorunlarını çözme yoluna gidecek ve uluslararası arenada kendine yer edinmeye çalışacaktır. Ortadoğu'da bulunan komşuları ile de geçmişten gelen sorunlarını çözmeye çalışacak ve "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesi çerçevesinde ilişkilerini geliştirmek için çaba gösterecektir.

Bu tez çalışmasında cumhuriyetin kuruluşundan çok partili hayata geçişe kadar devam eden ve tek parti dönemi olarak adlandırılan süreç, Atatürk Dönemi ve İnönü Dönemi olarak iki parça haline incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasının ardından işgale uğraması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk işaretleri olmuştur. Anadolu'nun İtilaf Devletleri tarafından hızla işgal edilmesi karşısında ciddi bir direniş başlamıştır. Misak-ı Milli ilkeleri çerçevesinde yürütülen milli mücadele, zaferle sonuçlanmış ve Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

Cumhuriyetin ilanı ile başlayan Atatürk Dönemi ile Türkiye yeni bir ulusal kimlik ortaya koyma sürecine girmiştir. Bu kapsamda Atatürk'ün liderliğinde devletin yeniden yapılandırılması başlatılarak, laik ve modern bir ulus devlet inşa edilmeye çalışılmıştır. Dönemin yönetici kadrosu Türkiye'nin batılılaşma istikametinde ilerlemesi için ciddi bir çaba sarf etmişlerdir. Resmi dış politikada da bu çabaların etkisi görülmüş ve cumhuriyet dönemi boyunca dış politikaya batılılaşma hareketi hâkim olmuştur. Bu durum bir yandan Türk elitlerinin bölgeden uzaklaşmasına neden olurken diğer yandan da Ortadoğu ülkelerindeki muhafazakâr kesimde, Türkiye'ye karşı mesafeli bir tavrın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca, Türkiye'de gerçekleşen laikleşme hareketleri

ve batıcı politikaların izlenmesinin Ortadoğu ile mesafeli ilişkiler kurulmasına sebep olduğu söylenebilir.

Cumhuriyetin kurulmasının ardından yeni Türkiye'nin en büyük önceliklerinden birisi kendi güvenliği ve bekasını korumak olmuştur. Bu sebeple Türkiye, Osmanlı'dan kalma bütün hak iddialarından vazgeçmiş ve statükocu bir politika tarzı benimsemiştir. Kendi toprakları ve kendi sorunları ile ilgilenmiş, Arap dünyası ile olan ilişkilerini ve Arap dünyasının sorunlarına ilgisini en alt düzeyde tutmaya gayret etmiştir. Bölge ile ilişkileri sadece sınır sorunlarının çözülmesi odaklı olmuş, bu sınır sorunları da bölge ile sıcak ilişkiler kurulmasının önünde engel teşkil etmiştir. Irak ile sınır sorununu 1926 yılında Ankara Anlaşması ile çözmüştür. Suriye ile sınır sorunu ise Hatay'ın Türkiye'ye katılması ile her ne kadar Türkiye için sona ermişse de Suriye bu durumu kabul etmemiştir.

Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinin kopuk olmasının bir diğer nedeni I. Dünya Savaşı sonrası bölgede kurulan manda rejimleri olmuştur. Savaş sonrası Osmanlı Devleti'nin bölgeden tasfiyesi sonucu Ortadoğu'da meydana gelen otorite boşluğu İngiltere ve Fransa tarafından doldurulmuştur. İngiltere, Irak'ta Fransa ise Suriye'de manda rejimi kurmuş dolayısı ile Türkiye Ortadoğu'daki sınır sorunlarını çözerken İngiltere ve Fransa ile muhatap olmak zorunda kalmıştır. Yani Suriye ve Irak'ın bağımsızlığını kazanamamış olması bölge ile ilişkilerin mesafeli olmasına neden olmuştur. Türkiye bağımsızlık hareketlerine sempati duymakla birlikte dış politikada batı yanlısı bir politika izliyor olması nedeniyle batılı devletler ile kendisine yeni çatışma alanları yaratmaktan kaçınmış ve Arap bağımsızlığına kayıtsız kalmış ve kendi yapılaşma sürecine, güvenliğine öncelik vermiştir.

Ortadoğu coğrafyası sınırları günümüzde dahi tartışmalı olan bir bölgedir. Bu sebeple tez çalışmamızda özellikle Türkiye'nin komşuları olan Suriye, Irak ve İran ile ilişkiler işlenmiş ve Ortadoğu ile kurulan ilişkiler bu üç komşu ülke ile yaşanan gelişmeler ve temaslarla sınırlı tutulmaya çalışılmıştır.

Tezimizin ilk bölümü dış politika ile ilgili teorik bilgilerin yer aldığı bir bölüm olmuştur. Değişik birkaç tanımdan yola çıkılarak dış politika açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından dış politika analizi kavramı incelenmiş, dış politika analiz düzeyleri hakkında bilgi verilmiştir. Tez konumuzu içerisine alan dönemlerde uluslararası politikayı etkileyen ve uluslararası ilişkiler disiplininin iki temel akımı olan idealizm ve realizm teorilerine kısaca değinilmiştir. Genel anlamda dış politikayı etkileyen temel faktörler

ve Türk dış politikasının temel ilkeleri açıklanmış ve bu ilkelerin Türkiye'nin tek parti dönemi Ortadoğu ile ilişkilerini nasıl etkilediği incelenmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde Ortadoğu kavramının birkaç değişik tanımı üzerinden genel bir tanımı yapılmaya çalışılarak Ortadoğu'nun ekonomik jeopolitik dini ve kültürel açılardan önemine değinilmiştir. Yine bu bölümde bölgenin tarihsel sürecinden kısaca bahsedildikten sonra Osmanlı hâkimiyetine girmesine değinilerek tez konusuna giriş yapılmaya çalışılmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında yaşanan gelişmeler ele alınmış ve Kurtuluş Savaşının ardından yaşanan gelişmeler ve bölgeyle yaşanan ilişkiler incelenmiştir.

Üçüncü bölüm Atatürk dönemi ve İnönü dönemi olmak üzere iki kısımdan oluşmuştur. Atatürk'ün 1919'da Samsun'a çıkması ile başlayan ve Atatürk'ün 1938'de ölümüne kadar süren dönem Atatürk dönemi olarak adlandırılmıştır. Yeni Türk Devleti'nin inşası ile birlikte yeni dış politika anlayışının da belirdiği bu dönemde devletin Cumhurbaşkanı ve kurucusu Atatürk'ün dış politikada benimsemiş olduğu ve Türkiye'nin dış politikasını da şekillendiren ilkelerden bahsedilmiştir. Atatürk dönemi Ortadoğu ile yaşanan gelişmeler Irak, Suriye ve İran ile ilişkiler ele alınmaya çalışılmıştır.

İkinci kısım ise İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu 1938-1945 arası dönemi kapsamaktadır. Atatürk'ün vefat etmesi sonucu İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı görevini üstlendiği bu dönemin dış politikasının, Atatürk dönemi dış politikası ile karşılaştırması yapılmaya çalışılmış ve İsmet İnönü'nün dış politika felsefesine değinilmiştir. Ardından özellikle II. Dünya Savaşının hüküm sürdüğü ve savaş koşullarının dış politikayı oldukça etkilediği bu yıllarda Türkiye-Ortadoğu ilişkileri bağlamında yine Irak, Suriye ve İran ile ilişkiler ele alınmaya çalışılmıştır.

Erken cumhuriyet dönemi Ortadoğu ile ilişkilerde ciddi bir duraksama olduğu sıklıkla ifade edilen bir durumdur Ancak özellikle son on yıldır Ortadoğu, Türk dış politikasında ciddi anlamda yer almaya başlayan ve buraya yönelik üretilen politikalara daha ehemmiyet verilen bir bölge olmuştur.

Bu tezi hazırlamamızdaki amacımız son dönem bölge sorunlarının çözümü için ciddi diplomasi mesailerinin yapıldığı, artan üst düzey ziyaretlerin yaşandığı, Türkiye'nin bölge için rol model olabilirliğinin tartışıldığı ve hatta bir dönem dış politikada eksen kayması tartışmalarının yaşanmasına neden olacak kadar yakın ilişkilerin kurulduğu bu coğrafya ile erken cumhuriyet döneminde neden ve nasıl

uzaklaşma yaşandığı konusundaki merakımız olmuştur. Yeni Türkiye devletinin dış politika esaslarının ilişkilerin seyrini nasıl etkilediği ele alınmaya çalışılmıştır. Tezimizde günümüzde dahi tartışmalı olan ve suların hiç durulmadığı, savaş ve çatışmaların hiç bitmediği bir bölge olan Ortadoğu coğrafyasının genel durumu Türkiye Cumhuriyeti tek parti dönemini koşullarında araştırılmıştır. Ortadoğu sınırları hala tam olarak çizilmemiş bir bölge olması nedeniyle tek parti dönemi bölge ile olan ilişkilerimiz sadece sınır komşularımız olan Irak, Suriye ve İran ile sınırlı tutulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti tek parti döneminde gerçekleşen temaslar, yaşanan gelişmeler ve bu ülkeler ile kurulan ilişkiler dönemin Türkiye Cumhuriyeti devlet liderleri Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün yönetim anlayışları ışığında irdelenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. BÖLÜM

DIŞ POLİTİKANIN TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Dış politika üzerinde anlaşılmış tek bir tanımı olmayan ama genel olarak bir devletin kendi sınırları dışında elde etmek istediği amaçları ve ulaşmak istediği hedefleri doğrultusunda uluslararası ortamda yer alan aktörlere yönelik resmi ya da yetkili olarak tanımlanabilecek kişi ya da kurumlarca belirlenen talimat ve hedefler bütünü olarak tanımlayabileceğimiz bir terimdir. Teorik bilgilerin yer aldığı ilk bölümümüzde öncelikle dış politikanın birkaç değişik tanımı yapılmıştır. Ardından dış politika analizi kavramının ne olduğu ve dış politika analizinde analiz düzeylerinin neler olduğu izah edilmiştir. Genel anlamda dış politikayı etkileyen temel faktörler ve Türk dış politikasının temel ilkeleri açıklanmış ve bu ilkelerin Türkiye'nin Tek parti dönemi Ortadoğu ile ilişkilerini nasıl etkilediği incelenmeye çalışılmıştır.

1.1. Dış Politika Nedir

Dış politika hem günlük hayatta hem de literatürde oldukça sık kullanılan ancak üzerinde anlaşılmış tek bir tanımı olmayan bir kavramdır. Çünkü dünyada sürekli değişen dış politika uygulamaları, kavramın da sürekli değişmesine neden olmaktadır. Bu nedenle dış politika pek çok bilim adamı tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır.

Faruk Sönmezoğlu dış politikayı “bir ülkenin dışı, diğer ülkelere ilişkin olarak belirli bir konudaki tutumunu niteler”¹ şeklinde tanımlarken, Tayyar Arı’ya göre ise dış politika, “uluslararası siyasal sorunlara bir devletin hedefleri, davranışları ve amaçları açısından bakan, bir devletin uluslararası sisteme veya diğer devletlere karşı tutumunu inceleyen”² bir disiplindir. Ömer Kürkçüoğlu da dış politikayı “bir devletin başka bir

¹ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Der Yayınevi, Kasım 2014, s.11

² Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, Alfa Kitabevi, İstanbul, 2001, s.21

devlete veya devletler ya da daha geniş anlamıyla uluslararası alana karşı izlediği politika’’³ olarak tanımlamıştır.

Dış politika kavramı üzerinde iki grup tanımlamadan bahsedilebilir. Bu tanımlamalardan bir kısmı dış politikanın “dış” boyutu üzerine yoğunlaşırken bir diğer kısmı da “politika” boyutu üzerine yoğunlaşmıştır. “Dış” kelimesi söz konusu bir devletin egemenlik alanı dışında kalan tüm uluslararası alanı ifade etmektedir. Devlet otoritesini kullanabildiği kendi egemenlik sahası içinde meşru her türlü politikayı belirleyip uygulayabilirken başka devletleri otoritesi ve egemenliğinin de söz konusu olduğu “dış” dediğimiz uluslararası ortamda bu imkâna sahip değildir. “Politika” kavramı üzerine yoğunlaşan tanımlamalarda ise amaç bir politika bir hedef tayin etmektir. Bu tanımlamalara göre dış politika devletin dış politika yapıcılarının uluslararası arenada yer alan diğer devletlere ya da uluslararası aktörlere yönelik belirlemiş olduğu strateji ve davranış biçimi olarak tanımlanabilir.⁴

Dış politika Soğuk Savaş sonrası döneme kadar realist bakış açısıyla tanımlanmıştır. Bu bakış açısına göre devlet adına hareket eden kurum ve kuruluşlar dış politika anlamında tek ve yegâne karar vericilerdir. İç ve dış politika arasında keskin bir ayrım olduğunu kabul eden bu görüşe göre dış politika, devletlerin egemenlik sahalarının dışında kalan alanlar için tasarlanıp uygulanan stratejilerdir.⁵

Örneğin George Modelski realist bakış açısına uygun olarak dış politikayı toplumların başka devletlerin davranışlarını değiştirmek ya da kendi davranışlarını uluslararası ortama uyumlu hale getirmek amacıyla belirlediği stratejiler bütünü olarak tanımlamıştır.⁶ Yani dış politika, toplum adına karar vermeye yetkili siyasetçiler tarafından belirlenip yürütülmektedir.⁷ Christopher Hill ise dış politikayı “Uluslararası ilişkilerde bağımsız bir aktör tarafından yönetilen resmi ilişkilerin toplamı” olarak tanımlamıştır.⁸

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte dünyanın küreselleşmeye doğru yol alması ve ulus-devlet yapısının aşınması gibi nedenlerden dolayı dış ve iç politika

³Ömer Kürkçüoğlu, “Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü, Bugünü”, *A.Ü. SBF Dergisi*, 2000, C.35(1):311.

⁴Ramazan Gözen, *Dış Politika Nedir?, 21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, ed. İdris Bal, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006, ss.3-4.

⁵Ertan Efeğil, *Dış Politika Analizi Ders Notları*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2012, s.13.

⁶Ertan Efeğil, s.14.

⁷M. Fatih Tayfur, *Dış Politika*, (Edt.)Atilla Eralp, Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005 s.73-106.

⁸Christopher Hill, *The Changing Politics of Foreign Policy*, Palgrave MacMillan, New York 2003, s.3.

arasındaki ayırım her geçen gün daha da belirsiz hale gelmektedir.⁹ Bu da dış politika tanımlarının her geçen gün çeşitlenmesine yol açmaktadır. Dolayısı ile burada vereceğimiz hiçbir tanım dış politikanın tam ve kapsamlı bir şekilde ifade edilmesine yetmeyecektir. Ancak genel bir olarak dış politika, bir devletin kendi sınırları dışında elde etmek istediği amaçları ve ulaşmak istediği hedefleri doğrultusunda uluslararası ortamda yer alan aktörlere yönelik olarak, resmi ya da yetkili olarak tanımlanabilecek kişi ya da kurumlarca belirlenen talimat ve hedefler bütünü olarak tanımlanabilir. Bu çalışma kapsamında da dış politika bu bağlamda anlaşılmaktadır. Bu tanıma ek olarak bir devletin dış politikasını etkileyen temel faktörleri de incelemek yerinde olacaktır.

1.2. Dış Politikayı Etkileyen Temel Faktörler

Dış politika devletlerin belli başlı bir takım özelliklerinden doğrudan etkilenen önemli bir alandır. Devletler dış politikalarını belilerken sahip oldukları fiziksel, kültürel ekonomik yapıyı göz önünde bulundurarak kararlar alırlar. Devletin sahip olduğu coğrafya, ekonomik yapı, tarihsel ve stratejik özellikler dış politikaya yön veren önemli etkenler olarak sayılabilir.¹⁰

1.2.1. Coğrafi Boyut

Coğrafya; bir devletin toprak parçası olarak yeryüzünde konumlandığı mekan olarak basitçe tanımlanabilecek ancak dış politikayı etkileyen en önemli etkenlerden birisidir. Devletin üzerinde bulunduğu coğrafya, sahip olduğu özelliklerle dış politikaya yön verecek kadar önemli ve göz ardı edilmeyecek bir etkiye sahiptir. Örneğin söz konusu coğrafyanın verimli arazilere, yer altı kaynaklarına, su kaynaklarına sahip olması ekonomik gücünü etkileyebilecek ve diğer dünya ülkelerinin dikkat ve ilgilerini çekmesine dış politikalarını şekillendirmesine neden olabilecek boyutlara ulaşabilmektedir.

Türkiye de üç tarafının denizlerle çevrili olması ve iki önemli boğaza sahip olması dolayısıyla dış politikasında coğrafya etkeni oldukça önemli yer tutan bir

⁹ Ertan Efeğil, s.17.

¹⁰ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri(Çatışma, Hegemonya, İşbirliği)*, MKM Yayınları, Eylül, 2010, s.92.

ülkedir. Ayrıca Asya ve Avrupa arasında bir köprü vazifesi görmesi, Ortadoğu-Asya ve Avrupa-Balkanlar arasında bağlantı kuruyor olması Türkiye'nin dış politikasının belirlenmesinde göz önünde bulundurulması gereken önemli coğrafi özelliklerdir.

Türkiye'nin coğrafi konumunun, dış politikasını hem olumlu hem de olumsuz etkileyen yönleri olmuştur. Bu coğrafi özellikleri nedeniyle bir taraftan Türk-İslam kimliği diğer taraftan Avrupalı kimliği taşıyor olması sosyal ve kültürel olarak ikili bir durum yaratmış bu ikili durum dış politikayı da etkilemiştir. Türk-İslam kimliği, çoğunluğu Hristiyan olan batı dünyası ile olan ilişkilerinde batılı devletler tarafından sıklıkla vurgulanmış ve Türkiye ötekileştirilmeye çalışılmıştır.¹¹

Türkiye'nin coğrafi konumunun getirdiği bir diğer olumsuz etken ise sınırlar olarak çok fazla komşuya sahip olmasıdır. Bir ülkenin ne kadar sınır komşusu olduğu ve bu komşuların niteliği o ülkenin güvenliği ile doğrudan alakalı olmuştur. Komşularının sayısı arttıkça bu komşularla yaşayacağı sınır sorunları ve güvenlik endişeleri de artış göstermektedir. Bu da o ülkenin dış politikada güvenlik konusunu ön plana çıkarmasına neden olmaktadır. Türkiye de sınır komşusu oldukça fazla olması nedeniyle dış politika anlamında güvenlik endişesi yaşamış, dış politikada ittifak arayışı içerisinde olmuş ve ittifaklara dâhil olma stratejisine önem vermiştir.¹²

Coğrafi olarak Türkiye'nin bulunmuş olduğu konum Ortadoğu ile temaslar kurmasını gerektirecek ölçüde kritik bir konumdur. Osmanlı devletinin bölgeden tasfiyesi sonrası Türkiye'nin Ortadoğu ile coğrafi olarak sınır komşuluğu durumunun ve sınır sorunlarının ortaya çıkması dış politikada coğrafyanın önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'da ortaya çıkan otorite boşluğunu doldurmak amaçlı bölgeye yerleşmesi ile Türkiye henüz çok kısa bir zaman önce Kurtuluş Savaşında karşılarında zorlu bir bağımsızlık mücadelesi vermiş olduğu bu iki batılı devletle bir anlamda sınır komşusu olmak zorunda kalmıştır. Dış politikada yüzünü batı medeniyetine çevirmeye karar vermiş olduğu dönemde İngiltere ve Fransa ile Ortadoğu gibi sorunlu bir bölgede coğrafi sınırlar nedeniyle karşı karşıya gelmek zorunda kalmıştır.

¹¹ Yalçın YILMAZ, "Mevlüt KAYA, Atatürk; Türk Kimliği ve Ötekileştirme", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt 1 Sayı 1 Bahar 2012, s.s.117-136.

¹² Baskın Oran, *TDP'nin Kuramsal Çerçevesi, Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.24.

1.2.2. Ekonomik Boyut

Bir devletin belirli bir ekonomik büyüklüğe ve kalkınmışlık seviyesine ulaşmış olması dış politika anlamında hayati sayılabilecek derecede önemli faktörlerden birisidir. Çünkü ekonomik bir büyüklüğe sahip olmak, devletin güvenliğini sağlamak ve uluslararası arenada söz sahibi olmak açısından önemli bir güce sahip olmak demektir.

Son yıllarda modern ekonomik ve teknik yaşam biçimi ekonomik anlamda tüm dünya devletlerini birbirine bağımlı hale getirmiştir. Uluslararası ekonomik ilişkilerde meydana gelen gelişmelerle birlikte yatırıma yönelik ilişkilerin, karşılıklı ticari ve mali ilişkilerin sürekli artması ve çeşitlenmesi, ülkelerin değişen ölçülerde birbirlerine bağımlı hale gelmesine neden olmuştur.¹³ Bu bağımlılık artışı ekonomik olarak zayıf ve bağımlı olan tarafın dış politikasında serbest hareket etmesini engellerken, ekonomik olarak güçlü olan tarafın bu gücü kullanarak diğer ülkelerin dış politikalarını tehdit unsuru ile şekillendirme ve yönlendirmesine olanak sağlamaktadır.

Ekonomik olanakların dış politikada kullanılması birkaç yoldan olabilmektedir. Bunlardan ilki dolaylı olarak kullanılabilmesi ve dolaylı yoldan etki yaratmasıdır. Bir başka özelliği ise ekonomik tedbirlerin doğrudan karar vericilere değil o toplumun tamamına yönelik olmasıdır. Ayrıca ekonomik tedbirlerin etkili olabilmesi için tedbir uygulayan devlet ile uygulanan devlet arasında ciddi oran ve büyüklükte bir bağımlılığın olması gerekmektedir. Ekonomik yöntemin diğer bir özelliği de buna maruz kalan devletlerin halkları arasında kolayca tepkiye neden olabilmesidir. Ekonomik olanakların bir tehdit ya da ödül unsuru olarak kullanılması diğer devlet açısından küçük düşürücü durumların meydana gelmesine neden olabilir.¹⁴

Türkiye ekonomik olanakları açısından bakıldığında orta büyüklükte bir devlet olarak nitelendirilebilir. Toprak büyüklüğü açısından İran hariç tüm komşularından daha geniş topraklara sahiptir. Doğal kaynaklar açısından petrol hariç kendine yetebilecek durumdadır.¹⁵ Ancak belirli darboğaz dönemlerinde Türkiye de ekonomik olarak kendisinden daha güçlü devletlerin dolaylı olarak yaptırımlarına maruz kalmıştır.

Truman Doktrini bunun en bilinen örneğidir. 300 milyon doları Yunanistan'a ve 100 milyon doları Türkiye'ye olmak üzere toplam 400 milyon dolarlık askeri yardım

¹³ Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2000, s.140.

¹⁴ Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, s.141.

¹⁵ Baskın Oran, *TDP'nin Kuramsal Çerçevesi, Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1. Cilt, s.30-31.

paketi olarak tanımlayabileceğimiz bu doktrine göre yardım nakit olarak değil ABD'nin askeri malzemelerinin bu iki ülkeye transfer şeklinde gerçekleştirilecektir.¹⁶ Esas amacı Yunanistan ve Türkiye'ye yönelik Sovyet tehdidini önlemek olsa da ABD yaptığı yardım ile bu iki ülkeyi etkisi altına almış ve bu iki ülkenin siyasi, stratejik, tarihi ve kültürel özellikleri ve konumları nedeniyle Akdeniz ve Ortadoğu bölgelerinde etki alanı oluşturmayı hedeflemiştir. Böylece Sovyetlerin bu bölgelere yönelmesini engellemek istemiştir.¹⁷ Her ne kadar bu yardım Türkiye'yi Sovyet tehdidinden korumak amaçlı yapılmış olsa da Türkiye'nin dış politikasını olumsuz etkilemiştir. Truman yardımlarının şartlı yardım niteliğinde olması nedeniyle Türkiye'nin dış güvenlik ve politikası ABD'nin sınırlandırmalarına maruz kalmıştır.¹⁸

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ekonomik anlamda Ortadoğu ile yaşadığımız en önemli hadise Musul meselesi olmuştur. Musul sahip olduğu zengin petrol rezervleri ile o dönem gelişmiş bir endüstriye sahip İngiltere'nin oldukça ilgisi çekmiştir. İngiltere dış politikasını Musul'un petrollerinden yararlanmak için şekillendirmiştir. Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Musul, Osmanlı ordusu hâkimiyetinde olmasına rağmen Musul'da işgal faaliyetleri gerçekleştirmiştir.¹⁹ Hem Musul'un petrol bakımından zengin olması hem de bir Türk toprağı olarak haksız şekilde işgal edilmiş olması Türkiye için Musul'u vazgeçilmez hale getirmiştir. Türkiye dış politikada söz sahibi olmanın yolunun ciddi bir ekonomik güç gerektirdiğinin bilincinde olarak Musul konusunda hem Lousanne'da hem de İngiltere ile ikili görüşmelerde ciddi diplomatik çaba sarf etmiştir. Ancak gerek kurtuluş mücadelesinden yeni çıkmış, ekonomik ve askeri anlamda İngiltere karşısında güçsüz kalmış bir devlet olması gerekse de Milletler Cemiyeti'ne taşınmış olan Musul meselesinde lehine bir karar çıkmayacağını anlaması sonucu Musul'u kaybetmiştir.

1.2.3. Askeri Boyut

Bir ülkenin ulusal gücünün o ülkenin dış politika profilini etkilediği düşünüldüğünde ulusal gücün önemli unsurlarından olan askeri gücün dış politikayı

¹⁶ Barış Ertem, "Türkiye-Abd İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 12 Sayı 21 Haziran 2009 ss.387-389

¹⁷ Ramazan Gözen, *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, edt. Haydar ÇAKMAK, Platin Yayınları Ankara, 2008, s.387-389.

¹⁸ Ramazan Gözen, s. 390.

¹⁹ Can Deveci, *İngiltere'nin Ortadoğu Politikaları (1914-1922)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2012, s.s.64-81.

etkilediği sonucuna ulaşılabilir. Askeri güç devletin ulusal ve uluslararası hedeflerine ulaşmasına imkân veren fiziki bir olanaaktır. Dolayısıyla bir devletin askeri gücü ile o devletin uluslararası arenada etkinliğini arasında bir ilişki mevcuttur.

Askeri güç ülkeye yönelebilecek muhtemel bir tehdide karşılık caydırıcılık işlevine sahip olması nedeniyle güvenlik ihtiyacını karşılarken diğer yandan uluslararası alanda belirlenen hedeflere ulaşılmasında etkili bir araç görevi görmektedir. Dolayısı ile bu aracın büyüklüğü ve niteliği de etkinliği bakımından önemlidir. Ancak bu gücün diğer devletlere oranla sayısal olarak daha fazla olması bu devletin daha uluslararası alanda daha güçlü olduğu anlamına da gelmemektedir. Önemli olan bu imkân ve kabiliyetin etkin olarak kullanılabilmesidir. Dolayısı ile en çok askeri olan devletin en güçlü devlet olduğunu düşünmek ciddi bir yanılgıya neden olacaktır.²⁰

Askeri güç; nüfus, coğrafya, ekonomi gibi diğer dış politika parametrelerinden dönem dönem etkilenmektedir. Bu sebeple başarılı bir dış politika söz konusu parametreler ve askeri güç arasında dengenin kurulmasına bağlıdır. Özellikle Türkiye gibi stratejik bakımdan çok kritik bir coğrafyada yer alan bir ülke için bu denge son derece hayatidir. Üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada ülkesin olmasının yanı sıra derinlemesine bir kara unsuru üzerinde yerleşmiş bulunan Türkiye'nin kendini diğer ülkelerden ayıran önemli unsurlarını göz önünde bulunduran bir savunma yapılanması göstermesi gerekmektedir. Bu noktada ekonomik kalkınma stratejisi ile savunma stratejisi ve arasında bir dengeye ihtiyaç vardır.²¹

Türk ordusu ile askerinin savaşma kabiliyeti ve askeri teknik personelin yeterliliği genel kabul görmüş bir husustur. Ancak Türkiye'nin savunma ve güvenlik ihtiyacı ile bu ihtiyaca yanıt verebilecek ekonomik ve teknolojik yeterlilikler arasında tam bir örtüşmeden bahsetmek çok mümkün değildir. Sayısal bakımdan askeri gücü yeterli seviyede olmakla birlikte askeri teçhizat ve donanım bakımından dışa bağımlılık söz konusudur. Bu bağımlılık ise dış politikada Türkiye'nin elini zayıflatan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.²²

Tüm bunlardan hareketle askeri gücün Türk dış politikasını ciddi anlamda etkileyen değişken bir veri olduğunu ve bu unsurun belirli bir düzeyde olmakla birlikte bu düzeyin özellikle çalışmanın konusu olan tek parti döneminde yetersizliği nedeniyle

²⁰ <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-cagri-erhan/545332.aspx> (erişim Tarihi:13.01.2018)

²¹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s. 41-43

²² Baskın Oran, *TDP'nin Kuramsal Çerçevesi, Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1. Cilt, s.35.

Türkiye'nin dış politikada belli bir takım sınırlamalarla karşı karşıya kalmasına neden olduğu değerlendirilebilir.

Ülkelerin dış politikasını etkileyen ve yukarıda birkaçını saymış olduğumuz coğrafi, askerî ve ekonomik boyut gibi temel faktörler Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerini de şekillendiren etkenlerdendir. Özellikle Ortadoğu ve onun bir parçası olan Türkiye için coğrafya oldukça ciddi bir önem arz etmektedir. Ortadoğu'nun ve Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi potansiyelleri siyasal, ekonomik ve kültürel yapılarını da şekillendirmiştir.

Anadolu ve Ortadoğu'nun sahip olduğu yeraltı ve yerüstü kaynakları özellikle de Ortadoğu'nun zengin enerji kaynaklarının merkezinde yer alması dış güçlerin daima iştahını kabartmış ve her iki bölgeyi de dış tehditlere açık hale getirmiştir.²³ Bu yapı dış güçlerin müdahalesini ve bitmek bilmeyen bir istikrarsızlığı beraberinde getirmiştir. Özellikle Ortadoğu'nun; yönetim şekillerinin ve rejimlerin işleyişinde yaşanan sıkıntıların ve halk ile yönetim kesimi arasındaki kopukluk gibi yönetsel istikrarsızlıkların yaşanması petrole sahip olmasının dolaylı bir sonucudur.²⁴

Türkiye'nin hemen yanı başında böylesi dış müdahalelere maruz kalmaya müsait ve sürekli güç savaşlarının yaşandığı bir bölgenin olması Türk dış politikasını etkilemiştir. Osmanlı devleti döneminden miras kalan ve ileride değineceğimiz Hatay ve Musul meseleleri nedeniyle de sıkıntı yaşadığı Ortadoğu bölgesi, cumhuriyetin ilk dönemlerinde Türkiye'nin mesafeli ilişkiler kurduğu bir alan olarak kalmıştır. Özellikle zengin petrol kaynaklarının varlığı sebebiyle İngiltere'nin ilgisini çeken Musul toprakları üzerinde Türkiye'nin vermiş olduğu mücadele coğrafi ve ekonomik faktörlerin dış politikaya yön verdiğinin önemli bir örneği olarak karşımıza çıkacaktır. Buna karşın Hatay sorununda yoğun diplomatik girişimlerin istenen sonucu vermemesi nedeniyle Hatay sınırına askeri birlikleri yığma hamlesi ve sonrasında Fransızların geri adım atması askeri gücün artması ile birlikte dış politikadaki caydırıcı gücün de artmasını göstermesi bakımından önemlidir.

Tek parti dönemi Ortadoğu politikasına etki eden bu faktörlere ek olarak; teorik çerçevenin tamamlanması amacı ile dış politikanın analiz düzeyine de değinilmesi önemlidir.

²³Faruk Kaya, "Coğrafi Potansiyelleri Temelinde Türkiye Jeopolitiği Ve Dünya Siyasetindeki Yeri", Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 3 - Sayı 2 - Ekim 2017.

²⁴ Yaşar Hacısalıhoğlu, Coğrafi potansiyelleri zemininde Orta Doğu ve Türkiye'nin Konumu, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/cograf-potansiyelleri-zemininde-orta-dogu-ve-turkiyenin-konumu> (Erişim Tarihi:24.03.2018)

1.3. Dış Politika Analizi Kavramı ve Analiz Düzeyi

Dış politika analizi dış politikanın kaynakları ile dış politikanın planlanıp uygulandığı süreçleri izah etme girişimleri sonucu ortaya çıkmış bir çözümleme düzeyidir.²⁵ En geniş anlamı ile devletlerin uluslararası sistemde diğer devletlere karşı davranışları olarak tanımlanabilecek dış politika, tek bir yaklaşımın sınırları içerisine hapsedilemeyecek bir niteliğe sahiptir.²⁶

Dış politikada temel olarak neyin çalışılmakta olduğu, çalışmanın aktörlerinin kimler olduğu gibi sorunlar analiz düzeyi meselesi ile alakalıdır.²⁷ Araştırmacılar bir konu üzerinde çalışmaya karar verdikleri zaman konuyu izah edebilmeleri için öncelikle araştırmaları için nelerin önemli olduğu ve nelere bakmaları gerektiği konusunda bir stratejilerinin olması elzemdir. Başka bir ifade ile analizci en başından itibaren analizini oturtacağı temeller ve analizini sürdüreceği düzey konusunda bir seçim yapmak zorundadır. Analiz düzeyinin seçimi yapılan analizin karakter ve sonucunu belirlemesi açısından önemlidir.²⁸

Analiz düzeyi sorunu 1959'da "Man The State and War" isimli çalışması ile Waltz tarafından gündeme getirilmiştir. Bu çalışmada savaşın nedenlerini birey, devlet ve uluslararası sistem olmak üzere üç düzeyde analiz etmiş ve bu alandaki tartışmayı başlatmıştır.²⁹ Bu tarihten günümüze dek konuyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgisi bulunan birçok çalışmada çeşitli analiz düzeyi sınıflandırmaları yapılmıştır. Örneğin alanla ilgili yazarlardan James Rosenau³⁰ Ronald Yalem³¹ örneklerinde de ulusal, bölgesel ve küresel olmak üzere başlıca üç analiz düzeyinden bahsedilmektedir.³²

Bir diğer yandan Marijke Breuning de *Foreign Policy Analysis* isimli kitabında tıpkı Waltz gibi birey, devlet ve sistem olarak üç farklı analiz düzeyinden

²⁵ Fulya Ereker, "Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2010, s.8

²⁶ M. Fatih Tayfur, "Main Approaches to the Study of Foreign Policy: A Review", *METU Studies in Development*, Cilt 21, No. 1, 1994, s.113.

²⁷ Yusuf Erkul, "Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikasında Ahmet Davutoğlu Etkisi: Lider Düzeyi Analizi", Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2013, s.7

²⁸ Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", *SBF Dergisi*, 51/1-4, 1996, s.74.

²⁹ Waltz, Kenneth, N. (2001): *Man, the State and War. A Theoretical Analysis*. New York, Columbia University Press, s. 16 – 41.

³⁰ J. N. Rosenau, "Order and Disorder in the Study of World Politics", R. Maghmori ve B. Ramberg (der.), *Globalism Versus Realism: International Relations' Third Debate* (Boulder: Westview, 1982), ss. 1-7.

³¹ Ronald J. Yalem, , "The Level-of Analysis Problem Reconsidered" *The Year book of the World Affairs*, 1977, s.307.

³² Faruk Sönmezoglu, s.81.

bahsetmektedir. Bunlardan birey düzeyi liderler ve karar vericilere odaklanmaktadır. Bu düzey liderlerin liderlik özelliklerine, kişiliklerine, inanç yapılarına ve benzeri özelliklerine vurgu yapmaktadır. Ancak burada liderler tek başına karar vermemekte diğer karar vericiler(bürokratik kurumlar, danışmanlar vb.) ile etkileşim halinde bulunarak karar almaktadır. Diğer bir düzey olan devlet düzeyinde ise parlamento ile hükümet, bürokratik kurumlar arasındaki ilişkiler gibi devletim kurumsal yapıları arasındaki etkileşim irdelenmektedir. Üçüncü düzey olan sistem düzeyinde ise devlet ve devlet dışı uluslararası aktörler, uluslararası sistemin yapısı ve sistemin belirlediği değerler temel alınmaktadır.³³

Ancak analiz düzeyi konusunda ilk sistematik çalışmayı yapan David Singer ise sistem düzeyi ve devlet düzeyi olmak üzere iki düzeyi esas almaktadır. Bunlardan sistem düzeyinde temel çıkış noktasını uluslararası sistem oluşturmaktadır. Devlet düzeyinde ise tamamen devlete ilişkin değişkenler üzerinde durulmuştur. Savaşlar, diplomasi, yalnızcılık gibi olgular sistemin yapısından ziyade ulusal çıkara, devletin kapasitesine ve sosyo-politik nedenlere dayandırılmıştır.³⁴

Faruk Sönmezoğlu ise analiz düzeyi ile ilgili çalışmalarında aktör düzeyi ve sistem düzeyi olarak iki temel düzey belirlemiştir. Bu düzenlemeye göre aktör düzeyi birey, devlet ve uluslararası kuruluşları içeren bir analiz düzeyi olarak belirlenirken sistem düzeyi küresel sistem düzeyi ve alt-sistem düzeyi olarak iki ana alt gruba ayrılmıştır.³⁵ Bu çalışmanın kapsamına uygun analiz düzeyini belirlemeden önce bu düzeyleri daha ayrıntılı incelemek yerinde olacaktır.

1.3.1. Aktör Düzeyi

1.3.1.1. Devlet Düzeyi

Analiz düzeyi olarak devlet düzeyi belirlendiğinde tamamen devlete ilişkin veriler ve değişkenler üzerinde durulmaktadır.³⁶ II. Dünya Savaşı öncesinde uluslararası politika ile ilgili olaylara ilişkin yapılan yorumlarda temel analiz birimi olarak devlet ele alınmıştır. Dünyada yayınlanan bilgi belge ve verilerin birçoğu genellikle devletlerin siyasi sınırlarına göre şekillenmektedir. Bu da devlet düzeyinde analiz yapmayı oldukça

³³ Ertan Efegil, s.23.

³⁴ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri(Çatışma, Hegemonya, İşbirliği)*, s.139-140.

³⁵ Faruk Sönmezoğlu, s.82-83.

³⁶ Tayyar ARI, *Uluslararası İlişkiler Teorileri(Çatışma, Hegemonya, İşbirliği)*, s.139-140.

kolaylaştıran önemli bir avantaj sağlamaktadır. Bu düzeyde yapılan analizlerde devletlerin dış politikaları çerçevesinde yer alan farklı amaçların ve bu amaçları gerçekleştirmede kullanılan farklı araçların saptanması ile bunlar arasında yapılacak tercihleri etkileyen faktörlerin ayrıntılı incelenmesi mümkündür.³⁷ Bu analiz düzeyinin önemli bir özelliği de ulusal politikaların ardındaki motivasyonu, amaçları ve hedefleri ortaya koyma olanağı sağlamasıdır.³⁸

1.3.1.2. Birey/Grup Düzeyi

1950'lerin ortalarından itibaren uluslararası politika alanına ilişkin teori kurma ve uygulamanın önem kazanmasıyla birlikte devletin temel analiz birimi olma özelliği devam etmekle birlikte tek analizi birimi olmadığı anlayışı ortaya çıkmıştır. Dış politika incelemeleri yapan diplomasi tarihçileri ve hukukçular dış politikayı önemli devlet adamlarının eylem ve davranışlarının incelemesi olarak görmüşler çalışmalarında bu kişilerin algılarına, ideallerine ve benzeri özelliklerine geniş yer ayırmışlardır. Bu noktadan hareketle uluslararası sorunlara müdahil olan Papa, bir savaşın sonucunu etkileyebilecek düzeyde önemli bir silah tüccarı, bir devletin dış politikasında oldukça etkili bir devlet başkanı gibi değişkenler doğrudan birey/grup düzeyinde açıklanabilmektedir.³⁹

1.3.1.3. Uluslararası Kuruluşlar Düzeyi

Sayıları, çeşitleri ve uluslararası arenadaki etkinlikleri hızla artan uluslararası örgütler uluslararası politika literatüründe devletin tek temel aktör olma konumunu zorlayan olgularından bir diğeridir. Faruk Sönmezoğlu bu kuruluşları analiz düzeyi açısından 3 grupta toplamıştır.⁴⁰ Birincisi doğrudan devletlerin üye olduğu, nitelik bakımından devletlerin üzerinde yer almayan Birleşmiş Milletler ve NATO gibi hükümetler arası kuruluşlardır. Hükümetler aşırı olarak nitelendirilen ve devletleri aşan niteliklere sahip kuruluşların yer aldığı ikinci gruba örnek olarak Katolik kilisesi, çok uluslu şirketler ve uluslararası nitelik taşıyan sivil toplum örgütleri verilebilir. Üçüncü grupta ise hükümetler üstü olarak adlandırılan, tek tek üyelerinin iradelerinin üzerinde konuma sahip olduğu kabul edilen kuruluşlar yer almaktadır. Bu grupta yer alan kuruluş

³⁷ Faruk Sönmezoğlu, s.85-86.

³⁸ Tayyar ARI, *Uluslararası İlişkiler Teorileri(Çatışma, Hegemonya, İşbirliği)*, s.139-140.

³⁹ Faruk Sönmezoğlu, s.88.

⁴⁰ Faruk Sönmezoğlu, s.89.

sayısı nadir olmakla birlikte ekonomik yönü ağır basan entegrasyon hareketleri ve bunun en belirgin örneği olan Avrupa Birliği bu kuruluşların başında gelmektedir.⁴¹

1.3.2. Sistem Düzeyi

Sistem düzeyi, dış politika analizi ile ilgili çalışmalarda devletlerin dış politika alanındaki davranışlarının izahı için başvuru alanı temel faktörlerden birisidir. Sistem kavramı olarak birçok yazar tarafından farklı şekillerde izah edilmiştir. Örneğin sistem kuramına önemli katkılarda bulunan Morton A. Kaplan'a göre sistem, "kendilerine özgü tanımlanabilen davranışsal düzenlilikler ile dış çevreden ayrılan ve aralarında ilişkiler bulunan değişkenler dizisidir."⁴² Uluslararası ilişkiler alanındaki çalışmalarında sistem yaklaşımını temel alarak araştırmalar yapan Charles McClelland'a göre ise "sistem kendilerini dış çevreden ayıran ve belirlenebilen sınırlar içinde etkileşmekte olan bir bütündür."⁴³ Sistem düzeyi, küresel ve alt sistem olarak iki grupta incelenebilir.

1.3.2.1. Küresel Sistem Düzeyi

Bu düzeyin uluslararası politika analizlerinde kullanılması devlet düzeyine oranla çok daha yeni bir olgudur. Küresel düzeyde yapılan analizler somut olmaktan ziyade teorik- soyut özelliklere sahiptir. Bu tür analizlerde devletlerin dış politikalarının önemli oranda sistem tarafından belirlenmektedir. Burada devletlerin sahip oldukları farklı siyasal kurumların, toplumsal yapılarında var olan farklılıkların, lider kadrolarındaki özgünlüğün pek de dikkate alınmadığı görülmektedir. Buradan hareketle bütün devletlerin benzer amaçlara sahip olduğu dış politikada bir takım kalıplaşmış stratejiler izledikleri varsayılmaktadır.⁴⁴

1.3.2.2. Alt Sistem Düzeyi

1960'lardan sonra bloklar arasındaki yumuşamalar, uluslararası sistemde meydana gelen değişimler bölgesel olayların önemini artırmış ve bölgesel örgütlenmeleri teşvik etmiştir. Uluslararası politikada olayları yönlendirme bakımından etkileri giderek artan bölgesel örgütler nedeniyle bölgesel sistemlerin uluslararası politikada ayrı bir

⁴¹ Faruk Sönmezoğlu, s.88-89.

⁴² Morton A. Kaplan, System and Process in International Politics, New York, 1957, p. 4.

⁴³ Charles A. McClelland, Theory and the International System, (New York: MacMillan, 1966), s. 20

⁴⁴ Faruk Sönmezoğlu, s.90-91.

analiz düzeyi olarak ele alınması gündeme gelmiştir. Ancak bununla birlikte bu düzeye yönelik olarak yapılan çalışmalar devlet veya küresel sistem düzeylerine oranla henüz niteliksel anlamda oldukça sınırlı ve zayıftır. Alt sistem düzeyinin ana aktörü olarak nitelendirdiğimiz bölgesel örgütlerin bir çatı altında toplanabilecek benzer özelliklerden ziyade birbirlerinden ayırt edici farklı özelliklere sahip olmaları nedeniyle ortak bir kavramsal çerçeve ve model geliştirilmesi zorlaşmaktadır.⁴⁵

Faruk Sönmezoğlu'nun yaptığı analiz düzeyi çalışmalarda birey, devlet ve uluslararası kuruluşları içeren düzey olarak belirlemiş olduğu aktör düzeyi, tezimizi yazarken ağırlıklı olarak kullanmış olduğumuz analiz düzeyi olmuştur. Tezimizin konusunu oluşturan tek parti dönemi yıllarının dünyada temel analiz biriminin devlet olarak belirlenmiş olduğu yıllar olması ve ilgili yılları konu edinen bilgi belge ve verilerin devlet aktörü temelli olması çalışmamızın analiz düzeyinin belirlenmesi açısından yol gösterici olmuştur. Bu bağlamda tek parti dönemi Ortadoğu ile ilişkileri devletler bazında ele alarak Irak, Suriye ve İran ile ilişkilerimizi değerlendirmeye çalıştık. Bir diğer yandan tek parti dönemini ilgili yıllarda Cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiş Mustafa Kemal ATATÜRK ve İsmet İNÖNÜ dönemleri olarak iki bölüm halinde inceleyerek devlet düzeyini birey analiz düzeyi ile tamamladık. Hem Mustafa Kemal ATATÜRK hem de İsmet İNÖNÜ'nün cumhurbaşkanlığı yaptıkları dönemde dış politikayı şekillendirmiş olmaları Birey analiz düzeyini tercih sebebimiz olmuştur. Atatürk'ün yeni Türkiye devletinin dış politikasını ciddi manada şekillendirmiş olması dış politikada aktörün etkisini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ortadoğu ile ilişkiler bağlamında bakıldığında özellikle Hatay sorununda sergilemiş olduğu kararlı tutum dış politikada lider faktörünün etkinliğini gözler önüne sermiştir. Dış politika analizinin analiz düzeyine ek olarak bir de teorik çerçeveye oturtulması oldukça önemlidir. Dolayısıyla Türkiye'nin tek parti dönemi Ortadoğu politikasının ayrıntılı değerlendirmesine geçmeden önce takip edilecek teorik çerçeveyi de ortaya koymak yerinde olacaktır.

1.4. Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Teorileri

Uluslararası ilişkilerin, genel olarak, devletler ile diğer uluslararası ve uluslar üstü aktörlerin davranışlarının tanımlanması, açıklanması ve tahmin edilmesi ile

⁴⁵ Faruk Sönmezoğlu, s.92.

uğraştığı söylenebilir.⁴⁶ Bir disiplin dalı olarak Uluslararası İlişkilerde küresel sistemin işleyişini ve devletlerin bu sistem içerisindeki hareket biçimlerini izah etmek için kullanılan birçok teori olsa da Realizm-İdealizm ikileminin dış politika analizi açısından en sık kullanılan teorik çerçeve olduğu söylenebilir.⁴⁷

1.4.1. İdealizm

İdealizmin şekillenmesi ve uluslararası ilişkilerin doğuşu birbirine paralel ilerlemiştir. Uluslararası ilişkiler disiplininin doğuşu, I. Dünya Savaşı'nın tüm dünya için meydana getirdiği yıkım sonrası barış düzeninin kurulması ve savaşların önlenmesi bakımından yeni yaklaşımlara duyulan ihtiyacın bir sonucudur. 18yy.'da Avrupa'da düzenin devamını arzulayan beş büyük devlet aralarındaki uyuşmazlıkları çözmek maksadı ile gizli anlaşmalar yapmışlardır. Bu anlaşmaların devletlerarası kamplaşmalara neden olmasıyla tüm dünyayı etkileyen büyük bir savaş çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa'da hâkim olan dengeye tepki olarak Amerikalı idealistler bu büyük yıkımın etkilerinin en aza indirgenmesi ve yeni bir savaşın daha çıkmaması için uluslararası alanda yeni bir takım arayışlara girmişlerdir.⁴⁸ Bu arayışlar neticesinde ilk uluslararası ilişkiler kürsüsünün kurulması gündeme gelmiş ve bu yeni disiplinin amacının hukuk, politika, etik ve ekonomi ile ilgili sorunların araştırılması ile medeniyetler arası anlayışın geliştirilmesine katkıda bulunulması olduğu vurgulanmıştır.⁴⁹ Yani genel anlamda I. Dünya Savaşı'nın yol açtığı felaketlerin tekrarını önleme ve dünyayı barış düzenine kavuşturma çabaları, düşünürleri yeni yaklaşımlar üzerinde durmaya itmiş ve böylece de idealizm ortaya çıkmıştır.⁵⁰

İdealizmin temeli aydınlanma düşüncesine ve ardından gelişen liberalizm akımına dayanmaktadır. İdealizmin en önemli varsayımlardan birisi bireylerin özünde iyi, işbirliğine yatkın ve rasyonel olarak kabul edilmesidir.⁵¹ İdealistlere göre rasyonel olan birey ve devlet savaşı istemeyeceğine göre savaşların nedeni politik süreçlerde meydana gelen yanlış anlaşılmalardır.⁵² Savaşın önlenmesinin demokrasi ve barışı

⁴⁶ Mustafa Aydın, s.71.

⁴⁷ <http://politikaakademisi.org/2014/05/22/uluslararasi-iliskilerde-iki-temel-yaklasim-realizm-vs-idealizm/> (Erişim Tarihi:17.05.2018)

⁴⁸ Bülent Uğrasız, "Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım: İdealizm ve Realizm", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt :5, Sayı:2, 2003, s.141.

⁴⁹ Mustafa Aydın, s.91-92.

⁵⁰ Bülent Uğrasız, s.140.

⁵¹ Bilal Karabulut, "I. Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkilerde İdealizmin Yükselişi", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt : 8 Sayı :15, s.66.

⁵² Fulya Ereker, a.g.t, s.10

tesis edecek uluslararası mekanizma ve kurumların oluşturulması ile mümkün olduğunu ya da en iyi ihtimalle savaşın tekrarlanmaması için en uygun aracın barışçıl dayanışma ve geniş katılım prensibi ile oluşturulacak uluslararası yapı olduğunu ifade etmişlerdir.⁵³ Yaratılan bu düzenin hukuksal ve kurumsal düzenlemelerle teminat altına alınmasının da kaçınılmaz olduğunu vurgulamışlardır. Bu da ulusal ve uluslararası alanda reformların yapılması gerekliliğini doğurmuştur. Reform çalışmaları otoriter rejimler yerine demokrasinin geliştirilmesi, uluslararası kuruluşların kurulması, uluslararası hukukun güçlendirilmesi etrafında yoğunlaşmıştır.⁵⁴

İdealizmin bu tespit ve önerileri teori olarak kalmamış ve Milletler Cemiyeti'nin kurulması bu anlamda atılan önemli bir adım olmuştur. İdealist yaklaşımın öncüsü sayılan A.B.D Başkanı Wilson, uluslararası sistemin kurumsallaşma çerçevesi içinde örgütlenmesini savunmuş ve bunu eyleme dönüştürerek Milletler Cemiyeti'nin kurulması konusunda öncülük etmiştir. Milletler Cemiyeti uluslararası sistemdeki eski güç dengesini ortadan kaldırması ve barışa dayalı yeni bir sistemin kurulmasına yol açması ve savaş ımkânsız kılması beklentileri ile kurulmuştur.⁵⁵

İdealizm, uluslararası politikanın küresel işbirlikleri, uluslararası kuruluşlar, silahsızlanma anlaşmaları ile yeniden yapılandırılabilceğini, savaşların önlenebileceğini savunmuştur. Serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaşması ile uluslararası ticaretin artacağını ve devletlerin ortak menfaatlerini karşıladıkları bir düzenin olacağını farz etmiştir. Böylece devletlerin uluslararası politikada savaş argümanına başvurma eğiliminde giderek azalma olacağını, barışın temini ve korunmasını kolaylaşacağını iddia etmiştir.⁵⁶ Ancak bu tespitleri uluslararası politikanın mevcut gerçekliklerini göz önünde bulundurmadan yapmıştır. Özellikle 1919-1939 döneminin şartları ile idealizmin temel argümanları birbiri ile örtüşmemiştir. İki savaş arası dönemde çok fazla anlaşma imzalanmış olmasına rağmen pratikte gerçek bir anlaşma sağlanamamış, dünyada yani bir silahlanma dönemi başlamıştır. Diğer bir yandan 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran ile savaştan galip çıkmış ülkeler dahi ekonomik krizle uğraşmak zorunda kalmışlardır. Barışı tesis edeceğine inanılan Milletler Cemiyeti yeni bir savaşın çıkmasına mani olamamış ve II. Dünya savaşı patlak

⁵³ Şaban Çalış, Erdem Özlük, “Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:18, s.232.

⁵⁴ Bülent Uğrasız, s.141.

⁵⁵ Bülent Uğrasız s.142.

⁵⁶ Bilal Karabulut, s.67.

vermiştir. Bu savaş, disiplin içerisinde İdealizmin çöküşü Realizm'in doğuşu olarak yorumlanmıştır.⁵⁷

1.4.2. Realizm

Realizm temeli antik Yunan'a kadar götürülebilecek ve Thucydides, Machiavelli, Hobbes gibi düşünürlerin öncü olduğu bir uluslararası ilişkiler teorisidir. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrası idealistlerin tezlerinin başarısız olmasına tepki olarak doğmuş ve II. Dünya Savaşı sonrası Uluslararası politikada yaygınlıkla kabul görmüştür.⁵⁸

1930'lu yıllarda uluslararası sistemin karşılaştığı iki önemli sorun idealizmin tartışılabilir hale gelmesine neden olmuştur. Öncelikle 1929'da başlayan ve tüm dünya devletlerine yayılan Büyük ekonomik buhran ve I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya ve Japonya gibi ülkelerin uluslararası statükoyu değiştirmek amaçlı silahlanmaları uluslararası ilişkilerde gerilimi artırmıştır. Barış olgusunu kendine temel alan idealizm bu iki temel sorun nedeniyle sorgulanmaya başlamış ve yine idealizmin savunduğu kurumsallaşmanın bir sonucu olan Milletler Cemiyeti'nin uluslararası sorunlara çözüm getirememesi idealizmin geçerliliğini yitirmesi olarak yorumlanmıştır. Böylesi bir ortamda realizm kendisine yer edinmeye başlamıştır.⁵⁹

Temel olarak realistlerin, insan doğasının kötü olduğuna inandıkları görülmektedir. İnsanın asıl amacı güce sahip olmaktır. Bu, insanın doğasında var olan ve değiştirilmesi mümkün olmayan bir özellik olduğu için insanların sürekli güce ulaşma mücadelesi verdikleri varsayılır. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler de bir güç mücadelesi olarak nitelendirilir. Böylesi anarşik bir ortamda devletin temel amacı uluslararası sistemde varlığını sürdürmektir ve bu amaç doğrultusunda dış politikada ahlaki ilkeler göre değil çıkarlarının gerektirdiği gibi davranmaktadır.⁶⁰

Realizme göre uluslararası politikanın özü güç ve çıkar mücadelesinden oluşmaktadır. Merkezi bir otoritenin olmadığı anarşik yapıli uluslararası ortamda devletler için güvenlik konusu ana gündem maddesi haline gelmektedir. Realistlere göre uluslararası hukuk ve örgütler aracılığı ile barışın korunmasının pek kolay olmaması nedeniyle güvenliğı sağlayacak başka mekanizmalara ihtiyaç duyulmuş ve bu çerçevede

⁵⁷ Şaban Çalış, Erdem Özlük, s.234.

⁵⁸ H. Rumeysa Dursun, "Realizmin Realist Bir Eleştirisi Olarak Raymond Aron ve Uluslararası İlişkiler Kuramı", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Eylül 2017, s.70-71

⁵⁹ Bülent UĞRASIZ, s.143.

⁶⁰ H.Rumeysa Dursun, s.71.

güç dengesi bir devletin diğeri üzerinde hâkimiyet kurmasını engelleyici rol oynamıştır.⁶¹ Realistlere göre varlığını ve çıkarlarını korumak isteyen devlet ancak kendi gücüne güvenebilir. Bir devletin varlığını sürdürmek için aldığı tedbirler karşısında diğere devletler kendilerini güvensiz hissedip benzer tedbirler alabilirler. Bu durum uluslararası ilişkilerde güvenlik ikilemi (security dilemma) olarak tanımlanır ve bu ikileme düşen devletler varlıklarını sürdürmek, uluslararası sistemde istikrar ve güvenliği sağlamak için güç dengesi politikasına başvururlar.⁶² Uluslararası yapıdaki istikrarsızlığın neden olabileceği devletlerarası olası tehditlere karşı güç dengesini sağlamak için devletler belli ittifaklar kurabilir, askeri kapasitelerini artırabilir ve böylece diğere devletlerin güçlerini dengeleyebilir.⁶³

Buraya kadar ifade ettiklerimizden özetle realizmin temel varsayımları şu şekilde özetlenebilir:

1.Uluslararası politikada objektif ve evrensel kurallar vardır ve bu kuralların kaynağı olarak insan doğası gösterilir. İnsanlar ise doğaları gereği bencil ve çıkarıcıdır.

2.Uluslararası politikada etkin olan temel aktörler rasyonel ulus-devletlerdir. Ve devletlerin amacı ulusal çıkar maksimizasyonu sağlamaktır.

3.Uluslararası ortama hakim olan anarşi, bir savaş halini ifade etmektedir. Merkezi otorite yokluğundan kaynaklanan bu durumda devletler barışçıl yollarla çıkarını maksimize edemiyorsa savaş yoluna gider ve bu dış politikanın meşru bir aracıdır.

4.Güç dengesi (balance of power) uluslararası arenada düzen ve istikrar sağlamanın tek yoludur.

5. Realizme göre ahlak ve çıkarlar arasında bir çatışma vardır ve bu çatışmada galip gelen daima ulusların çıkarı olmuştur. Ahlaki değerlerin uluslararası politikada herhangi bir etkisi yoktur.

Zaman içerisinde uluslararası ilişkiler disiplinin gelişmesine paralel olarak Realist teori değişime uğramış ve Neo-realizm ve bunun da içerisinde Savunmacı Realizm, Saldırgan realizm gibi varyasyonlar ortaya çıkmıştır. Devletlerin uluslararası siyasetteki davranış biçimlerinin belirlenmesinde sistem yapısına yaptığı vurgu nedeniyle “yapısal realizm olarak da adlandırılan Neo-realizm, ilk kez Kenneth Waltz

⁶¹ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, s.43.

⁶² H.Rumeysa Dursun, s.71.

⁶³ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, s.163.

tarafından ortaya atılmıştır. Realizmin devleti temel aktör kabul eden yaklaşımının aksine birey ya da devlet temelli saptamaların eksik ve indirgemeci olduğunu savunmuştur. Neo-realizm devlet davranışlarının açıklanmasının sistem düzeyinde yapılması gerektiği iddiası üzerine geliştirilmiştir. Uluslararası siyasi sistemdeki gelişmeler devletlerin dış politikalarının belirlenmesinde temel alanlardır. Sistem içerisinde yer alan birimler arasındaki güç dağılımı yapıyı belirlemektedir. Dolayısı ile tek, iki ve çok kutuplu uluslararası sistemler tamamen sisteme hakim devlet veya devletlerin güç ve sayısı ile bağlantılıdır.⁶⁴

Neo-realizme göre ulusal siyasal sistemdekine benzeyen yasal bir hiyerarşinin uluslararası sistemde var olmaması nedeniyle sistemin anarşik bir yapısı vardır. Ulus devletlerin bu anarşik sistem içerisinde kendi güvenliklerini sağlamak için güç elde etmesi aşamasında bir güvenlik ikilemi ortaya çıkmaktadır. Daha önce de bahsettiğimiz üzere güvenlik ikilemi devletlerin güvenliklerini sağlamak isterken edindikleri izledikleri politikaların diğer devletler tarafından tehdit olarak algılanması ve bu nedenle diğer ülkelerin de silahlanmaya ve saldırgan politikalar izlemeye başladığını ifade eder. Güvenlik ikilemi kavramının temelinde yer alan savunma ve saldırı refleksleri, savunmacı realizm- saldırgan realizm karşıtlığına işaret etmektedir.⁶⁵

Saldırgan realizm uluslararası sistemin anarşik yapısının devletleri saldırgan bir politika izlemeye ve hem coğrafi olarak hem de siyasal olarak genişleme yönünde harekete geçmelerine neden olacağını savunmaktadır. Saldırgan realizmde bütün devletler sistem içindeki diğer devletlere oranla ulusal güç maksimizasyonu peşindedirler. Sonuç olarak en güçlü olan devlet çıkarını koruyabilecek ve varlığını garanti altına alacaktır. Devletler bu politikayı benimsemeden önce yarar-zarar hesabı yapar ve politikanın sağlayacağı yarar, getireceği zararsız üzerine çıktığı taktirde o politikayı izlemeye karar verirler. Saldırgan realizmin temel iddialarından bir diğeri de uluslararası sistemin anarşik yapısı ve sistemli bir yapılanmayı dengeleyecek devletler üstü teşkilatlanmanın olmaması nedeniyle devletlerin kendi güvenliklerini kendilerinin sağlaması gerektiğine yaptığı vurgudur. Bir devletin saldırgan realist politika izlemesinde devletin sahip olduğu ideoloji, ülke içerisinde yer alan farklı etno-

⁶⁴ Umut Uzer, "Uluslararası İlişkiler Teorileri", "Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler; Uluslararası Siyaset, Uluslararası Hukuk ve Temel Sorunlar", Ed., İdris Bal, 1. Baskı, Ankara, Lalezar Kitabevi, 2006, s. 61.

⁶⁵ Göktürk TÜYSÜZOĞLU, Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm Bağlamında Karadeniz Havzası'ndaki Çatışma Gerçekliğinin Değerlendirilmesi, T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, AVRASYA ETÜDLERİ, 44/2013-2, s.68.

kültürdeki vatandaşlara karşı tutumu ve ulusal güç anlamında kendisinden daha zayıf olan komşu devletlere karşı tutumu etkili olabilmektedir. Kendi halkının isteklerine karşı duyarsız kalan ve dönem dönem şiddete başvurabilen ülkelerin iç ve dış politikada birbirine paralel olarak saldırgan tutum sergilediği söylenebilir. Diğer yandan kendi topraklarında yaşayan ve etnik anlamda toplumun geri kalanından farklı özellikler taşıyan vatandaşlarını bir tehdit unsuru olarak görerek devlete karşı yabancılaştıran ülkelerin de dış politikada aynı tarz saldırgan yaklaşımda bulunacakları öngörülebilir. Ayrıca ulusal güç anlamında kendisinden daha geride kalmış komşuları siyasi anlamda aşağılayarak hareket eden devletlerin de saldırgan realizme yatkın oldukları söylenebilir.⁶⁶ Salırgan realizm anarşik uluslararası düzen içinde güvenliğini sağlamak amaçlı güç maksimizasyonu yapan devletlerin asla mevcut güçleri ile yetinmeyip siyasal hakimiyetlerini uluslararası arenada en üst seviyeye çekene kadar artırmak isteyeceklerini iddia etmektedir.⁶⁷

Savunmacı realizm uluslararası sistemin anarşik yapısının sistemin temel aktörü olan devletleri güç bağımlısı haline getirdiğini savunmaktadır. Güvenlik ikileminin neden olduğu sistemsel istikrarsızlık savunmacı realizmin temel yönelimini oluşturmaktadır. Savunmacı realizme göre, devletler ulusal güvenliklerini riske atmayacak boyutta güce sahip olurlar ve sistemde yer alan diğer oyuncular da yakından takip ederler. Bu yaklaşıma göre devletler birbirlerine karşı güçlerini artırmayı değil, sistemin sağlayacağı güvenliğin artırılmasını amaçlarlar. Savunmacı realizm devletlerin iç ve dış politikalarında yaşanacak bir değişim karşısında meydana gelebilecek sistem karşıtı, çatışmacı ve genişlemeci yaklaşımların zaman içinde ortaya çıkacağını ve kısa sürede bastırılacağını ifade etmeye çalışmaktadır. Ortak bir çıkar olan güvenliğin tesis edilmesi ancak ılımlı ve dengeli bir dış politika izlenerek sağlanıp korunabilecektir. Savunmacı realist anlayışın yapılandırılmasında sivil toplum örgütlerinin karar alma sürecindeki etkinliği ve siyasal liderlerin toplum ve uluslararası sistemdeki yerleri ile sistemsel değişimler karşısında ulusal karar alıcıların tepkileri gibi unsurlar etkili olmuştur.⁶⁸

⁶⁶ Göktürk TÜYSÜZOĞLU, Savunmacı Realizm ve Salırgan Realizm Bağlamında Karadeniz Havzası'ndaki Çatışma Gerçekliğinin Değerlendirilmesi, T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, AVRASYA ETÜDLERİ, 44/2013-2, s.72.

⁶⁷ William C. Wohlforth, "The Stability of A Unipolar World", International Security, Vol. 24, No. 1, 1999, pp. 5-41.

⁶⁸ Göktürk TÜYSÜZOĞLU, Savunmacı Realizm ve Salırgan Realizm Bağlamında Karadeniz Havzası'ndaki Çatışma Gerçekliğinin Değerlendirilmesi, T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, AVRASYA ETÜDLERİ, 44/2013-2, s.69.

1.5. Karar Alma Kavramı ve Rasyonalite İlişkisi

Karar alma süreci, bir devletin dış politikasında söz sahibi kişiler ve bu kişiler tarafından belirlenen eylem planlarının gerçekleştirilmesinde öngörülen durumlar doğrultusunda seçim yapılması süreci olarak tanımlanabilir. Herbir kararın bir kuralı vardır ve bu kurallar karar tercihlerini etkilemektedir. Bu bağlamda dış politika analizi çerçevesinde dış politika kararlarının kurallarına bakıldığında farklı teorik modeller ortaya çıkmaktadır. Düz bir mantıkla bakıldığında en rasyonel kararın en iyi karar olabileceği düşünülmektedir. Sade bir tanımla rasyonel davranış, bilinçli olarak sergilenen ve bir amaca yönelik olarak geliştirilen davranış tipi şeklinde tanımlanabilir. Rasyonaliteyi benimsemiş bireyler, seçenekler arasındaki alternatifleri ve bunlar arasındaki en doğru tercihi kestirebilen kişilerdir.⁶⁹

1.5.1. Rasyonel Aktör Modeli

Karar alma ile alakalı olarak geliştirilen modellerin en yaygın ve kabul görmüş olanı rasyonel bir temele dayanan model olmuştur. Buna bağlı olarak rasyonel karar alma modeli geliştirilmiş ve karar almakla yükümlü kişiler geliştirilecek davranış biçiminin tüm olumlu ve olumsuz sonuçlarını değerlendirerek bir plan dahilinde hareket etmek zorundadır.⁷⁰

G.Allison tarafından geliştirilen Rasyonel aktör modeli karar alıcıların devlet adına karar alırken rasyonel davrandıklarını ve en faydalı en hesaplı olan kararı düşünerek hareket ettiklerini varsaymaktadır. ⁷¹ Bu modelde devlet adına hareket edenler aynı hedefleri gözetten bir bütünü oluşturmaktadır. Burada karar verici bilgi edinme noktasında herhangi bir eksiklikle karşı karşıya değildir. Mantıklı hareket etmekte ve tutarlı davranmaktadır.⁷²

Bir karar alırken rasyonel aktör temelde şu adımları izlemektedir. Öncelikle sorunun ayırdedici özelliklerini objektif olarak tanımlanır. Mevcut durumdaki hedefler sınıflandırılıp daha sonra önem derecesine göre sıralanıp hedefleri gerçekleştirmek için

⁶⁹ Serhat Mustafa ŞENER, Karar Verme Kuramları Çerçevesinde 2003 Irak İşgali Sürecinde Türk Dış Politikası, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2017, s.25.

⁷⁰ Serhat Mustafa ŞENER, a.g.e.,s. 26

⁷¹ Ekrem Yaşar AKÇAY, Karar-Alma Yaklaşımı Çerçevesinde 1 Mart 2003 Tezkeresi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2010,s.28.

⁷² Ertan Efeğil, s.77.

uygun seçenekler listelenir. Bu seçeneklerin doğuracağı olumlu ya da olumsuz sonuçları araştırılarak en çok yarar sağlayacak seçenek kullanılır.⁷³

Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye’de iç ve dış politikada tek bir partinin söz sahibi olduğu bir dönem olmuştur. Parti ise başında bulunan partinin lideri ile özdeşleşmiş durumdadır. Bizim tezimiz açısından Tek parti dönemi Cumhuriyet Halk Partisi’nin yönetiminde olduğu bir dönemde parti ile özdeşleşmiş ve dönemin cumhurbaşkanlığı görevini yürüten iki lider Atatürk ve İnönü’nün dış politikayı şekillendiriyor olması dış politikada lider faktörünün oldukça etkili olduğunun en önemli kanıtı olmuştur. Rasyonel aktör modeli dış politikada devlet adına karar alan aktörlerin de var olduğuna vurgu yapması ve aktörlerin davranış biçimlerinin anlamlandırılması yönünden elverişli bir model olması sebebiyle tezimizde yararlandığımız realist temelli bir model olmuştur.

Tezimizin konusunu kapsayan ve özellikle iki dünya savaşı arasında kalan yıllarda uluslararası politikaya hâkim olan görüş her ne kadar İdealizm olmuşsa da bu çalışmada dönemin dış politikasının anlaşılmasının en iyi kaynağı Realizm olmuştur. Devlet ve birey analiz düzeyi rasyonel bir temele oturtularak dönemin Ortadoğu politikası analiz edilmeye çalışılmıştır. Yeni Türk devletinin sınırlarını şekillendiren Misak-ı Milli oluşturulurken memleketin mevcut durumu iyi bir şekilde tahlil edilmiş, mücadeleye niçin başlanıldığı, mücadeleyi kazanmak için neler yapılması gerektiği, atılacak adımlarda sınırların neler olduğu genel itibarı ile gerçekçi bir bakış açısı ile belirlenmiş ve Milli Mücadele oyunca bu çizgilerden mümkün mertebe taviz verilmemiştir. Mevcut sınırların belirlenmesinde gerçekçi bir politika görmek mümkündür.

Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasının ardından kurulan yeni devletin ekonomik, siyasi ve askeri durumu Atatürk ve çalışma arkadaşları tarafından değerlendirilmiş ve neler kazanılıp neler kaybedildiği net olarak ortaya konulmuş ve bundan sonra izlenecek adımlar belirlenmiştir. Yani milli mücadelenin başlamasından Cumhuriyetin kuruluşu ve reformların yapılması dönemine kadar planlı ve mantıklı bir şekilde ilerlenmeye çalışılmıştır. Mevcut durum değerlendirmeleri realist bir şekilde yapılmış ve ütöpik olarak nitelendirilebilecek gerçekleştirilmesi mümkün olmayan hiçbir şey hedef olarak Türk Milletinin önüne getirilmemiştir. Bu anlayış Cumhuriyetin tesisinden sonra Osmanlı devletinden kalan meselelerin çözümü sırasında da devam ettirilmiştir.

⁷³ Ekrem Yaşar AKÇAY, a.g.e.,s.28.

Özellikle Ortadoğu bağlamında hem Hatay hem de Musul meselelerine realist bir bakış açısı ile yaklaşılmıştır. Her iki toprak da Misak-ı Milli sınırları içerisinde kabul edildiği için ikisinin de kazanılması yolunda ciddi diplomatik çaba sarf edilmiştir. Hatta Hatay konusuna Atatürk ciddi bir ehemmiyet göstermiş ve şartların gerektirdiği çok stratejik bir zamanda sınıra asker yığarak ancak gerektiği zaman askeri güce başvurulması gerektiğinin önemli bir örneğini sergilemiştir. Musul konusunda da diplomasi kanalları ile elden gelen gayret gösterilmiş ancak atılacak her adımda memleketin askeri ve ekonomik durumu da göz önünde bulundurulmuştur. Burada da realist davranarak sırf Musul’u kazanmak için askeri bir hamle yaparak henüz yeni toparlanmakta olan Türkiye’yi zafer elde edilip edilemeyeceği belli olmayan bir bilinmeze sürüklemek istememişlerdir. Atatürk’ün dış politikaya getirmiş olduğu bu realist bakış açısı, İsmet İnönü dönemi İkinci Dünya savaşı politikasında da kendini hissettirmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve çalışma arkadaşları Türkiye’nin gerek askeri gerekse de ekonomik olarak yeni bir savaşa dâhil olacak kadar güçlü olmadığının bilincinde olarak II. Dünya Savaşı’nda aktif çatışmaya girmeme kararı almış ve savaşan tarafların her ikisinin de Türkiye’yi savaşa dâhil etme çabalarını bir anlamda denge politikası izleyerek bertaraf etmeye çalışmıştır.

Realist bir temele oturtulan Cumhuriyet dönemi dış politikasının Batıcılık ve Statükoculuk olmak üzere iki temel ilkeye sahip olduğu söylenebilir.

1.6. Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri

Türkiye’nin kurulduğu günden itibaren dış politikasında barışçıl ve batıya dönük bir seyir izlediği genel kabul gören bir olgudur. Atatürk’ün “Yurtta sulh, cihanda sulh” sözünü dış politikada kendisine ilke edinen Türkiye bir yandan uluslararası arenada iyi ilişkiler geliştirmek için ittifaklar kurma ve ittifaklara dâhil olma stratejisi izlerken bir diğer yandan da mevcut durumunu muhafaza etmek amacı ile statükocu bir politika izlemektedir. Bu bağlamda Türk dış politikasının temel direklerinin batıcılık ve statükoculuk üzerine kurulduğunu söylemek mümkündür.

1.6.1. Batıcılık

Batıcılık sadece Cumhuriyet dönemi değil aynı zamanda Osmanlı devletinin son döneminden günümüze değin gelen Türk dış politikasının en önemli ilkelerindendir. Batıcılık ile ilgili ifade edilmesi gereken ilk şey batıcılıktan kastın coğrafi bir alan

olmadığıdır. Batı Türkiye için modernliği, akılcılığı, teknoloji ve ekonomi gibi alanlarda gelişmişliği ve muasır medeniyetleri temsil etmiştir.⁷⁴ Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nı batı medeniyetine karşı değil de batı güçlerine karşı vermiştir. Dolayısı ile Cumhuriyet sonrası batı, savaşılmaması gereken değil işbirliği ve ittifaklarla yakınlaşılması gereken taraf olarak görülmüştür.

Topraklarının çok küçük bir kısmı Avrupa'da olan bir devletin iç ve dış politikada batıcılığı bu kadar benimsemiş olmasının pek çok nedeni vardır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri Türk dış politikasının en büyük sorunu güvenlik endişesi olmuş ve bu endişeye bağlı olarak dış politikasını şekillendirmiştir. Cumhuriyet rejiminin kurulmasından sonra toprak bütünlüğünün ve ulusal bağımsızlığın korunması için batının güvenlik garantilerini sağlamaya çalışmıştır. Bu nedenle Türk siyasal rejiminde Avrupalı kimlik benimsenmiş ve Türkiye yüzünü batıya çevirmiştir.⁷⁵ Bu nedenle öncelikle güvenlik ihtiyacının Türkiye'nin batılaşmasında etkili olduğu söylenebilir.

Bir diğer yandan Türkiye Batıyı medeniyet ve uygarlığın temsilcisi olarak görmüş bu nedenle batıya yakın bir dış politika izlenmiştir. Cumhuriyetin kurucularının temelde ittihatçılardan oluşuyor olması yönetim kadrolarında batıcılık uygulamalarının kolaylıkla hâkim olmasının önünü açmıştır. Dönemin aydınları ve elit kadrosunun batı emperyalizmine maruz kalmamış olması da batıyı benimsemelerini kolaylaştırmıştır.⁷⁶

Ayrıca dönemin lideri Mustafa Kemal Atatürk'ün batıya en açık kurum olan Harbiye'den olması dış politikanın batıya yönelmesinde etkili olmuştur.⁷⁷ Türk dış politikasının şekillenmesinde büyük rolü olan Atatürk "Bütün çalışmamız Türkiye'de çağdaş, bu nedenle batılı bir hükümet oluşturmaktır. Uygarlığa girmek arzu edip de Batı'ya yönelmemiş millet hangisidir?"⁷⁸ sözüyle medeniyet ve uygarlığın kaynağını batıda gördüğünü ifade etmiştir.

⁷⁴ Baskın Oran, *Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği*, Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, ss. 46-53.

⁷⁵ Mehmet Seyfettin Erol ve Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 8, Yaz 2011, s. 25.

⁷⁶ Baskın Oran, *TDP'nin Kuramsal Çerçevesi, Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1. Cilt, s.50-51.

⁷⁷ Baskın Oran, *TDP'nin Kuramsal Çerçevesi, Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1. Cilt, s.53.

⁷⁸ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Üçüncü Basım, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007, s. 198.

Türkiye'nin dış politikasının temel ilkelerinden sayılan batıcılığın yalnızca dönemin yönetici kadrolarının batı hayranlığı ile açıklamak mümkün değildir. Türk siyasal rejiminin önemli özelliklerinden olan modern bir ulus-devlet modeli yaratma hedefi de Türk dış politikasında batıcılığa yönelimi hızlandırmıştır. Ulus- devlet modelinde yeni devlet Osmanlıdan kalma dini vasıflarından arınacak ve laiklik temelinde yeni bir rejim inşa edilecektir. Yeni devlet yüzünü tamamen batıya dönecek ve batılı bir kimliğe sahip olacaktır. Bu da dış politikada batıcılığın benimsenmesinin en önemli sebeplerinden olmuştur.⁷⁹

Daha genel olarak ele alındığında modernleşme, çağdaşlaşma gibi olgulara işaret eden batılılaşma, ilerleyen dönemlerde, Türkiye için Avrupalı devletlerin oluşturduğu sistemin bir parçası olma arzusu şeklinde devam etmiştir. Bunun en önemli örneklerinden biri NATO'ya dâhil olmuş olmasıdır. Ardından 1963'te Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Ankara Anlaşmasını imzalayarak Avrupa birliği ile ittifaklara girmeye çalışma çabalarını da Batı ile bütünleşme arzusunun doğal bir sonucu olarak görmek mümkündür.⁸⁰

Cumhuriyetin ilanı sonrası Türkiye yeni kimlik inşası sürecine girmiş ve yeniden yapılanmaya öncelik vermiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde modern ve laik bir ulus-devlet kurulmuştur. İlerleyen yıllarda, dönemin elit kadroları Türkiye'nin siyasal ve toplumsal kültürünün batının gelişmişliği yönüne çevrilmesi için ciddi çaba sarf etmiştir. Bu anlayış aynı zamanda dış politikaya da hâkim olmuştur.⁸¹

Türkiye'de 1919-1922 yılları arasında gerçekleştirilen ve bağımsızlık ile sonuçlanan Kurtuluş Savaşı Ortadoğu'da başta büyük beğeni ve hayranlık yaratmıştır. Bu zafer Ortadoğu'da, emperyalist batıya karşı kazanılmış bir Müslüman zaferi olarak algılanmıştır. Ancak Türkiye'nin yeniden yapılanma sürecinde ulusal bir kimlik inşasına başlaması, laikliği benimsemesi ve batılılaşma yolunda reformlar gerçekleştirmesi Ortadoğu ile ilişkiler üzerindeki olumsuz bir etki yaratmıştır. Batılılaşma yolunda Türkiye'de laikliğin benimsenmesi, Türk dili ve kültürünün Arap etkilerinden temizlenmesi için Arap alfabesinin kaldırılıp Latin alfabesinin kabul edilmesi, dini okulların kapatılması, Halifelik ve Şeriat Mahkemelerinin kaldırılması

⁷⁹Mehmet Seyfettin Erol ve Emre Ozan, s. 25.

⁸⁰ Mehmet Seyfettin Erol ve Emre Ozan, s. 26.

⁸¹ Bayram Sinkaya, *Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi*, Adam Akademi, 2011, Cilt:1 Sayı:1, s.81

gibi gelişmeler Ortadoğu’da Türkiye’nin İslam’ı reddettiği şeklinde yorumlanmıştır.⁸² Batıya yaklaşarak modernleşmeye çalışan Türkiye bu süreçte Ortadoğu’dan uzaklaşırken Ortadoğu ülkelerindeki muhafazakâr kesim de yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden ötürü Türkiye’ye karşı mesafeli bir tutum sergilemiştir.⁸³

1.6.2. Statükoculuk

Statüko kelimesinin kökeni “status quo ante bellum” kavramından gelmektedir. Bu kavram ise savaş içerisinde işgal edilmiş olan toprakların savaş sonrası imzalanacak barış anlaşmaları ile geri alınması ve savaştan önceki şartlara geri dönülmesi olarak izah edilebilir.⁸⁴

Türkiye’nin de dış politikasının temel niteliklerinden bir diğeri statükocu olmasıdır. Lausanne Anlaşmasından sonra Türkiye için yeni bir dönem başlamıştır. I. Dünya Savaşı’nın ardından galip devletlerin saldırgan ve işgalci tutumlarına maruz kalan Türkiye, Lausanne Anlaşması ile oluşan denge ve düzeni korumak amaçlı statükocu bir politika izlemiştir.⁸⁵

Baskın Oran’a göre Türk dış politikasında statükoculuğun yansıması mevcut sınırları korumak ve mevcut dengeleri sürdürmek şeklinde olmuştur. Türk dış politikasının temel düsturu sayılabilecek “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” söylemi statükoculuğun daha net ve açık bir şekilde izahı olmuştur. Bu söylem ile yurt içinde iktisadi ve siyasal açıdan batıcı bir düzen kurulmuş ve bu düzen devam ettirilmek istenmiş, yurt dışında ise mevcut sınırların değiştirilmesi gibi bir amacın olmadığı vurgulanmıştır.⁸⁶

Türkiye bu doğrultuda uluslararası alanda gerçekleşen barış girişimleri ve güvenlik ittifaklarının hemen hepsine katılmaya gayret etmiştir. Misak-ı Milli’den kalan sorunlarını çözmek için daima fırsat kollamış ve bu sorunları meşru yollardan çözmeye çalışmıştır. Daha sonra değineceğimiz Hatay ve Musul sorunlarında Türkiye’nin izlemiş olduğu politikalar bu noktada verilebilecek en iyi örnekler arasındadır.

⁸² Kemal Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.188-191

⁸³ Ramazan Gözen, *Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri*, Türkler Ansiklopedisi, 17.C., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

⁸⁴ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Dış Politika*, 4. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.228.

⁸⁵ Ahmet Şükrü Esmer ve Oral Sander, *II. Dünya Savaşında Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ed: Mehmet Gönülöbol, 9 Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996, s.60.

⁸⁶ Baskın Oran, *TDP’nin Kuramsal Çerçevesi, Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1. Cilt, s.46-47.

Bir diğer yandan statükoculuğun benimsenmesinin de sebepleri vardır. Öncelikle Türkiye, Kurtuluş Savaşı sonrası hem askeri hem de ekonomik olarak çok yıpranmış olduğu için herhangi bir tehdit olmadığı sürece dışarıda çıkabilecek herhangi bir sorundan uzak durmuştur. Ayrıca içte yeni bir rejim kurmuş ve bu rejimi güçlendirmek için yoğun çaba sarf etmesi gerekmiştir. Bu da statükoculuğun tercih sebebi olmasına neden olmuştur. Bu dönemde gerçekleştirmeye çalıştığı batıcı reformların sağlamlaştırılması, kürt ayaklanmalarının bastırılması gibi meseleler de Türkiye'yi içte oyalamış ve dışarıda yaşanacak herhangi bir olumsuz durumun içte elde ettiği kazanımları da olumsuz etkilemesini istememiştir.⁸⁷ Dolayısı ile Türkiye kendine bir güvenlik çemberi yaratmış ve olası problemlerden mümkün olduğunca uzak durmaya çalışmıştır. Başka bir deyişle statükoculuk ilkesinin dönemin koşulları ile örtüştüğü ve rasyonel temelli dış politika açısından gerekli olduğu iddia edilebilir.

Yeni Türkiye'nin politik öncelikleri içte reformların sağlamlaştırılması dışta ise Kurtuluş Savaşı'nın kazanımlarının korunması olması nedeniyle dış politikada dönemin liderleri sorun yaratacak bölgelere mesafeli kalmayı tercih etmiştir. Ortadoğu, Osmanlı'nın bölgeden tasfiyesi sonrası batılı devletlerin manda rejimleri kurdukları bir alan olmuştur. Ortadoğu devletleri II. Dünya Savaşı'na kadar bu batılı emperyalist güçlere karşı bağımsızlık mücadelesi vermişlerdir. Ulus devlet olma çabaları içindeki bu devletler kimlik oluşumu sürecinde Osmanlı geçmişlerini öteki olarak görmüşlerdir. Bu sebeple henüz siyasi olarak tam bir düzen kuramamış olan Ortadoğu'nun sorunlarına dâhil olmamak yeni devletin kurucularının uygun gördüğü bir politika olmuştur.⁸⁸

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından Türkiye'nin Ortadoğu'dan uzaklaştığı genel olarak kabul gören bir kanıdır.⁸⁹ Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile bağlı kalmasını sağlayacak etkin bağlarının olmaması, temel birleştirici unsurlardan yoksun olunması Ortadoğu ile soğukluğa neden olan önemli etkenlerden birisidir.⁹⁰ Ancak Türkiye'nin bölge ile soğuk ilişkiler yaşamasını tek bir nedene indirgemek mümkün değildir. Türkiye'nin erken cumhuriyet dönemi Ortadoğu'ya yönelik izlediği

⁸⁷ Baskın Oran, *TDP'nin Kuramsal Çerçevesi, Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 1. Cilt, s.47.

⁸⁸ Mehmet Şahin, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim, " *Akademik Orta Doğu*, cilt 4, sayı 2, s.11-12

⁸⁹ Mustafa Albayrak, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (1920-1960)", Fırat Üniversitesi, *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Dergisi*, cilt 3, sayı 2.

⁹⁰ Oral Sander, *Türkiye ve Ortadoğu, Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara, İmge Kitabevi. 1999, s.221.

politikayı etkileyen birçok unsur olmakla birlikte o dönem Türkiye'nin batı ile olan bağlantısı bunlardan en çok ön plana çıkan etkidir.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni ulusal kimlik inşa etme sürecine girilmesi ve Atatürk önderliğinde modern, laik, yüzü batıya dönük bir Türkiye yaratılmaya çalışılması Ortadoğu'dan uzaklaşmaya neden olmuştur.⁹¹ 1920'li ve 1930'lu yıllarda Cumhuriyetin kurucuları ve yönetici kesiminin batılılaşma yönünde ciddi çaba sarf etmeleri, resmi dış politikanın batı ekseninde şekillenmesi bölgeden uzaklaşılmasına zemin hazırlamıştır. Diğer yandan Ortadoğu'daki muhafazakâr kesim Türkiye'nin batı istikametinde gerçekleştirdiği hamleler karşısında mesafeli bir tutum sergilemeye başlamış ve aradaki soğukluk daha da artmıştır.⁹²

Türkiye erken cumhuriyet dönemi her ne kadar Ortadoğu'dan uzaklaşmışsa da tamamen kopması söz konusu olmamıştır. Türkiye'nin kuruluşunun ilk yıllarında dış politikada üzerinde en çok durduğu meseleler Lousanne'dan kalan sorunların çözülmesi mevcut sınırların korunması ve güvenlik olmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu bağlamında Lousanne'dan kalan temelde iki sorunu bulunmaktadır; Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan ancak Kurtuluş Savaşı'nda kazanılamayan Hatay ve Musul'un Türk topraklarına katılması. Her ki mesele de Cumhuriyetin ilk yıllarında Ortadoğu ile ilişkilerin temelini oluşturmuştur.

Ortadoğu ile ilişkiler ve Tek parti dönemi Ortadoğu ile ilişkilerde meydana gelen olaylara değinmeden önce Ortadoğu'nun coğrafi kapsamı, konumu ve önemine değinmek gerekmektedir. Osmanlı hâkimiyetinde, I. Dünya Savaşı sırasında ve Kurtuluş Savaşı sırasında hem Anadolu hem de Ortadoğu bölgesinde yaşanan gelişmelere bakacağımız ikinci bölümümüz Tek parti dönemi öncesi Ortadoğu ile tarihsel geçmişimizi gözden geçirmek adına oldukça önemlidir.

⁹¹ Bayram Sinkaya, Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi, *Adam Akademi*, 2011, Cilt:1 Sayı:1, s.80.

⁹² Ramazan Gözen, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri," *Türkler Ansiklopedisi*, 17.C., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

2. BÖLÜM

ORTADOĞU: KAVRAMSAL VE TARİHSEL ÇERÇEVE

Ortadoğu geçmişten günümüze birçok önemli medeniyete ev sahipliği yapmış hem etnik, hem kültürel, hem de dini açıdan pek çok unsuru bünyesinde barındıran bir bölge olma özelliği taşımaktadır. Uluslararası siyasette yer alan önemli dünya devletleri, böylesi stratejik bir konumu olan bölgede söz sahibi olabilmek için çok büyük mücadeleler vermiş ve politikalar geliştirmişlerdir.⁹³ Özellikle 20.yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren dünya gündeminden hiç düşmeyen Ortadoğu bölgesi siyasal yönden son derece duyarlı bir alan olmuştur.⁹⁴ Sanayileşmeyle birlikte üretimin artması ve hammadde ihtiyacının doğması sonucu bölgenin önemi ziyadesiyle artmıştır. Günümüzde halen Ortadoğu hem petrol ve doğal gaz gibi zengin enerji kaynaklarına sahip olması, hem deniz ve kara yollarının geçiş noktası üzerinde olması hem de dini ve kültürel yapısıyla bir odak noktası olması nedeniyle dünya siyasetinde önemli bir noktada yer almakta dolayısıyla dünya üzerinde çok özel ve çok stratejik bir bölge olma özelliğini korumaktadır.⁹⁵ Tezimizin bu bölümünde Ortadoğu kavramının tanımı yapılmaya çalışılarak jeopolitik, ekonomik, dini ve kültürel açılardan Ortadoğu'nun önemine değinilecek ve bölgenin Osmanlı devleti himayesine girmesiyle birlikte kısaca tarihine değinilecektir. I. Dünya Savaşı sırasında Ortadoğu bölgesinde yaşanan gelişmeler bağlamında Şerif Hüseyin İsyanı, Sykes Picot Anlaşması, Balfour Deklarasyonu ayrı birer başlık halinde incelenecektir. Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ile Anadolu'da başlayan Milli Mücadele hareketi ayrıca incelenecek ve Milli Mücadelenin yol haritası niteliğinde olan Misak-ı Milli kararlarının Ortadoğu ile ilişkilere etkisi ele alınacaktır.

⁹³ Hamit Çelik, "Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi", Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s.1.

⁹⁴ Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, Barış Platin Kitabevi, Ankara, 2009, s.12.

⁹⁵ Hüseyin Erdönmez, "Avrupa Devletlerinin Ortadoğu Politikası ile ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2010, s.1.

2.1. Ortadoğu Kavramı ve Ortadoğu'nun Coğrafi Sınırları

Ortadoğu siyasi ve tarihi açıdan taşıdığı önem dolayısı ile devletlerin mücadele alanı olmasının yanı sıra pek çok gazeteci, araştırmacı, siyasetçi, bilim adamı ve akademisyenin çalışmalarının odak noktasında yer almıştır. Bu alanda yapılan çalışmalarla birlikte bölgenin tanımları da değişip çeşitlenmekte her defasında başka bakış açıları yakalanmaktadır. Bir coğrafyacı coğrafi bir yaklaşımla bölge tanımlaması yaparken bir tarihçi bir ekonomist ya da bir siyaset bilimci de kendi alanının gerekleri doğrultusunda tanımlamalar yapma yoluna gidebilmektedir. Bu da üzerinde mutabakat sağlanmış tek bir tanımın olmamasının en önemli sebeplerinden birisi olmuştur.

Fransızlar başlarda Osmanlı topraklarını ifade edebilmek için 20. yüzyılın başlarına kadar 'Yakın Doğu' kavramını kullanmışlardır. Kavram coğrafi keşifler sırasında yeni keşfedilen toprakların Avrupa'ya olan uzaklıklarına göre kategorize edilmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu mantık çerçevesinde Avrupa'dan uzakta olan bölgelere 'Uzakdoğu', burası ile Avrupa arasında kalan bölgeye 'Yakındoğu' denilmektedir.⁹⁶

Ortadoğu kelimesinin kökenine bakacak olursak, batılı ülkelerin bu coğrafyayı tanımlamak için kullandığı bir kelimeden ibaret olduğunu görmekteyiz. Ortadoğu kelimesinin kökeni Avrupa temellidir ve hem coğrafi anlamda batıdan uzaklığa işaret ederken hem de batının siyasi ve kültürel değerlerinden de farklı bir yapıyı tanımlamaktadır.⁹⁷

Bölgeye Ortadoğu adının verilmiş olması hem ülkemiz hem de bölgenin diğer devletleri açısından pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bölge sınırlarının belirlenmesi açısından bu terim olumlu olarak nitelendirilebilse de coğrafi ve kültürel anlamda bölgenin tanımlanması açısından eksik kalmakta ve birçok açıdan karışıklığa yol açarak bölge devletlerinde kimlik bunalımına yol açmaktadır.⁹⁸ Ortadoğu kelimesi zamanla literatüre yerleşmiştir ancak kavramın kapsamı ve hangi ülkelerin Ortadoğu ülkesi olarak kabul edileceği konusu bir netlik kazanmamıştır.⁹⁹

Ahmet Davutoğlu'na göre Ortadoğu tanımlaması salt coğrafi bir tanımlama olmaktan ziyade kültürel nitelikleri öne çıkan jeo-kültürel bir tanımlama özelliği

⁹⁶ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi, Ekim 2008, Ankara, s.16.

⁹⁷ Şadiye Deniz, 'Ortadoğu'nun Yeniden İnşasının Yapı Bozumu: Büyük Ortadoğu Projesi Üzerine Bir Analiz' *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Kış 2012 Cilt 5, Sayı 20, s.169

⁹⁸ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, s.15.

⁹⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Barış Kitap, Ankara 2009, s.1

taşımaktadır. Ancak coğrafi olarak bölgenin konumunu belirlemek amacı ile bir tanım yapılmak istendiğinde bu bölge Asya'nın batısını, Afrika'nın kuzeyini, Avrupa'nın doğu sınırlarını barındırmaktadır. Ortadoğu kelimesi en dar şekliyle Mısır'dan İran'a uzanan Nil ve Mezopotamya havzalarının arası için en geniş şekliyle de Fas'tan Pakistan'a kadar uzanan bölge için kullanılan bir kavram olmuştur.¹⁰⁰

Oral Sander'e göre ise bölge içinde iki ayrı alan vardır. Merkez dediğimiz coğrafi alan Mısır, İsrail, Doğu Akdeniz'in Arap Devletleri Arap Yarımadası ve Türkiye'den oluşmakta iken çevre dediğimiz coğrafi alanı ise Kuzey Afrika'nın geriye kalan bölümü, Sudan ve İran oluştururlar.¹⁰¹ Bir diğer yandan Tayyar Arı' ya göre ise Ortadoğu en geniş anlamda batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak Doğuda Umman Körfezine kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dâhil edildiği, güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir coğrafya olarak tanımlanabilir.¹⁰²

Bu ve benzerleri gibi birkaç tanım sonucunda genel olarak Ortadoğu'yu oluşturan ülkeleri sıralamak gerekirse; Türkiye, İran, Afganistan, Arap Yarımadası'ndan Suudi Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Umman, Katar, Yemen ülkeleri, Irak, İsrail, Filistin, Ürdün, Lübnan, Suriye ve Afrika kıtasının kuzeyinde Mısır, Tunus, Libya gibi ülkelere ibarettir diyebiliriz.

Her ne kadar sınırlar çizilmeye, bölge bir takım tanımlamalar içerisine sokulmaya çalışılsa da böylesine önemli bir coğrafyayı salt tanımlarla ifade etmek, ülke sınırları çizip bölgeyi sadece haritalaştırmak, Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölge coğrafyasının yakın geleceğe yönelik siyasî perspektiflerini öngörebilmek açısından yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda Ortadoğu teriminin coğrafi bir sınırlamayı değil, siyasî ve kültürel bir kimliği içerdiği göz önünde bulundurularak bölgenin geçmiş ve geleceğine dair yapılacak analizler daha sağlıklı bir zemine oturacaktır.¹⁰³

¹⁰⁰ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, s.324.

¹⁰¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih* (1918-1994), İmge Kitabevi, Ankara, 2005 s.72.

¹⁰² Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2005, s.25.

¹⁰³ Osman Nuri Özalp, "Ortadoğu Neresi 'Ortadoğu'nun Tanım ve Tasnif Sorunu", *Yedi Kıta Dergisi*, Temmuz 2013, s.27.

Bu coğrafyayı iyi anlayabilmek ve hadiseleri daha rahat analiz edebilmek açısından Ortadoğu'nun tanımının yanı sıra dünya üzerindeki coğrafi, stratejik, jeopolitik konumu da oldukça önem arz etmektedir. Bu nedenle coğrafi sınırlarının yanı sıra konumuna ve jeopolitik, kültürel, dini açıdan da önemine değinmek gerekmektedir.

2.2. Ortadoğu'nun Konumu ve Önemi

Ortadoğu'nun konumu bölgeyi önemli kılan unsurların başında gelmektedir. Orta Doğu kavramı kapladığı alan itibarıyla değerlendirildiğine Asya'nın batısının, Avrupa'nın doğusunun ve Afrika kıtasının kuzeyinin kesiştiği yer olarak tanımlanabilirken, deniz havzası temel alınarak değerlendirildiğinde Akdeniz'in güneyi ve doğusu, Karadeniz ve Hazar'ın güney kıyılarının bu bölgenin sınırlarını oluşturduğu söylenebilir.¹⁰⁴

Ortadoğu aynı zamanda Asya ve Afrika kıtalarının sahip olduğu en önemli su kaynakları olan Nil, Fırat, Dicle, Aras gibi önemli su kaynaklarının beslediği bereketli topraklara sahip bir bölgede yer almaktadır. Suyun medeniyetlerin kültürel ve ekonomik gelişimi açısından oldukça önemli olması bu bölgeyi medeniyetler için oldukça cazip hale getirmiştir. Bilinen köklü medeniyetlerden Mezopotamya, Mısır, Anadolu, İran medeniyetleri bu topraklarda ortaya çıkmıştır.¹⁰⁵ Eski medeniyetlere ev sahipliği yapmış olması nedeniyle Ortadoğu hem coğrafi, dini ve kültürel yapısı hem de ideolojileri ve fikir akımlarıyla dünyada bulunan diğer bölgelerden farklı bir yere sahiptir.¹⁰⁶ Bu konumu geçmişten bu güne pek çok olayda kilit noktası olmuş bu bölge için, çizdiğimiz ve çizeceğimiz bütün kavram çerçevelerini yetersiz bırakmaktadır. Bu sebeple birçok alanda birden fazla dinamiği bünyesinde barındıran bu coğrafyanın her bir alan açısından önemine değinmek çok daha doğru ve sağlıklı olacaktır.

Kültürel açıdan Ortadoğu'nun önemine baktığımız zaman medeniyetlerin beşiği olmasının Ortadoğu'nun kültürel gelişimine ciddi bir katkısı olduğunu görüyoruz. Ortadoğu daha önce de bahsettiğimiz üzere coğrafi olarak büyük-küçük pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış ve kültürlerarası geçişe şahit olmuştur. Bu da doğal olarak Ortadoğu'yu kültürel açıdan oldukça zengin bir yapıyabüründürmüştür. Bunların yanı sıra Ortadoğu'da ırksal ve dinsel açıdan da oldukça çeşitli bir yapı görmekteyiz.

¹⁰⁴ Hüseyin Erdönmez, s.17.

¹⁰⁵ Mehmet Özmenli, "VIII. ve IX. Yüzyılda İslam Dünyasında Hulûl Hareketi", *History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, 2011, s.246.

¹⁰⁶ Gün Taş, "Ortadoğu'nun Temelini Oluşturan Argüman", *Politik Akademi*, Nisan 2013.

Etnik olarak baktığımızda hâkim olan unsur Arap ve Pers olmasına rağmen, Kürt, Türkmen, Çerkez ve Yahudilerden, dini açıdan bakıldığında da Müslüman, Hristiyan ve Musevilerden oluşan bir mozaik görülmektedir.¹⁰⁷

Ortadoğu'nun önemini artıran özelliklerinden bir diğeri de dini yapısıdır. 'Din hem bir ulusun kimliği olarak hem de devletin kimliği olarak devletlerin dış politikalarını ve uluslararası politikayı etkilemektedir.'¹⁰⁸ Din; o dine mensup bireylerin yaşam tarzını, hayata, olaylara bakış açısını herhangi bir durum karşısındaki tavır ve tutumlarını önemli ölçüde belirleyen kuvvetli unsurların başında gelmektedir. Bireylerden oluşan toplumlar da aynı şekilde dini hassasiyetleri ile hareket edebilmekte tavır ve tutumlarını mensup oldukları dine göre şekillendirebilmektedir. Aynı zamanda dini bir takım kutsallıklar da toplumların uluslararası arenada gerçekleşen bir takım olaylara karşı hassasiyetini önemli ölçüde etkilemektedir. Özellikle Ortadoğu gibi bilinen üç büyük semavi dinin ortaya çıktığı bir coğrafyada dini göz ardı eden sağlıklı bir çalışma yapmak neredeyse imkânsızdır.

Büyük dünya dinleri olarak gösterilen İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik Ortadoğu'da ortaya çıkmış ve bölgede büyük öneme sahip olmuştur. Bu dinlerin her biri sahip oldukları inanç sistemi ve prensipleri ile Ortadoğu'nun sosyal kültürel yapısı, ideolojik yapısı, ekonomi, hukuk, bilim, sanat vb unsurlarının şekillenmesinde rol oynamıştır. Bölge bu üç dinin etkisi altında şekillenmekle kalmamış aynı zamanda bu inanç sistemlerinin kendi içerisinde var olan mezhepsel bölünmeler de bölgenin dini yapısını daha karmaşık hale getirmiştir. Ortadoğu'nun dini anlamda bölünmüşlük arz eden bu yapısı batılı güçlerin bölgeye müdahalesini kolaylaştırmıştır.

Dünyanın önemli kıtalarının birleşim noktasında yer alıyor olması Ortadoğu'yu ekonomi politika açısından da önemli bir konuma getirmiştir. 'Ortadoğu, Doğu ile Batıyı, Akdeniz ile Hint Okyanusu'nu, Rusya ile sıcak denizleri birbirine bağlayan, aynı zamanda Doğu ile Batı arasındaki bütün ticarî ve kültürel bağlantıların yapıldığı bir bölgedir.'¹⁰⁹ Avrupa, Asya Ve Afrika kıtaları arasında ekonomik açıdan bir aracı olması özelliği sayesinde ipek, şeker, narenciye, kâğıt, barut ve pusula gibi Uzakdoğu malları Ortadoğu kanalıyla Avrupa'ya ulaşabilmiştir. Her ne kadar zaman içerisinde belli

¹⁰⁷ A. Öner Pehlivanoğlu, *Ortadoğu ve Türkiye*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, (2004), s.41.

¹⁰⁸ Mehmet Şahin, *Din-Dış Politika İlişkisi ABD Örneği*, Barış Platin Kitabevi, 2009, s.9.

¹⁰⁹ Serkan Sakin, Can Deveci, "Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme", *History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, 2011, s.282.

dönemlerde önemini yitirse de Süveyş kanalının açılması ve havayollarının ortaya çıkmasıyla bölge eski cazibesini tekrar kazanmıştır.¹¹⁰

Köklü bir medeniyet geçmişine sahip olan Ortadoğu üzerinde pek çok askeri, siyasi ve ekonomik mücadelelerin yaşandığı bir coğrafya özelliği taşımaktadır. Ortak bir geçmişe dine ve kültüre sahip toplumlardan oluşuyor olmasına rağmen, sahip olduğu zengin yeraltı kaynakları nedeniyle egemen dünya güçlerinin mücadele sahası olmuş ve burada yaşayan toplumlar ortak paydalarından kopararak birbirlerine düşürülmüştür. İşte böylesi bir coğrafyayı dünya gündeminden bir türlü düşürmeyen en önemli etkenlerden birisi bahsi geçen bu zengin yer altı kaynaklarının belki de en önemlisi olan petroldür.¹¹¹ Karmaşık yapısı ile dünya gündeminden hiç düşmeyen Ortadoğu uluslararası arenada gerçekleşen birçok olaya da aşırı duyarlıdır. ‘Bu duyarlılığını, bünyesinde barındırdığı başta petrol olmak üzere zengin enerji kaynaklarına sahip olmasından almaktadır.’¹¹² Petrol rezervi açısından zengin olan Ortadoğu’nun bu özelliği bölgede bulunan devletlere birçok avantaj sağlarken diğer yandan da söz konusu devletleri pek çok sorunla karşı karşıya getirmiştir.¹¹³

Günümüzde birincil enerji kaynaklarına olan bağımlılık ve talep giderek artarken, mevcut enerji rezervleri de aynı hızla azalmaktadır. Bu önemli sorun, zengin enerji kaynaklarının bulunduğu bölgelerin önemini daha da artırırken, aynı zamanda bu bölgeleri dünya gündeminin ilk sırasına taşımaktadır. Bu bölgelerin başında da Ortadoğu gelmektedir. Enerjinin üretim, uluslararası rekabet, büyüme, kalkınma ve dolayısıyla ülkelerin bölgesel ya da küresel güç olma konularında en stratejik girdi olması 21. yüzyılda da Ortadoğu’nun önemini daha da artıracaktır.¹¹⁴

Günümüz dünyasında ekonomik gücün siyasi gücü de beraberinde getirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Siyasi gücü elde edebilmenin temelinde yatan ekonomik gücü elinde bulundurma arzusu sanayileşmiş devletleri bir takım mücadeleler için harekete geçirmiştir. Ortadoğu ülkelerinin büyük bir kısmının petrole dayalı bir gelir sistemine sahip olmasının yanı sıra dünya ülkelerinin de petrole önemli ölçüde bağımlılığı vardır. Bu sebeple petrol ve petrole dayalı politikalar, Ortadoğu özelinde tüm dünya siyasetine

¹¹⁰ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, s.74.

¹¹¹ Şadiye Deniz, s.170.

¹¹² Türel Yılmaz, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, s.12.

¹¹³ Mehmet Kocaoğlu, *Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu*, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1995 s.170.

¹¹⁴ Hüseyin Altay, Ulaş Nugay, “Orta Doğu Bölgesi Enerji Kaynaklarının 21. Yüzyıl Dünya Ekonomisi İçin Stratejik Önemi”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, 6/3, s.2.

etki eden birinci derece faktörlerden olmuştur. Petrolün denetimi oldukça yaygın ve haklı bir şekilde, ekonomik ve siyasal başarının anahtarı olarak görülmektedir.¹¹⁵Bu sebeple Ortadoğu ve Ortadoğu'ya yakın bölgeler batılı büyük güçlerin hedefinde yer almakta ve bu topraklar uzun yıllardır büyük dünya devletlerinin güç mücadelelerine sahne olmaktadır

2.3. Ortadoğu İle İlişkilerin Tarihsel Çerçevesi

Ortadoğu'nun gerek bulunduğu coğrafi konumun stratejik avantajları gerekse de ciddi enerji kaynakları rezervine sahip olması büyük güçlerin sürekli olarak bölge üzerinde hâkimiyet kurma isteklerini de beraberinde getirmiştir. Tarih boyunca 'Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Osmanlı İmparatorluğu, sömürge döneminde İngiltere ve Fransa, II. Dünya Savaşı'ndan sonra da ABD ve SSCB bölgede hâkimiyet kurmaya çalışmışlardır.¹¹⁶

Ortadoğu'nun Osmanlı hâkimiyetine girmesi 1516 yılında Yavuz Selim'in Merc-i Dâbık ve 1517'de Ridaniye zaferleriyle gerçekleşmiştir. Bu zaferlerle Suriye ve Mısır'a hâkim olunmuş ve hâkimiyet Arap ülkelerine yayılmıştır. Trablusgarp ve Yemen'in de alınması ile Osmanlı'nın güney sınırları Habeş'e kadar genişlemiştir.¹¹⁷

Osmanlı hâkimiyetinin bölgede egemen olması ile birlikte Araplar ve Ortadoğu için yepyeni bir sayfa açılmıştır. Çünkü Osmanlı devleti ele geçirdiği bölgede halkın alışık olduğu yapıları yerinde bırakarak gerek ekonomik gerekse sosyal çalkantıların önüne geçmeyi hedeflemiş; bu yolla askeri ve siyasi hâkimiyetlerini pekiştirmeye çalışmıştır. Bu sayede de Araplar, kendi değerlerini yeniden üretebilmişlerdir.¹¹⁸

Osmanlı Devleti'nin idari politikalarının genel özelliklerine baktığımızda yönetimi altında bulunan toprakların her birinin vatan toprağı olduğu anlayışının hâkim olduğunu görmekteyiz. Geleneksel devlet yönetimi anlayışına göre Osmanlı hâkimiyeti altındaki her karış toprak için korunmuş ve himaye edilmiş anlamına gelen "Mahrûsa"

¹¹⁵ Gamze Güngörmüş Kona, "Orta Doğu ve Petrol" *Jeopolitik Hakemli Dergi*, 2004, sayı 10, s.77-86.

¹¹⁶ Demirhan Fahri Erdem, Çiğdem Erdem, Ortadoğu'da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplamları'nın Tarihsel, Siyasal Ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden Bir Değerlendirme, http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu14makale/demirhan_fahri_erdem_cigdem_erdem.pdf (Erişim Tarihi 09.08.2015)

¹¹⁷ Mustafa Öztürk, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, s.326.

¹¹⁸ Ramazan Ege, Osmanlı Hâkimiyeti'nde Orta Doğu - I-, Kasım 2012.

http://www.aklimizadusunce.com/haberler/ramazan_ege_osmanli_hkimiyetiinde_orta_dogu_i_-l-1-sayfa_id-666-id-115172 (Erişim Tarihi 10.08.2015)

veya “Mahmiye” tabirleri kullanılmıştır.¹¹⁹ Bu yönetim şeklinin bir gereği olarak Osmanlı topraklarında yaşayan her bir insanın ırk, dil, din ve cinsiyet ayrımına tabi olmaksızın hepsinin sultana Allah’ın emaneti olduğu ve sultanın halkına karşı bu insanların hepsinin can, mal ve namus güvenliği bakımından sorumlu olduğu anlayışı hakim olmuştur. Anadolu topraklarında bir sancağın Osmanlı devleti için değeri ve ifade ettiği anlam ne ise Balkanlarda yahut Afrika’da sahip olunan toprağın ifade ettiği anlam da aynı olmuştur. Bir diğer yandan bu topraklarda yaşayan halkların da hak ve eşitlikler bakımından herhangi bir farkı olmamıştır.¹²⁰

Ortadoğu’da bulunan Arap ülkeleri de Osmanlı’nın bu yönetim anlayışından yararlanmış ve hiçbir zaman sömürge statüsünde bulunmamışlardır. Yavuz Sultan Selim’in halifeliği devralması ile Osmanlı devletine tabi olarak yaşayan Araplar Müslümanlığın bir değeri olarak kabul edilmiş ve ayrıcalıklı bir konum kazanmışlardır. Hatta II. Abdülhamit döneminde İslamcılık tezi ile Osmanlı’nın parçalanmasını engellemek amaçlı devleti birleştirici ve bütünleştirici bir öge olarak görülmüşlerdir.¹²¹

Ancak I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesi ve Avrupa’da doğarak tüm dünyaya yayılan milliyetçilik akımı Ortadoğu’da Araplar arasında da etkisini göstermiş ve bu iki gelişme Ortadoğu’nun Osmanlı’dan kopuş sürecini hızlandıran önemli iki faktör olmuştur.

2.4. I. Dünya Savaşı Öncesi Ortadoğu’da Genel Durum

18. yüzyıl sonlarında İngiltere’de başlayıp bütün Avrupa’ya yayılan sanayi devriminin bir sonucu olarak sürekli üretimde bulunan fabrikaların hammaddeye ihtiyaç duyması, üretimin artması ve Avrupa’nın bu üretime doymuş olması sömürgeciliğin artması sonucunu da beraberinde getirmiştir.¹²² Dünyada kıt bulunan kaynaklar ve bu kaynaklara ihtiyacı olan kesimin büyüklüğü sebebiyle bu kaynaklara sahip olmakla küresel bir güç olmak arasında paralel bir ilişki söz konusu olmuştur. Dünyada kıt bulunan bu kaynakları ele geçirebilen sanayileşmiş bir devlet diğer devletlere karşı önemli bir avantaj elde etmiş olacaktır. Bu sebeple kendi topraklarında var olmayan hammadde kaynaklarını başka ülkelerden sağlamak, bu hammaddeler kullanılarak

¹¹⁹ Mustafa Öztürk, s.341

¹²⁰ Mustafa Öztürk, s.342.

¹²¹ Özhan Meriç, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve Bağdat Paktı”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2009, s.1.

¹²² Oral Sander, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi, İstanbul, Aralık 2003, s.346.

üretileen ürünlerin pazarlanması gerekliliği ve hatta zorunluluğu neticesinde sömürgecilik faaliyetleri ortaya çıkmıştır.

Sömürgecilikle birlikte bir bölgede hâkimiyet kurulmasının ardından bu bölgelerin güvenliğinin sağlanması konusu gündeme gelmiştir. Dolayısı ile bölgede bir yandan ekonomik olarak hâkimiyet kurulurken diğer yandan da siyasal hâkimiyet kurulmuştur. Siyasal yayılma için ise Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu Liberalizm ve Milliyetçilik gibi fikir akımları kullanılmıştır. Milliyetçilik akımının etkili bir biçimde kullanılabilmesi için sömürgeleştirilecek bölgenin etnik ve dini bakımından pek çok unsuru bir arada bulundurması bölgeyi tercih sebebi haline getirmiştir. Böylece sömürgeci devletler sömürge haline getirilecek ülke ya da bölgede gerek ekonomik gerekse siyasal hedeflerine ulaşabilmek için etnik ve dini unsurları tahrik etme yolunu rahatlıkla kullanılmıştır.¹²³

Bu yeni akımlar zamanla geniş topraklara yayılmış, bünyesinde pek çok etnik ve dini yapıyı bir arada bulunduran Osmanlı Devleti'ni de oldukça etkilemiştir. Osmanlı devletinin siyasal ve ekonomik olarak zayıflamaya başlaması ile öncelikle I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa daha sonraki dönemlerde ise Rusya Almanya ve İtalya olmak üzere büyük devletlerin mücadelelerine sahne olmuş ve devletler kültürel, siyasal ve ekonomik egemenlikler kurmak için bu coğrafyayı hedef alan politikalar geliştirmişlerdir.¹²⁴

Osmanlı devleti içerisinde bulunan Araplar ile devletin ilişkisi uzun yıllar devlet-tebaa ilişkisi kapsamında sürmüştür. Arap topluluklar içerisinde yaşanan isyan ve ihtilaflar çok uluslu bir devlette ortaya çıkabilecek kapasite ve büyüklükte çıkmış ve bu da normal olarak nitelendirilerek devletin egemen gücü sayesinde tolere edilebilmiştir.¹²⁵ Ancak 19.yüzyıla geldiğinde Arap dünyasında bir takım sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Bu sorunlar bir yandan Osmanlı devletinin merkezi otoritesini zayıflatırken diğer yandan da I. Dünya Savaşına giden süreci belirlemiştir. Özellikle 1798'de Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali Osmanlı Devletini dış politikada oldukça zorlayan bir hadise olmuştur.¹²⁶

¹²³ Mustafa Öztürk, s. 343-344.

¹²⁴ Mehmet Ali Çakmak, İki Dünya Savaşı Arasında Ortadoğu, <http://docplayer.biz.tr/259071-Iki-dunya-savasi-arasinda-ortadogu.html> (Erişim Tarihi :23.08.2015)

¹²⁵ Zekeriya Kurşun, Arap Milliyetçiliği Nasıl Gelişti, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-milliyetчили-nasil-gelisti> (Erişim Tarihi: 23.08.2015)

¹²⁶ Zekeriya Kurşun, Araplar ve I. Dünya Savaşı, <http://www.ordaf.org/araplar-ve-birinci-dunya-savasi/> (Erişim Tarihi 25.08.2015)

Osmanlı devletinin askeri ve siyasi anlamda güç kaybı yaşıyor olması Arap Milliyetçiliğinin güçlenmesi için bir anlamda uygun bir zemin hazırlamıştır. Özellikle sanayi devrimi sonrası Ortadoğu'nun cazip hale gelmesi ile Batılı devletler Osmanlı'nın Ortadoğu topraklarına yerleşmek amacı ile politikalar geliştirmeye başlamıştır. 19. yüzyılın başlarından itibaren batıya öğrenci gönderilmesi ve bu sebeple batı ile temaların başlaması ve bu temalara misyonerlerin öncülük etmesi gibi bir takım nedenlerle milliyetçilik fikri Ortadoğu topraklarında etki etmeye başlamıştır.¹²⁷

Her millet gibi Araplar da milliyetçilik akımından etkilenmişler ve bağımsız devlet kurma fikri Arapları da heyecanlandıran bir fikir olmuştur. Milliyetçilik fikrinin Araplar arasında yaygınlaşması Müslüman ve Hristiyan Araplar üzerinde iki farklı etki ortaya çıkarmıştır. Arap milliyetçiliğinin getirdiği bağımsızlık fikirleri noktasında Hristiyan Araplar, Müslüman Araplara göre daha istekli olmuşlardır, çünkü Hristiyan Arapların Müslüman Osmanlı yönetimine olan sadakat ve bağlılıkları Müslüman Araplara göre daha az olmuştur. Bu nedenle gerek kültürel gerekse siyasi anlamda Arap Milliyetçiliği ilk olarak Hristiyan Araplar arasında ortaya çıkmaya başlamıştır.¹²⁸

Müslüman Araplar ise daha çok İslam medeniyeti ve değerlerinin Batı karşısında değer kaybetmesine tepki göstermiştir. Özellikle zengin Arap kültür ve mirasına vurgu yaparak İslam ve batı medeniyetlerine Arapların katkılarından söz etmişlerdir. Müslüman Araplar daha ziyade Osmanlı Devletinin bütünlüğünün korunması taraftarı olmuşlardır.¹²⁹

Araplar Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra halifeliğin Osmanlı devletine geçmiş olması sebebiyle uzun yıllar Osmanlı'ya karşı olumsuz bir davranışta bulunmaktan kaçınmışlardır. Ancak Napolyon'un Mısır'ı işgali ile Araplarda bir Türk düşmanlığı duygusu uyanmaya başlamıştır. Osmanlı yönetiminde bir dönem etkili olmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlemiş olduğu Türkçülük politikası Türk olmayan Osmanlı tebaasından özellikle Araplardan tepkiler almıştır. Özellikle bu tepki Müslüman bir devlet olan Osmanlı'ya karşı duygusal bir bağ beslemeyen ve bağımsızlık konusunda daha hevesli olarak nitelendirebileceğimiz Hristiyan Araplardan

¹²⁷ Çağatay Okutan, "Arap Milliyetçiliği", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56/2, s. 162.

¹²⁸ Halis Ayhan, "Doğuş ve "Öteki" Ekseninde Arap Milliyetçiliği: Vahada Bir Serap", *Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Cilt-I Ankara 2011, s. 209.

¹²⁹ H.Bayram Soy, *Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar*, Bilig, Yaz / 2004, sayı 30 s.174-199

gelmiştir.¹³⁰ Müslüman Arapların büyük çoğunluğu ise Osmanlı Devleti'nin hükümdarına hem bir devlet adamı hem de kendi yöneticileri olarak saygı duymalarının yanında İslam halifesi olması sıfatıyla da ayrı bir saygı ve bağlılık duyuyorlardı. Ancak mevcut gidişattan pek hoşnut olmadıkları da yadsınamaz bir gerçektir. Bu sebeptendir ki Araplar Osmanlı hükümetinden reform taleplerinde bulunmaya başlamışlardır.

2.5. I. Dünya Savaşı Sırasında Ortadoğu'da Yaşanan Gelişmeler

Arap milliyetçiliği fikrinin Ortadoğu'da yaygınlaştırılmaya başlanması Batılı devletlerin buradaki faaliyetlerinin kültürel ayağını oluşturmuştur. Milliyetçilik akımını kullanan ve Ortadoğu bölgesine ilgi duyan İngiltere ve Fransa için bölge stratejik açıdan pek çok farklı anlam içermektedir. Kimi zaman dünya hâkimiyetini sağlamak için bir anahtar vazifesi gören Ortadoğu kimi zaman da diğer bölgelere ulaşmak için bir basamak olarak kullanılmıştır. Bakış açısı her ne olursa olsun Ortadoğu'nun her iki devlet için de stratejik anlamda önemi büyüktür. Bu sebeple özellikle I. Dünya Savaşı sırasında bölgede etkili olmak açısından her iki devletin de bir takım girişimleri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesi ile İngiltere ve Fransa savaşın gidişatı açısından Osmanlı topraklarının ne derece mühim bir konumda olduğunu daha iyi idrak etmişlerdir. Bu nedenle Osmanlı'nın stratejik üstünlüğünü kırabilmek amacı ile milliyetçilik akımının etkisi altına girmiş olan Arap topluluklarına yönelmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin eski gücünün kalmadığının sadece Fransa ve İngiltere değil aynı zamanda ayrılık yanlısı Araplar da farkındadırlar. Bu nedenle Osmanlı'nın savaş gidişatına fazla dayanamayacağı ve kısa süre içerisinde çökeceği fikri Araplar arasında giderek yaygınlaşmış ve kendilerine bağımsızlık yolunun açılacağını düşünen Araplar arasında Osmanlı'nın savaşa girmesi sevinç gösterileri ile karşılanmıştır.¹³¹ Ancak diğer yandan Arapların bir kısmı da padişahın Halife sıfatını da taşıyor olması nedeniyle bağlılıklarını hâlâ sürdürmekteydiler. Ayrılık yanlısı Arap liderler ise Osmanlı Devletinden mutlak suretle ayrılmak gerektiği ve hatta bunun için zorunlu kalırsa yabancı yardımına dahi başvurulabileceği fikrindeydiler. Zaten İngiltere ve Fransa'nın da böylesi bir gelişmeyi büyük bir istekle beklediğini özellikle

¹³⁰ Halis Ayhan, s. 209.

¹³¹ H.Bayram Soy, s.187.

Mekke Emiri Şerif Hüseyin gibi Arap liderleri ile gerçekleştirdikleri temaslardan anlayabiliyoruz.¹³²

2.5.1. Şerif Hüseyin İsyanı

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya yanında girmiş olması İngiltere için büyük bir sorunu da beraberinde getirmiştir. Osmanlı Padişahının aynı zamanda İslam dünyasının halifesi olması nedeniyle İtilaf devletlerine cihat ilan etmesi ile İngiltere'nin Hindistan yolundaki çıkarlarına gölge düşmesi söz konusu olmuştur. Bu nedenle İngiltere kendisi ile işbirliği yaparak Osmanlı'nın Müslüman tebaa gözünde itibarını sarsacak bir müttefik arayışına girmiştir. Bu müttefikin ise Mekke Emiri Hüseyin İbn Ali olabileceğini düşünmüşlerdir.¹³³

Yavuz Sultan Selim'in Ridaniye Savaşı ile Osmanlı himayesine aldığı Mekke ve Medine'yi içine alan Hicaz Toprakları valiler tarafından yönetilmekle birlikte Hicaz'da peygamber soyundan gelen ve sınırlı yetkileri olan bir de şerif bulunmaktadır. Şerif Hüseyin de Mekke'nin Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunduğu son dönemde Mekke Şerifliğine atanmıştır.¹³⁴

Hüseyin İbn Ali 1908'de Şerif olduktan sonra İttihat ve Terakkicilerin politikalarından hiçbir zaman hoşnut olmamıştır.¹³⁵ Şerif Hüseyin'e göre İttihat ve Terakkiciler siyasi anlamda ülkeyi kötü yönetmektedir ve aynı zamanda da halifeyi görevinden alarak İslam'a ters hareketlerde bulunmaktadır. Şerif Hüseyin Osmanlılara karşı gerçekleştireceği isyanı da bu sebepleri bahane ederek meşru göstermeye çalışmış ve kendisinde destek aramak için kullanmıştır.¹³⁶ İttihat ve Terakki yönetiminden duyduğu hoşnutsuzluk nedeniyle İstanbul hükümeti karşısında elini güçlendirebilecek ve özerklik haklarını daha da kuvvetlendirecek ittifaklar kurmak için harekete geçmiştir. İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry Mc Mahon ile kurmuş olduğu temaslar bu noktada

¹³² H.Bayram Soy, s.188.

¹³³ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Haziran 2008, s.176

¹³⁴ Mustafa Bostancı, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, Yaz 2014, s.118-119.

¹³⁵ Arthur Goldschmidt JR.ve Lawrence Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Çev. Aydemir Güler, Doruk Yayıncılık, 2007, İstanbul, s.281.

¹³⁶ Metin Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları", *Erciyes Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri*, 1995, Sayı 6, s.147.

oldukça önem arz etmiştir. Ünlü Hüseyin-Mc Mahon mektuplaşmaları bu vesileyle başlamıştır.¹³⁷

Bu ünlü mektuplaşmalar sırasında Şerif Hüseyin'in kralı olmak istediği büyük Arap Devleti'nin kurulması ve bağımsızlığının sağlanması hususunda İngiltere'den yardım talepleri ve İngiltere'nin bu taleplere vereceği cevaplar konuşulmuştur. İngiltere her ne kadar kurulacak bağımsız Arap Devletinden ve kapsadığı alandan memnun kalmasa da kendi çıkarları için Osmanlı karşısında Arap desteğinin önemli olduğu düşüncesiyle sınırları oldukça muğlak olan bir Arap Devleti kurulması konusunda destek sözü vermiştir.¹³⁸

İngiltere'nin Şerif Hüseyin'in taleplerini kabul etmesi Mc. Mahon ve Şerif Hüseyin arasındaki münasebetler Ocak 1916 yılında yapılan Mc Mahon Anlaşması ile sonuçlanmıştır. Şerif Hüseyin anlaşmaya vardığı İngilizlerin yönlendirmesi ile Osmanlı Devleti'ne 6-10 Haziran 1916'da isyan bayrağını açmıştır.¹³⁹

Osmanlı hükümeti isyan karşısında temkinli davranarak Hüseyin'in isyanının en az hasarla atlatılması için çalışmıştır. Mekke'ye meşru yeni bir Şerif göndererek Şerif Hüseyin'in kutsal toprakları ele geçirmek isteyen İngilizler ile işbirliği yaptığı vurgulanarak çıkarmış olduğu isyanı kınayan bildiriler yayınlanmıştır. Bir diğer yandan bütün Araplar ve Arap liderler, bağımsızlık durumunda Şerif Hüseyin'in idaresi altına girme istekleri olmamış aksine Şerif Hüseyin'in yönetimi altında olmayı reddetmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti Şerif Hüseyin'in bu isyanının tüm Arapları kapsamadığını vurgulamak için devlete bağlılık gösteren aşiret reislerine nişan ve madalya vererek isyanın diğer Arap bölgelerine yayılmasını önlemeye çalışmıştır. Böylece isyanın diğer Arap bölgelerine yayılmasına engel olunmuştur.¹⁴⁰ Ancak iki yıl süren Arap ayaklanması Osmanlı Devleti'ni oldukça yıpratmış ve bölgedeki hâkimiyetini yitirmesine neden olmuştur.¹⁴¹

Mekke Şerifi Hüseyin bu isyanı ile bir zafer elde ettiğini ve Bağımsız Arap Krallığı hayallerini gerçekleştirdiğini düşünmüştür. Ancak İngiltere bir yandan Osmanlı'ya karşı Şerif Hüseyin'e bir takım bağımsızlık vaatleri verirken bir diğer

¹³⁷ William L. Cleveland, s.176.

¹³⁸ Tayyar Arı, *2000'li Yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu Politikası, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, Ed. İdris BAL, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.410.

¹³⁹ Deniz Doğru, "I. Dünya Harbi Sırasında Şerif Hüseyin'in Siyasi Faaliyetleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, s.57.

¹⁴⁰ Mustafa Bostancı, s.127.

¹⁴¹ Arthur Goldschmidt JR.ve Lawrence Davidson, s.284.

yandan da müttefik Fransa ile Ortadoğu topraklarını çıkarları doğrultusunda paylaşma planları yapmıştır.

2.5.2. Sykes Picot Antlaşması ve Balfour Deklarasyonu

İngiltere Şerif Hüseyin ile olan münasebetlerinden ve Şerif Hüseyin'e vermiş olduğu vaatlerden müttefik Fransa'ya 1915 yılı Kasım ayına dek hiç bahsetmemiştir. Fransa İngiltere'nin Şerif Hüseyin ile olan bu münasebetlerini öğrendikten hemen sonra kendi menfaatlerini korumak için İngiltere ile Sykes-Picot Antlaşması hazırlanmıştır.¹⁴² 10-23 Ekim 1916'da ise iki devlet arasında anlaşma metni imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Suriye'nin Akka'dan itibaren Kuzey'e doğru bütün kıyı bölgesi, Adana ve Mersin bölgeleri Fransa'nın olacaktır. Bağdat-Basra arası ve Dicle ile Fırat bölgesi de İngiltere'nin olacaktır. Geri kalan topraklarda bir Arap Devleti ya da Arap Devletleri Federasyonu kurulacaktır. Bunun sonucunda, kurulması düşünülen Arap Devleti'nin sınırları içinde Akka-Kerkük çizgisinin Kuzey kısmı Fransız nüfuz alanı olarak, güney kısmı ise İngiliz nüfuz alanı olarak ayrılmıştır.¹⁴³ Böylelikle İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e bırakmayı vaat ettiği topraklar Fransa ile İngiltere arasında yapılan anlaşmalarla Fransa'ya bırakılan topraklar çakışmıştır.

İngiltere aynı zamanda Necd Şerifi İbni Suud ile de Aralık 1915'te bir anlaşma imzalayarak Necd toprakları ve Basra Körfezi'nin güney kıyılarında İbni Suud'un bağımsızlığını tanımıştır. Ancak bu topraklar aynı zamanda Şerif Hüseyin'in de egemenliğini tanıdığı topraklar ile çakışmıştır.¹⁴⁴

İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e verdiği vaatlere rağmen yaptığı anlaşmalar ve izlediği politika bununla da kalmamış, Yahudilere Ortadoğu'ya yerleşme fırsatı veren Balfour Deklarasyonu'na da öncülük etmiştir. İngiltere I. Dünya Savaşının gidişatını etkileyecek olan ABD ile yakınlaşmak için ABD siyasetinde oldukça etkili olan Yahudilerin sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Bu amaçla da 2 Kasım 1917'de İngiliz Dışişleri Bakanı James Balfour, Siyonist hareketinin önderlerinden Lord Rothschild'a bir mektup göndermiştir.¹⁴⁵ Bu mektup İngiltere'nin Müslüman Arapların çoğunlukta bulunduğu Filistin bölgesini Yahudiler için bir anavatan olarak kabul ettiğini resmen

¹⁴² Fahir Armaoğlu, *20.yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Kitabevi, 2007, s.126.

¹⁴³ Deniz Doğru, s.58

¹⁴⁴ Fahir Armaoğlu, s.126.

¹⁴⁵ Oral Sander, *Siyasi Tarih ilk Çağlardan 1918'e*, s.383.

bildirdiği belge olmuştur. Böylece İsrail Devleti'nin kurulması yolunda en büyük adımlardan biri atılmıştır.¹⁴⁶

Bu deklarasyonla Ortadoğu'nun karmaşık yapısına bir halka daha eklenmiş ve günümüze değin sürecek olan Yahudi sorununun bölgede baş göstermesine neden olmuştur. Yahudiler bu gelişmeler sonrasında sürekli olarak Filistin'e göç etmeye başlamış ve nihayet II. Dünya Savaşı'ndan sonra burada bir Yahudi Devleti kurmuşlardır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında dört Arap-İsrail savaşına yol açacak gelişmelerin de çıkış noktasını bu deklarasyon teşkil etmiştir.¹⁴⁷

İngiltere'nin; I. Dünya Savaşı sırasında Ortadoğu'daki çıkarları için izlediği Arap politikası; Balfour Deklarasyonu ile Ortadoğu'ya Yahudi göçünün önünü açmış olması ve Fransa ile Sykes Picot Anlaşması imzaladığının ortaya çıkması Arapların İngiltere'nin aslında Arap bağımsızlığını desteklemek gibi bir niyetinin olmadığını anlamasını sağlamıştır. İngiltere için parçalanmış, dağılmış şekilde olan, belirli bir otoriteye ve yönetim anlayışına sahip olmayan bir Ortadoğu, çıkarları doğrultusunda dilediği gibi yönetebileceği bir Ortadoğu anlamına gelmektedir. Bunun için de Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeden tasfiyesi gerekmektedir. İngiltere Osmanlı'nın bölgeden tasfiyesi için Osmanlı Devleti'ni içeriden gelecek ayaklanmalarla yıpratmak gibi bir politika izlemiş ve Şerif Hüseyin'i bu politikasını gerçekleştirmek için kullanmıştır. Savaş sırasında bağımsızlık vaadi ile kandırılıp Osmanlı'ya karşı ayaklanan Şerif Hüseyin ve destekçileri savaşın bitiminde kandırıldıklarını ve aslında İngiliz çıkarları uğruna kullanıldıklarını öğrenmişlerdir.

Şerif Hüseyin'in bu isyanı Osmanlı-Arap ilişkilerinde ciddi bir dönüm noktası olmuştur. Her ne kadar Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda zaten yenik düşmüş olsa da Şerif Hüseyin'in merkezi otoriteye karşı bu isyanı Araplara karşı uzun yıllar sürecek bir öfkenin de başlangıcını teşkil edecektir. Osmanlı Devleti için Araplar artık en zor gününde düşmanla iş birliği yapmış bir millet olarak bilinecek ve sadece Osmanlı döneminde değil yeni kurulan Türk Devleti'nin Ortadoğu siyasetinde de uzun yıllar etkilerini hissettirecektir.

¹⁴⁶ Fahir Armaoğlu, s.200.

¹⁴⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih ilk Çağlardan 1918'e*, s.383.

2.6. Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türk Dış Politikası ve Ortadoğu İle İlişkiler

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte dünya siyasetinde dengeler bozulmuş ve Avrupa'da İmparatorluklar çökmüş, siyasi haritalar değişmiştir. Savaş sonrası yıkılan İmparatorluklardan birisi de Osmanlı Devleti olmuştur.¹⁴⁸ Osmanlı Devleti için savaşı sona erdiren Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 30 Ekim 1918'de imzalanması ile Osmanlı toprakları itilaf devletlerince işgal edilmeye başlanmıştır.¹⁴⁹

Özellikle işgaller bakımından İtilaf devletlerinin elini kuvvetlendiren söz konusu Anlaşma'nın 7. Maddesinde; “Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhuruunda herhangi sev kulceyşi noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.”¹⁵⁰ denilmiştir. Bu maddeye dayanarak Musul bölgesine girilmeye çalışılmış, anlaşmaya konulan Mezopotamya, Kilikya gibi sınırları belirsiz bölgelerde de bu maddeye dayanarak işgal faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.

Bir yandan Osmanlı topraklarında işgaller devam ederken diğer yandan da I. Dünya Savaşı sonrası uluslararası alanda yeni bir düzen tesis etmek amacı ile 18 Ocak 1919'da 32 devletin katılımı ile Paris Barış Konferansı toplanmıştır.¹⁵¹ Konferansta özellikle ele alınan konulardan birisi I. Dünya Savaşı sırasında dağılan İmparatorluklardan geriye kalan ülkelerin statüsünün ne olacağı meselesi olmuştur. Burada Osmanlı Devleti'nden ayrılacak olan topraklarda manda rejimlerinin kurulması gündeme gelmiş ve müttefik devletlerince üzerine uzlaşılması sonucu manda yönetimi sistemi kurulması kabul edilmiştir. Ancak bu karar 1919'da Anadolu'da Milli Mücadele hareketinin başlaması sebebiyle uygulanamamıştır.¹⁵²

Doğu Anadolu'ya 3. Ordu müfettişi olarak gönderilen Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkması ile milli mücadele başlamıştır. Anadolu'daki bu ulusal kurtuluş hareketinin gerekçesi, amacı ve mücadele sırasında kullanılacak yöntemler Erzurum ve Sivas Kongreleri ile saptanmıştır.¹⁵³

Erzurum Kongresinde alınan kararlar şu şekildedir:

“1. Trabzon ili ve Canik Sancağıyla doğu illeri adını taşıyan Erzurum,

¹⁴⁸ Mediha Akarslan, *Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1990, s.14.

¹⁴⁹ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitapevi, Ankara 1996, s.5.

¹⁵⁰ <http://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/7-Mondros.pdf> (Erişim Tarihi: 04.12.2017)

¹⁵¹ Mediha Akarslan, s.14-17.

¹⁵² Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.5.

¹⁵³ Mediha Akarslan, s.14.

Sivas, Diyarbakır, Elâzığ, Van, Bitlis illeri bu saha içindeki bağımsız livalar hiçbir neden ve vesile ile birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılmak olanağı düşünülme-yen bir bütündür.

Mutluluk ve mutsuzlukta birliği kabul ve kaderi üzerinde aynı amacı hedef sayar. Bu bölgede yaşayan bütün İslami unsurları birbirlerine karşı karşılıklı bir özveri duygusu ile dolu ve soy ve sosyal durumlarına saygılı öz kardeşirler.

2. Osmanlı vatanının bütünlüğü ve millî bağımsızlığımızın sağlanması ve saltanat ve hilafet makamının korunması için Kuvayı Milliye-yi etken ve millî irade-yi egemen kılmak esastır.

3. Her türlü işgal ve karışma, Rumluk ve Ermenilik oluşturma amacına dönük sayılacağından, birlikte savunma ve direnme esas kabul edilmiştir. Siyasal egemenlik ve toplum dengesini bozacak surette Hıristiyan ögelere yeni bir takım ayrıcalık verilmesi kabul edilmeyecektir.

4. Hükümeti Merkeziye-z nin bir devlet baskısı karşısında buraları terk ve savsama zorunda kalması olasılığına göre Hilafet ve Saltanat makamına bağlılığı ve varlık ve millî haklara kefalet eden önlem ve kararlar alınmıştır.

5. Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan ögelerin Osmanlı Devleti yasaları ile doğrulanmış, kazanılmış haklarına tümüyle saygı duymaktayız. Mal ve can ve ırzlarının korunması zaten dinsel gerekler, millî gelenekler ve yasalarımızın esaslarından olmakla bu esas kongremizin genel kanısıyla da doğrulanmıştır.

6. İtilaf devletlerince mütarekenin imza olunduğu 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırimız içerisinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi Doğu Anadolu illerinde de ezici çoğunluğu İslâmlardan oluşan ve kültürü, ekonomik üstünlüğü Müslümanların olan ve birbirinden ayrılmaları olanaksız öz kardeş olan din ve soydaşlarımızın oturmakta bulunduğu ülkemizin bölünmesi görüşünden tümüyle vazgeçmekle varlığımıza tarihsel, soysal ve dinsel haklarımıza saygı gösterilmesine ve bunlara aykırı girişimlerin tutulmasına ve böylece bütünü ile hak ve adalete dayalı bir karar beklenir.

7. Milletimiz insancıl, çağdaş amaçları yücelten ve fenne uygun, sanat ile ilgili ve ekonomik durum ve gereksinmemizi değerlendirir. Bundan dolayı devletimizin ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak koşulu ile altıncı maddede açıklanan sınır içerisinde millî esaslara saygılı ve ülkemize karşı yayılma isteği beslemeyen herhangi bir devletin fenne uygun, sanat ile ilgili ekonomik yardımını kıvançla karşılarız ve bu hakça ve insanca koşulları içeren bir barışın da ivedi karar altına alınması insanlığın esenliği ve dünyanın dirlik ve düzenliği adına alacağımız millî isteğimizdir.

8. Milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin belirttikleri bu tarihsel çağda Hükümeti Merkeziyemizin millî irade-yeye bağlı olması zorunludur. Çünkü, millî irade-yeye dayanmayan herhangi bir hükümet kurulunun kendine göre ve kişisel kararlarına ulusça uyulmadıktan başka dışarıda da geçerli olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar belgelenmiş, işlev ve sonuçlarıyla kanıtlanmıştır. Bundan dolayı ulusun içinde bulunduğu sıkıntı ve kuşkudan kurtulmak çarelerine kendisinin girişmesine gerek kalma-dan Hükümeti Merkeziyemizin Milli Meclisi hemen ve bir an kaybetmeden toplaması ve bu suretle ulusun kaderi ve ülke için alacağı bütün kararları Milli Meclis'in denetimine sunması zorunludur.

9. Yurdumuzun uğradığı acılar ve olaylar ile bütünüyle aynı amaç ve millî vicdandan doğan derneklerin birleşmesinden ve bağdaşmasından meydana gelen genel kitle bu kez (Şarki Anadolu Müdafaayı Hukuk Cemiyeti) Doğu Anadolu Müdafaayı Hukuk Derneği adıyla adlandırılmıştır.

İşbu dernek her türlü particilik akımlarından tamamen arınmıştır.

Bütün İslâm vatandaşlar, derneğin tabii üyesindendir.

10. Kongre tarafından seçilen bir Temsilciler Heyeti kabul ve köylerden

başlamak üzere il merkezlerine kadar kurulmuş olan Teşkilatı Milliye (ulusal örgüt) birleştirilmiş ve gerçekleştirilmiştir.”¹⁵⁴

Erzurum Kongresinde vatanın parçalanamaz bir bütün olduğu, İstanbul Hükümeti’nin bu bütünlüğü korumak noktasında yetersiz kaldığı ve İstanbul Hükümeti yerine kurulacak yeni hükümetin milli iradeye dayanacağı belirtilmiştir. Bunların yanında manda ve himayenin kabul edilemeyeceği, yabancılara siyasi egemenliğe ve toplumsal dengeye zarar verecek ayrıcalıkların tanınmayacağı gibi konularda kararlar alınmıştır. Sivas Kongresi’nde ise Erzurum Kongresi kararları aynen kabul edilmekle birlikte Anadolu’da direniş için kurulmuş olan cemiyetler tek bir çatı altında toplanmıştır.¹⁵⁵

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan ve Misak-ı Milli’nin temelini teşkil eden bu kararlar Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin onayından geçmiş ve Misak-ı Milli kararları olarak Türk Milleti’nin direniş beyannamesi olma özelliğini kazanmıştır.¹⁵⁶

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin sınırlarının büyük ölçüde belirlendiği Misak-ı Milli’nin maddeleri şu şekildedir:

- “1-Osmanlı Devleti’nin, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşik olduğu, 30 Ekim 1918’de mütarekenin imzalandığı tarihte, düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerin kaderi, halkının serbestçe verecekleri karara uygun olarak belirlenmesi gerekeceğinden, adı geçen mütareke hattı içinde ve dışında din, ırk ve soy bakımından birleşik ve birbirine karşı saygı ve fedakârlık duygularıyla dolu olarak soy ve toplum hukukları ile çevre koşullarına tam uyan Osmanlı Müslüman çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu bölgelerin hepsi gerçekten veya hükmen hiçbir şekilde bölünmez bir bütündür.
- 2-Halkı, ilk serbest kaldıkları zaman halkın oylarıyla anavatana katılmış olan üç sancak (Kars, Ardahan, Artvin) için gerektiğinde yeniden serbestçe halkoyuna başvurulmasını kabul ederiz.
- 3-Türkiye ile yapılacak barışa bırakılan Batı Trakya’nın hukuki durumunun saptanması da, halkın tam bir serbestlik içinde açıklayacakları oylara uygun olarak yapılmalıdır.
- 4-İslam Hilafet ve Saltanat Merkezi ve Osmanlı hükümet merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara Denizi’nin güvenliği her türlü tehlikeden uzak (korunmuş) olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak şartıyla, Akdeniz ve Karadeniz Boğazları’nın dünya ticaret ulaşımına açılması hakkında, bizimle diğer bütün ilgili devletlerin birlikte verecekleri karar geçerlidir.
- 5-İtilaf Devletleri ile düşmanları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan anlaşma esasları çerçevesinde azınlıklar hukuku komşu ülkelerdeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan yararlanmaları güvencesiyle tarafımızdan desteklenecek ve sağlanacaktır.
- 6-Milli ve ekonomik gelişme olanağını elde etmek ve daha çağdaş

¹⁵⁴<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2319/201503186.pdf?sequence=1&isAllo wed=y> (Erişim Tarihi:16.11.2017)

¹⁵⁵ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.10.

¹⁵⁶ Yelda Demirağ, *Kurtuluş Savaşı Sürecinde Dış Politika, Türk Dış Politikası 1919-2008e*, Editör: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, 2008, Ankara, S.70

ve düzenli bir yönetim şeklinde işleri yürütmeyi başarabilmek için, her devlet gibi, bizim de, gelişme sebeplerimizin sağlanmasında tam bir hürriyet ve bağımsızlığa kavuşmamız, varlığımızın ve hayatımızın esasıdır. Bu sebeple, siyasi, adli, mali ve benzeri gelişmelerimize engel kayıtlara karşıyız.”¹⁵⁷

Misak-ı Milli'nin ilk maddesi ile Araplara ve Arap topraklarına ilişkin izlenecek politika belirlenmiştir. Burada Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada düşman işgali altında bulunan topraklarda yaşayan halkın siyasi tercihlerine önem verilmiş ve bu toprakların geleceği, toprak üzerinde yaşayan halkın tercihinin bırakılmıştır. Anlaşmanın birinci maddesinden de anlaşılacağı üzere self-determinasyon dediğimiz ve halkların kendi kaderlerini tayin etmesi anlamına gelen bu ilkenin Arap topraklarında izlenebilmesi için önemli koşullar getirilmiştir.

Öncelikle burada Arapların çoğunluk olarak bulunması ve bu Arap unsurlarının burada yerleşik vaziyette bulunması gerektiği belirtilmiştir. Bir diğer yandan da bu toprakların 30 Ekim 1918'de düşman işgali altında bulunması gerektiği koşulu öne sürülmüştür. Burada önemli olan nokta 30 Ekim 1918 tarihinde düşman işgaline uğramamış olan Hatay ve Musul topraklarında self-determinasyon ilkesinin uygulanmayacak olmasıdır. Dolayısıyla ilerleyen dönemlerde özellikle erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu ile olan ilişkilerinde iki önemli başlığı teşkil edecek olan Hatay ve Musul topraklarına Misak-ı Milli toprakları içerisinde yer verilmiştir.

Misak-ı Milli'de her ne kadar Arap topraklarına ilişkin olarak self determinasyon ilkesinin benimsenmişse de uluslararası arenada I. Dünya Savaşı sonrası parçalanmış ve Osmanlıdan koparılmış Ortadoğu toprakları için Avrupalı devletlerin planları daha farklı olmuştur.

ABD'nin I. Dünya Savaşı sonrası izlediği yalnızcılık politikası neticesinde İngiltere ve Fransa için politik alanda rahat hareket edecekleri bir ortam oluşmuştur. Böylece bu iki devlet 24 Nisan 1920'de San Remo Konferansı'nda bir araya gelerek Ortadoğu topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardır. Bu paylaşımında İngiltere'nin payına Irak, Ürdün ve Filistin; Fransa'nın payına ise Suriye ve Lübnan düşmüştür.¹⁵⁸ Böylece Ortadoğu için, I. Dünya Savaşı sonrası İngiltere ve Fransa'nın egemenliği

¹⁵⁷ <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2319/201503186.pdf?sequence=1&isAllo wed=y> (Erişim Tarihi: 16.11.2017)

¹⁵⁸ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, DER Yayınları, İstanbul 2008, s.663.

altında yeni bir süreç başlamıştır. İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'da kurmuş oldukları bu yeni düzene Mandacılık adı verilmiş ve işgaller meşru bir zemine oturtulmuştur

İtilaf Devletleri'nin Ortadoğu toprakları üzerindeki planlarını hayata geçirme çabaları sürerken bir diğer yanda da Anadolu topraklarında İtilaf Devletlerine karşı ciddi bir mücadele verilmiştir.¹⁵⁹ 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra Anadolu'yu işgal eden kuvvetlerden olan Fransa özellikle güney bölgelerde işgal faaliyetleri yürütmüştür. İşgal ettiği bölgelerde sert direnişlerle karşılaşan Fransa Anadolu'da işgal faaliyetlerine son verip uzlaşma yoluna gitmek istemiştir.¹⁶⁰

Fransa'nın Ankara hükümeti ile anlaşma yolları arıyor olmasının esas olarak birkaç sebebi vardır. Güney cephesindeki işgaller karşısında sert bir direnişle karşılaşmasının yanı sıra İkinci İnönü ve Sakarya muharebelerinin başarılı olması Türk direnişinin batıda da oldukça güçlü olduğunun ve Anadolu'da işgal faaliyetlerini sürdürmenin oldukça güç olduğunun bir göstergesi olmuştur. Ayrıca dört yıl süren dünya savaşı nedeniyle Fransa ekonomisinde bozulmalar olmuş Anadolu'da gerçekleştirdiği işgaller hem askeri hem de mali anlamda yük olmaya başlamıştır. Dolayısıyla Fransa Ankara hükümeti ile yakın ilişkiler kurup imtiyazlar kopararak kendi çıkarlarını koruma yoluna gitmiştir.¹⁶¹

Bu nedenle Fransız hükümeti Franklin Bouillon'u Ankara hükümeti ile temas kurması için Ankara'ya yollamıştır. Mustafa Kemal Franklin Bouillon ile bizzat yaptığı görüşmelerde Misak-ı Milli'nin önemini anlatmış ve siyasi, mali, iktisadi anlamda tam bağımsızlık hususunun üzerinde ısrarla durmuştur. Misak-ı Milli'nin temel olarak alınmadığı bir anlaşmanın imzalanmayacağı vurgulanmıştır.¹⁶² Türk tarafının kararlı tutumu ve Anadolu'da sürdürülen çetin mücadelelerin başarısı Fransa'nın ikna olmasında etkili olmuş ve Mustafa Kemal'in başkanlık ettiği müzakereler sonucu bir ön anlaşmaya varılmıştır.¹⁶³

20 Ekim 1921'de imzalanan anlaşmanın ilk maddesi ile taraflar aralarında savaş halinin bittiğini ilan etmişlerdir. İkinci madde ise tarafların iki ay içerisinde

¹⁵⁹ Baskın Oran, *Mudanya Silah Bırakışması, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, Ed. Baskın ORAN, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.213-214

¹⁶⁰ Hüseyin Latif, *Fransa İle İlişkiler, Türk Dış Politikası 1919-2008e*, Editör: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, 2008, Ankara, s.88.

¹⁶¹ İlhan Uzgel, *Fransa ile İlişkiler, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, Ed. Baskın ORAN, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.149.

¹⁶² Fahir Armaoğlu, s.320.

¹⁶³ İlhan Uzgel, s.149.

anlaşmanın 8.maddesinde belirtilen sınırın gerisine çekilmesi kararlaştırılmıştır. Bahsi geçen 8. Madde ile birlikte 7. madde Hatay sorunu açısından önem arz etmiştir. 7. Madde İskenderun bölgesi için özel bir yönetim rejimi öngörürken 8. Madde ise Türkiye-Suriye sınır çizgisini Hatay'ı Suriye'ye bırakacak şekilde belirlemiştir.¹⁶⁴

Anlaşmaya ek olarak yayınlanan mektuplarda ise bazı konularda ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle Hatay sorunu için önem arz eden mektuplardan birisinde “İskenderun ve Antakya bölgeleri için Yusuf Kemal Bey orada yerleşmiş halka Türk bayrağını içeren özel bir bayrak seçmek hakkını vermek gereğini açıklar.” denilmiştir. Yine aynı mektupta İskenderun Limanında Türk uyrukluların, Türk mallarının ve Türk bayrağı taşıyan gemilerin limandan yararlanma konusunda eksiksiz bir özgürlüğe sahip olmaları (...)” kararlaştırılmıştır. Başka bir mektupta “İskenderun bölgesinde uygulanacak özel yönetim konusunda Türk çoğunluğun bulunduğu bölgelerin genellikle Türk soyundan olan memurlarca yönetileceği” belirtilmiştir.¹⁶⁵ 28 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile imzalanmış olan bu anlaşma ile Fransa güney sınırından tamamen çekilmiştir. Ayrıca TBMM hükümeti ve Anadolu’da yürütülen milli mücadele hareketi ilk defa bir Avrupalı devlet tarafından tanınmıştır.¹⁶⁶

Anadolu’da üç yılı aşkın süren kurtuluş mücadelesinin askeri safhası 11 Ekim 1922 günü imzalanan Mudanya Ateşkesi ile son bulurken, Lausanne Barış Anlaşması ile de Kurtuluş mücadelesi siyasi olarak sonuçlandırılmıştır.¹⁶⁷ İlk oturumu 21 Kasım 1922’de yapılan Lausanne Konferansı’nda ele alınacak konuların incelenmesi için üç komisyon teşkil edilmiştir. Tüm meselelerde kurulan komisyonlar aracılığı ile uzun süren görüşmeler sonucu uzlaşma sağlanarak 24 Temmuz 1923 ‘de Lausanne Barış Anlaşması imzalanmıştır.¹⁶⁸

Lausanne Barış Anlaşmasında Türkiye’nin dış politikada Ortadoğu ile ilişkilerimizi şekillendirecek iki konu başlığı söz konusu olmuştur. Bunlar Hatay ve Musul meseleleridir. Lausanne’da Suriye ile sınırların belirlenmesi konusunda Fransa ve Türkiye arasında imzalanan 1921 Ankara Andlaşması’nda kabul edilen esasların

¹⁶⁴ <http://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/5-Trk-Frnz-Itilafname.pdf> (Erişim Tarihi: 05.12.2017)

¹⁶⁵ İlhan Uzgöl, s.150.

¹⁶⁶ Fahir Armaoğlu, s.320.

¹⁶⁷ Baskın Oran, s.213-214.

¹⁶⁸ Türel Yılmaz, 1919-1938 Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi Doğu Ülkeleri İle İlişkiler, Türk Dış Politikası 1919-2008e, Editör: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, 2008, Ankara, S.138-139

aynen kalacağı hükme bağlanmıştır.¹⁶⁹ Bu durumda Hatay, Misak-ı Milli'ye aykırı olarak sınırlarımız dışında kalmıştır. Bu da Suriye ile aramızda 1939 yılına kadar sürecek Hatay Sorununu gündeme getirecektir. Bir diğer konu başlığı ise Irak sınırının belirlenmesi ve Musul meselesi olmuştur. Bu mesele hakkında Lausanne'da bir sonuca ulaşılamamış ve sorunun İngiltere ve Türkiye arasında çözülmesine karar verilmiştir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Ortadoğu ile yaşayacağı ilişkilerin ana çerçevesini oluşturacak iki sorun şekillenmiştir. Bunlardan Hatay sorunu Suriye'de manda rejimi kurmuş olan Fransa ile çözülmeye çalışılırken, Musul meselesi için de Irak'ta manda rejimi kurmuş olan İngiltere ile muhatap olunacaktır. Türkiye bundan sonra Ortadoğu ile ilişkilerini büyük oranda bu sorunların lehine çözülmesi için diplomatik yollara başvurarak yürütecektir.

Bu sorunların çözüm süreci, sonraki bölümde kronolojik olarak; birey ve devlet analiz düzeylerinde ayrıntılı bir biçimde incelenecektir. Bu analizin ilk aşaması; Kuruluş dönemi, başka bir deyişle, Tek parti döneminin ilk kısmını oluşturan Atatürk dönemi Ortadoğu politikasıdır, ikinci aşaması ise II. Dünya Savaşı gölgesinde geçen İsmet İnönü dönemidir.

¹⁶⁹ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, *Sancak (Hatay) Sorunu, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, Ed. Baskın ORAN, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.280.

3. BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİ ORTADOĞU POLİTİKASI;

1919-1945

Dış politikanın rasyonel temelli yürütüldüğü tek parti döneminde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikası iki kısımda incelenmiştir. Atatürk'ün Samsuna çıkışı ile başlayan ve ölümüne kadar süren 1919-1938 yılları Atatürk dönemi; Atatürk'ün ölümü sonrası İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı yaptığı ve II. Dünya Savaşı yıllarını kapsayan 1938-1945 yılları ise İsmet İnönü dönemi olarak adlandırılmıştır. Her iki dönemde de Türkiye'nin Ortadoğu komşuları olan Irak, Suriye ve İran ile ilişkiler, dönemin liderlerinin dış politikadaki etkinliği çerçevesinde ele alınmıştır.

3.1. Atatürk Dönemi; 1919-1938

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte Türk Topraklarında yeni bir kurtuluş mücadelesi başlamış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile sonuçlanan bu mücadele sayesinde İtilaf Devletlerine karşı çok ciddi bir zafer kazanılmıştır. Tek parti döneminin ilk yarısını oluşturan ve 1923 yılında Cumhuriyetin ilanı ile başlayıp, 1938'de vefat etmesine kadar sürecek olan Atatürk Dönemi'nde yeni kurulan Türk Devleti'nin yeni hedefi uluslararası arenada yerini sağlamlaştırmak ve komşularıyla olan sorunlarını barışçıl ve diplomatik yollarla çözmek olmuştur. Bu dönem dış politikası genel olarak Atatürk'ün dış politika felsefesi çerçevesinde yürütülmüş ve “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesi dış politikanın temel ilkesi olarak kabul edilmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye ile Ortadoğu ilişkileri Lausanne'dan miras kalmış olan iki sorunun çözülmesi için verilen mücadeleler çerçevesinde ilerlemiştir. Musul meselesi Lausanne'da çözümlenememiş ve meselenin iki devlet tarafından kendi aralarında halledilmesine karar verilmesi ile bölge ile sıkıntılı bir dönem başlamıştır. İlgili yıllarda Irak'ın İngiliz mandası olması nedeni ile Musul meselesinin çözümünde İngiltere ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bir diğer yandan benzer şekilde Hatay

sorununun çözümünde o dönem Suriye'nin Fransız mandası altında bulunuyor olması nedeniyle Suriye ile ilişkiler dolaylı olarak Fransa aracılığı ile yürütülmüştür.

İran ile ilişkilerde ise benzer rejim ve reform kaygıları sebebiyle sıcak ilişkiler yürütülme fırsatı elde edilmiştir. Bu ilişkiler karşılıklı resmi temaslarla desteklenmiştir. Yaklaşan II. Dünya Savaşı dolayısıyla güvenlik ve işbirliği kaygıları iki ülkeyi yakınlaştırmış ve böylece bölgede kurulacak bir birlik olan Sadabad Paketi'ne giden yol açılmıştır.

Bahsi geçen olayların ayrıntılı analizinden önce Lider faktörünün dış politikada belirleyici olduğu bu dönemin daha iyi anlaşılması açısından, Atatürk'ün dış politika anlayışını incelemek yerinde olacaktır.

3.1.1. Atatürk'ün Dış Politika Çerçevesi

I. Dünya Savaşının sona ermesinin ardından yaşanan Kurtuluş Savaşı mücadelesi yıllarında ve Cumhuriyetin ilan edildiği ilk yıllarda Türkiye yeni savaştan çıkmış içte ve dışta pek çok sorunla mücadele etmiş ve gerek maddi gerekse manevi olarak oldukça yıpranmıştır. Bir yandan içte yeni bir takım inkılaplar yapılırken, diğer yandan da yapılmış olan inkılapların halka benimsetilme çalışmaları sürdürülmüştür. Özellikle bu uyum sürecinde halk arasında birtakım ayaklanmalar çıkmış, içte sükûneti sağlamak ve inkılapları sağlam zemine oturtmak için oldukça yoğun çaba sarf edilmesi gerekmiştir. Bu sebeple yeni Türk Devletinin hem iç hem de dış politikada yıpratıcı hamlelerden uzak durması bir zorunluluk arz etmiştir.

Lausanne Barış Anlaşması'nın imzalanması ile Türk Dış Politikası için adeta milat yaşanmıştır. Lausanne Barışı ile Türkiye artık yabancı ülkelerle uluslararası alanda eşit şartlarda masaya oturma ve alınacak kararlarda söz sahibi olma fırsatı elde etmiştir. Bu bağlamda Türkiye artık bağımsızlığına sınırlama getirecek milletlerarası bağlardan uzak duracak ve barışçıl politikalar izleyecektir. Bu noktada Türk Dış Politikasının şekillenmesi Atatürk'ün dış politikaya bakış açısından oldukça etkilenmiştir. Bu sebeple Türkiye Cumhuriyeti'nin şekillendiği bu dönemde Atatürk'ün dış politika anlayışını ayrıntılı olarak incelemek ve dış politika analizinde birey analiz düzeyini kullanmak gerekmektedir.

Türk Dış Politikasının ana prensipleri cumhuriyetin ilk yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politika hedefleri çerçevesinde yürütülmüştür. Atatürk hem iç hem de dış politikada gerçekçilik, güvenlik ve milli bağımsızlığın korunması için

barışçılık, devlet gücüne bağlılık uluslararası hukuka uygunluk, karşılıklı güven ve işbirliği dengeli dış politika ve fırsatları değerlendirme gibi bir takım temel prensiplere inanmıştır.¹⁷⁰

Atatürk'ün dış politikada inandığı temel prensiplerden olan bağımsızlık ilkesi bir devletin her yönü ile tam bağımsızlığıdır. Burada bahsi geçen bağımsızlık iktisadi, mali, askeri ve kültürel boyutlardan olmalı ve bunlardan asla taviz verilmemelidir. Atatürk bir devletin milli bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün diğer devletlerce saygı duyulması gereken önemli bir olgu olduğunu söylemiş bu bağlamda Türkiye'nin de bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı duyulması gerektiğini ifade etmiştir. Bu sebeple de dış politikada iç işlerimize müdahaleden kaçınan ve devletin egemenliğine saygı ilkesini gözetken devletlerle dostluk ilişkileri kurulması ön planda tutulmuştur.¹⁷¹

Yurtta Sulh Cihanda sulh sözü ile özetlenebilecek olan Barışçılık ilkesi de Atatürk'ün temel prensiplerinden birisi olmuştur. Barışçılık ilkesi çerçevesinde dış politika hadiseleri incelenmiş ve bu ilke sayesinde anlaşmalara dayalı politikalar izlenmiştir. Atatürk'ün bu politikası sözde kalmamış; barışçılık ilkesi doğrultusunda uluslararası örgütlere üye olabilmek için çaba sarf edilmiştir. Atatürk döneminde Milletler Cemiyeti'ne üye olunması, Balkan Paktı ve Sadabad Paktı gibi devletlerarası ittifaklara aktif katılımın olması bunun en önemli kanıtı olmuştur.¹⁷²

Atatürk'ün Dış politikada benimsediği önemli ilkelere bir diğeri de gerçekçilik olmuştur. Bu politika mevcut milli güç unsurlarının kullanılması ile milli hedeflere ulaşılmasını ifade etmektedir.¹⁷³ Özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında milli sınırlar içinde bağımsız bir devlet kurma hedefi gerçekçiliğin bir yansımasını teşkil etmiştir. Gerçekleşmesi mümkün olmayan maceracı ve yayılmacı eğilimlerden uzak duran ancak bağımsızlıktan da taviz vermeyen bu tutum sayesinde gerçekçi bir yaklaşımla mili sınırlar içerisinde bağımsız bir devlet kurulmuş ve ilerleyen yıllarda da dış politika hedefleri bu ilke doğrultusunda belirlenmeye çalışılmıştır.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Mustafa Bıyıklı, “Kaynakçalı ve Açıklamalı Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Kronolojisi” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Aralık 2008, Sayı 22, s.4.

¹⁷¹ Sait Dinç, *Atatürk Döneminde (1920- 1938) Türk Dış Politikasında Gelişmelere Genel Bir Bakış; İkili ve Çok uluslu İlişkiler*, s. 6

¹⁷² Mustafa Bıyıklı, s.4.

¹⁷³ Bülent Şener, “Atatürk'ün Dış Politika Anlayışında Gerçekçilik ve Pragmatizm Olguları Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Sovyetler Birliği Örneği”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, Şubat 2007, s. 175.

¹⁷⁴ <http://www.mfa.gov.tr/ataturk-doneminde-turk-dis-politikasi.tr.mfa> (Erişim Tarihi:13.03.2015)

Atatürk'ün dış politika ilkelerinden bir diğeri olan batılılaşma ve çağdaşlaşma ilkeleri de değinmemiz gereken önemli ilkelerden birini oluşturmaktadır. Milli mücadele sona erdikten ve Lausanne Anlaşması imzalandıktan sonra Türkiye için gerek siyasi, gerek kültürel gerekse de idari pek çok alanda yeni bir yapılanmaya ihtiyaç duyulmuştur. İdari alanda çağın gereklerini karşılayamayan geçerliliğini yitirmiş kurumlar ortadan kaldırılmış batı medeniyetinin bu alandaki birikimlerinden yararlanılarak genç Türkiye Cumhuriyeti'nin inşası sağlanmıştır.¹⁷⁵

Her ne kadar milli mücadele batılı güçlere karşı bağımsızlık savaşı verilmiş olsa da batının her anlamda gelişmiş olması nedeniyle Türkiye'nin yüzü hep batıya dönük olmuştur. Atatürk Türkiye'nin muasır devletler seviyesine ulaşabilmesini her daim ön planda tutmuştur. Bunun sonucunda batılı devletler ile iyi ilişkiler kurulmuş çağdaş medeniyetin bir parçası olma yolunda hareket edilmiş ve batı ile ittifaklar kurulmuştur.

Gerek milli mücadele döneminde gerekse cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen politikalar belirli bir mantık çerçevesinde ilerlemiş ütopyik, gerçekleşmesi mümkün olmayan, Türk halkını yıpratıcı politikalar yürütülmemiştir. Mevcut uluslararası konjonktür temiz bir şekilde tahlil edilmeye çalışılmış izlenmesi gereken politikalar bu çerçevede belirlenmiştir. Dönemin Ortadoğu politikası da bu ilkelere uygun bir biçimde şekillenmiş ve yürütülmüştür.

3.1.2. Atatürk Dönemi Ortadoğu ile İlişkiler

I. Dünya Savaşı sona erip Milli Mücadele yılları başladığında Türkiye'nin dış politikası ve Ortadoğu'da bulunan devletlerle olan ilişkileri Misak-ı Milli'de belirlenen amaçlar ve ilkeler doğrultusunda ilerlemiştir. Misak-ı Milli'de Türk unsurunun çoğunlukta bulunduğu yerlerde, bir Türk Devleti kurmak temel prensip olarak belirlenmiştir. Dolayısı ile Yeni Türk Devleti'nin yıllarca Osmanlı egemenliğinde kalmış Ortadoğu toprakları üzerine herhangi bir hak iddiası olmamıştır.¹⁷⁶

Türkiye Ortadoğu üzerinde bir hak iddiasında bulunmamış olmasına rağmen Ortadoğu ile ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen birkaç önemli nokta bulunmaktadır. Aslında Kurtuluş Savaşı, batı emperyalizmine karşı kazanılmış bir Müslüman zaferi olması nedeniyle Arap dünyasında beğeni ve hayranlıkla karşılanmıştır. Ancak bu

¹⁷⁵ Mesut Erşan, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Batılılaşma Hakkındaki Düşünceleri", Afyon Kocatepe Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VIII, Afyonkarahisar, 2006, s.44.

¹⁷⁶ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Lausannedan Sonra Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitapevi, Ankara 1996, s.87.

olumlu ortam Ortadoğu’da etnik milliyetçilik ideolojisine dayalı devletlerin kurulması ve Türkiye’de laikliğin benimsenmesi ile bozulmuştur.¹⁷⁷

Lausanne Anlaşmasının imzalanması sonrası Türkiye’nin köklü devrim hareketlerine girişmesi ile Ortadoğu ile ilişkilerin seyri de değişmeye başlamıştır. 1 Kasım 1922’de TBMM tarafından kabul edilen bir kanunla Saltanat kaldırılmış yetkilerinin büyük kısmı elinden alınan Hilafet Osmanlı Hanedanı’na bırakılmıştır. Lausanne Barış Anlaşması’nın imzalanması ile birlikte köklü reformlara girişen Türkiye eski düzenden kalan Hilafet meselesini tekrar ele alarak 3 Mart 1924 tarihli bir kanunla tamamen kaldırmıştır.¹⁷⁸ 1923-1935 yılları arasında Şeriat Mahkemelerinin kapatılması,¹⁷⁹ Arap harflerinin kaldırılması ve yerine Latin Alfabesinin kabul edilmesi gibi laikleşme adımları da Ortadoğu ile ilişkilerimizi olumsuz etkilemiştir.¹⁸⁰ Türkiye’de tüm reformlar Türk toplumunu ve Türk kültürünü vurgulamaya ve ön plana çıkarmaya yönelmişken bir yandan da Türk dili ve kültürü Arap etkilerinden arındırılmaya başlamıştır.¹⁸¹

Bu yenileşme hareketleri ve laiklik yolunda atılan adımlar dinin etkisinden kurtulamamış olan Müslüman halklarda, özellikle Araplarda, İslami bağlantıların ve Araplarla ilişkilerinin koparıldığı endişesinin yaygınlaşmasına neden olmuştur.¹⁸² Ayrıca Osmanlı Devleti’nin bölgeden tasfiyesi sonrası sömürgeci devletlerin bölgede hâkimiyet kurmuş olması da Türkiye’nin Ortadoğu ile ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bir faktör olmuştur.¹⁸³

Lausanne Barış Anlaşması’nın imzalanmasından sonra Türkiye toplum hayatında köklü değişiklikler yapan önemli devrim ve kalkınma hareketlerinin başarı ile sonuçlanabilmesi için hem yurt içinde hem de yurt dışında barış ortamının tesis edilmesi zorunlu hale gelmiştir.¹⁸⁴ Bu sebeple Türkiye Lausanne’dan kalan meseleleri halletmek için bir takım girişimlerde bulunmuştur. Bu meselelerden Hatay Sorunu ve Musul

¹⁷⁷ Kemal Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.188-189.

¹⁷⁸ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Lausannedan Sonra Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.87.

¹⁷⁹ Kemal Karpat, s.190.

¹⁸⁰ Aptülahat Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.207.

¹⁸¹ Kemal Karpat, s.190.

¹⁸² Aydın Can, *Atatürk Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1923-1938)*,

http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/aydin_can_ataturk_donemi_ortadogu_politikalari.pdf (Erişim Tarihi:25.03.2018)

¹⁸³ Hasan Duran, Ahmet Karaca, “Tek Parti Dönemi Türk Arap İlişkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Y.2011, C.16, S.3, s.204.

¹⁸⁴ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Lausannedan Sonra Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası*, s.60.

meselesi Türkiye'nin erken Cumhuriyet dönemi Ortadoğu politikasının, komşularla ilişkilerde temel konuları olmuştur.

3.1.2.1. Irak ile İlişkiler ve Musul meselesi

Mezopotamya olarak adlandırılan bölge Osmanlı yönetimi altında iken idari olarak birbirinden ayrı ve farklı üç ayrı vilayet şeklinde yönetilmiştir. Ancak İngiltere bu üç vilayeti birleştirip tek bir Irak devleti yaratarak 1920'de burada manda yönetimi tesis etmişlerdir. Yaratılan Irak Devleti esasen birbirlerinden çok farklı üç bölgeden oluşmaktadır. Yani birleştirilerek yapay bir Irak devleti oluşturulduğundan siyasal anlamda bir birlik mevcut değildir. Bu da elbette ki ilerleyen zamanlarda içeride bir takım sorunlara yol açmıştır.¹⁸⁵

Irak adı altında oluşturulan, Elcezire, Mezopotamya, Basra bölgelerini içine alan ve İngilizlerin mandası altına verilen bu topraklar yaklaşık 370 yıla yakın Osmanlı Devleti egemenliği altında kalmıştır. Daha sonra alınan Misak-ı Milli kararlarıyla da Musul, Kerkük, Süleymaniye, Erbil, Halep bölgeleri Misak-ı Milli sınırları içinde sayılmıştır.¹⁸⁶ Musul'un Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alıyor olması Irak ile ilişkilerde önemli bir nokta olmuştur.

İngiltere ve Fransa arasında I. Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli anlaşmalar ile Filistin Ürdün ve Irak'ı İngiltere'ye; Suriye Musul ve diğer bazı bölgeleri Fransa'ya bırakmıştı. Fakat daha sonra Musul ve civarının, Doğu ticaret yollarının güvenliği bakımından önemli olması ve Musul'un petrol kaynakları bakımından zengin olması nedeniyle İngiltere burayı Fransa'ya bırakmak istememiştir.¹⁸⁷

I. Dünya Savaşı'nda yenik düşen Osmanlı Devleti için savaşı sona erdiren Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sırada Musul, Osmanlı ordusunun hâkimiyeti altında bulunmaktadır. Ateşkes imzalandığı halde İngiltere Musul üzerinde hâkimiyet kurma çabalarını sürdürmüştür.¹⁸⁸ Ve nihayet Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesine dayanarak 15 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁵ William L. Cleveland, s.230.

¹⁸⁶ Kadir Kasalak, "Irak'ta Manda Yönetiminin Kurulması Ve Atatürk Dönemi Türkiye-Irak İlişkileri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9 Şubat 2007 Yıl 5 s.193.

¹⁸⁷ Rıfat Uçarol, s.741.

¹⁸⁸ Emine Kısıklı, "Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul meselesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* S 24, Kasım 1999-2003 s.491-492.

¹⁸⁹ Rıfat Uçarol, s.741.

Anadolu topraklarında bir yandan Kurtuluş Savaşı mücadelesi devam ederken diğer yandan da Misak-i Millî sınırları içerisinde kabul ettiğimiz Musul bölgesinin tekrar ele geçirilebilmesi için harekete geçilmiştir. Ancak Irak kuvvetleri ile desteklenen İngiliz kuvvetleri Türklerden erken davranıp bir harekât düzenleyerek 17 Şubatta Musul'a yerleştiklerini ilan etmişlerdir. Böylece İngiltere işgal etmiş olduğu Musul topraklarına ve civarına kalıcı olarak yerleşmiştir.¹⁹⁰

Mustafa Kemal için Musul Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunan ve asla vazgeçilmeyecek olan bir vatan parçası olmuştur. Musul'un Türk toprağı olduğunu her fırsatta dile getirmiş ve Irak'taki İngiliz mandasını tanımadığını ifade etmiştir. 25 Aralık 1922'de *Le journal* gazetesine vermiş olduğu beyanatta Musul ile ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Musul vilayetinin milli sınırlarımıza dâhil araziden olduğunu defalarca ilan ettik. Lausanne’da bugün karşımızda duranlar bunu gayet iyi bilirler. Vatanımızın sınırlarını tayin ettiğimiz zaman büyük fedakarlıklara katlandık. Menfaatimiz aykırı olmakla birlikte barışçıl bir üslupla hareket ettik. Artık milli arazimizden en ufak bir parçasını Türkiye’den koparmaya çalışmak pek haksız bir hareket olur. Buna kesinlikle olur vermeyiz.”¹⁹¹

16 Ocak 1923’de yapmış olduğu başka bir konuşmada ise “Evvela sulhperver olduğumuz için sulhu arzu ediyoruz. Saniyen mütemadi muharebeler dolayısı ile memleketler sulha, tanzim ve imara çok muhtaçtır Fakat sulh olmayacak olursa yine mücadeleye devam edecek ve mutlaka memleket için elzem olan neticeyi elde edeceğiz”¹⁹² diyerek itilaf devletlerinin tavır ve tutumları karşısında Türk tarafı olarak hep barışçıl yolları tercih ettiklerini ama bunun itilaf devletlerine boyun eğmek demek olmadığını ve meşru haklarının kabulü için mücadeleyi sürdüreceklerini ifade etmiştir. Bu ifadeler bir anlamda Türkiye’nin dış politikadaki tavrını ortaya koymasından bakımından önemli söylemler olmuştur.

1918 sonlarına doğru Musul topraklarına yerleşen İngiltere bu topraklardan çıkarılamamış ve meselenin çözümü Lausanne Konferansına bırakılmıştır. Lausanne Konferansında Türkiye’yi temsilen bulunan İsmet Paşa ve Lord Curzon arasında Musul meselesi 26 Kasım 1922 tarihli görüşmede dile getirilmiş ve sorunun barışçıl yollarla çözüm konusunda hem fikir olduklarını belirtmişlerdir. Devam eden görüşmeler sırasında İsmet Paşa Musul petrollerinden pay istemiş ancak bu isteği İngiltere

¹⁹⁰ Kadir Kasalak, s.191.

¹⁹¹ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, Cilt III, s.78.

¹⁹² *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, Cilt II, s.56-57.

tarafından reddedilmiştir. Bu durumda ikili görüşmelerin sonuç vermeyeceği anlaşılmış ve Musul meselesi 23 Ocak 1923’de Lausanne Komisyonu’na getirilmiştir¹⁹³

Ankara Hükümeti Lausanne Konferansı’na davet edildiği zaman hükümet bakanlar kurulunu toplayarak konferansa katılacak olan heyete 14 maddelik bir talimat vermiştir. Bu talimatla doğu sınırı, kapütilasyonlar, azınlıklar gibi konularda uyulması gereken esaslar heyete bildirilmiş ve Irak sınırı konusunda da Süleymaniye, Kerkük ve Musul’un talep edilmesi, aksi bir durum çıkarsa da hükümetten talimat alınması emri verilmiştir.¹⁹⁴

Lausanne Konferansında İsmet İnönü Musul topraklarında büyük çoğunlukta Türkler ve Kürtlerin yaşadığını ve İngiliz iddialarının aksine Türkler ve Kürtlerin bir arada yaşamak istediğini belirtmiştir. Ayrıca Musul’un İngilizler tarafından ateşkes sonrası işgal edildiğini ve bu sebeple uluslararası hukuka aykırı bir durum teşkil ettiğini belirterek meselenin hukuksal açıdan da sıkıntılı olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁵

İngiltere ise öncelikle bölgede Türk nüfus yoğunluğunun çoğunlukta olduğunu belirten Türk tarafının sunduğu istatistikleri kabul etmeyerek Türklerin bölge nüfusunun ancak 1/12’ sini oluşturduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca Ekim 1922’de Irak ile yaptığı anlaşmaya göre Irak’tan hiçbir toprak vermeme yükümlülüğünün bulunduğunu söylemiş ve Musul’un Türkiye’ye bırakılması durumunda bu yükümlülüğe aykırı davranmış olacağını belirtmiştir.¹⁹⁶

Musul meselesine Lausanne Konferansı’nın ilk toplantısında çözüm bulunamamış ve ikinci toplantıda İngiliz Heyeti’nin başında bulunan Lord Curzon meselenin Milletler Cemiyeti’ne taşınmasını teklif etmiştir. İsmet İnönü ise Musul meselesinin Türkler için bir vatan parçası meselesi olduğunu, İngiltere için ise kendi topraklarından başka bir toprak üzerinde kurmak istediği manda yönetimi meselesi olduğunu belirterek Türkiye’nin vatan parçası kabul ettiği Musul gibi önemli bir toprağın geleceğinin hakem kararına bırakılamayacağını belirtmiştir. Lord Curzon ise Milletler Cemiyeti’nin tarafsız devletlerden kurulu olduğunu ve Türkiye’nin bu yola başvurmadan çekiniyor olmasının davasının doğruluğuna inanmamasından

¹⁹³ Sezen Kılıç, “Musul meselesi Ve Lausanne”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, sayı 71, Ankara 2008, s.321.

¹⁹⁴ Baskın Oran, *Lausanne Barış Anlaşması, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s217.

¹⁹⁵ İlhan Uzel, Ömer Kürkçüoğlu, *İngiltere ile İlişkiler (1923-1939) (Musul meselesi)*, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, Ed. Baskın ORAN, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.260-261.

¹⁹⁶ İlhan Uzel, Ömer Kürkçüoğlu, s.261-262.

kaynaklandığını iddia etmiştir. Ayrıca İngiltere, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti hakemliğine razı olmadığı takdirde Milletler Cemiyeti Anlaşması'nın 11. Maddesi gereği ortada savaş tehlikesi doğurabilecek bir anlaşmazlık olduğu gerekçesiyle gerekli tüm tedbirleri alacağını belirtmiş ve Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır.¹⁹⁷

Musul meselesi Lausanne Konferansı sırasında konferans çalışmalarını tehlikeye düşürecek bir hal almaya başlayınca Türkiye meselenin çözümünün Lausanne sonrasına bırakılmasına razı olmuştur. Bunun üzerine Türkiye ve Irak arasındaki sınırın İngiltere ve Türkiye arasında 9 ay içerisinde belirlenmesi aksi durumda ise meselenin Milletler Cemiyeti'ne taşınmasına karar verilmiştir.¹⁹⁸

Meselenin Milletler Cemiyeti'ne taşınması ile ilgili Mustafa Kemal 30 Ocak 1923'de verdiği bir demeçte “Musul Vilayeti Türkiye devletinin milli sınırları içindedir. Buralarını Anavatan Türkiye'den koparıp şuna buna hediye etmek hakkı kimseye ait olamaz. Cemiyet-i Akvam ile bu meselenin münasebeti yoktur.”¹⁹⁹ Diyerek Milletler Cemiyeti hakemliğinin kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Musul meselesinin Lausanne'da çözülmemesi, bu sorunun Türkiye lehine sonuçlanmayacağını belirtisi olmuştur. Atatürk'ün Milletler Cemiyeti hakemliğinin kabul edilemez olduğunu ve Musul'un anavatandan koparılamayacağını ifade etmesi henüz karar Milletler Cemiyeti'ne taşınmamış olduğu halde sonucu öngörebildiğinin en önemli kanti olmuştur.

4 Şubat 1923'de Lausanne görüşmelerine ara verilmesinin ardından 27 Şubat 1923 tarihli meclis oturumunda Musul ile ilgili olarak Atatürk'ün şu sözleri oldukça dikkat çekicidir:

“Yapılacak noktalar Musul Vilayeti meselesinin hallini bir sene zarfında İngilizlerle Türklerin karşı karşıya geçerek intaç etmesine talik etmektir. En mühim mesele olarak bu geliyor buna muvafakat ettiğimizde zarar mı vardır? Kaideten şimdilik fayda mı vardır buna muvaffakat etmesek de ne yapmaya mecburuz? Bugün suhuletle hepimiz anlayabiliriz ki Musul'u vermemekte ısrar edersek muharebeye dâhil oluruz. Binaenaleyh Musul meselesini bir seneye kadar halletmek üzere talik edip sulha geçmek ve muharebeyi kabul etmemek mümkün müdür, kabil midir ve faydalı mıdır? Fakat kuzum görürseniz bugünden Musul meselesini müspet veya menfi bir suretle hallederiz. Menfaatimiz bunu iktiza ediyor, diye buna karar verirsiniz. Bilakis Musul meselesinin hallini muharebeye girmemek için bir sene sonraya talik etmek demek, ondan sarf-ı nazar etmek demek değildir. Belki bunun istihsalı için daha kuvvetli olabileceğimiz bir zamana intizardır. Bugün sulh yaparız, bir ay sonra iki ay sonra Musul meselesini halletmeye kıyam ederiz. Fakat bugün Musul meselesini halletmek istediğimiz vakit bu meselede karşınıza yalnız İngiliz değil, Fransız, İtalyan, Japon ve bütün dünyanın düşmanları vardır. Yalnız karşı karşıya kaldığımız zaman İngilizlerle karşı karşıya kalacağız ve yalnız olarak İngilizlerle karşılaşacağız.

¹⁹⁷ Abdülhat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.127-128.

¹⁹⁸ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.67

¹⁹⁹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, Cilt III, s.82

Musul meselesini bugünden halledeceğiz ordumuzu yürüteceğiz bugün alacağız dersek bu mümkündür. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat Musul'u aldığımızı müteakip muharebenin hemen hitam bulacağına kani olamayız? Şüphesiz orada bir harp cephesi açmış olacağız. Tahlil etmiş olursanız Musul'dan sarf-ı nazar etmiş olmuyoruz. Tahlil ederseniz hudud-u milliyemiz dâhilinden bir şey bırakmış olmuyorsunuz. Belki daha kuvvetli bir mevkiye geçiyorsunuz. Yani bir sene sonra harp ile geçeceğine Sulh ile geçsin, o hedefe daha iyi hazırlanıyoruz. Arz ettiğim budur''²⁰⁰

Atatürk'ün bu sözlerinden henüz Musul meselesi Lausanne Konferansında görüşülürken ve Milletler Cemiyeti'ne intikal ettirilmemişken dahi Musul'un kaybedileceğini öngördüğünü görüyoruz. Yine bu sözlerinden anlıyoruz ki Musul meselesini askeri olarak halletmek Türkiye'ye için faydadan çok zarar getirecektir. Bu sebeple Musul meselesini o dönem için bir yıllığına dahi olsa ertelemeyi düşünmüş ve bunun Musul'dan vazgeçmek demek olmadığını sadece uygun bir zamanın kollandığını ifade etmiştir.

Lausanne Konferansı'ndan çıkan karar doğrultusunda İngiltere Musul görüşmelerinin başlaması için Türk hükümetine başvurmuştur. Ve bu talep sonrası 19 Mayıs 1924'te Haliç'te bir toplantı düzenlenmiştir.²⁰¹ Bu toplantı sırasında Türkiye'nin temel tezi Musul bölgesinin Türklerin ve Kürtlerin burada çoğunlukta bulunması nedeniyle Türkiye'ye bırakılması gerektiği yönünde olmuştur. Bunun yanında Türk Heyeti Süleymaniye, Kerkük ve Musul kentlerini Türkiye'de bırakan bir sınır karşılığında buradaki petrollerde İngiltere'ye bir ortaklık verme önerisinde bulunmuştur.²⁰² Ayrıca Misak-ı Milli'de de Musul'un Türk toprakları içinde yer alıyor olması sebebiyle coğrafi olarak Musul'un Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğu savunulmuştur.²⁰³ İngiliz heyeti ise sürpriz bir şekilde Musul'a ek olarak Nasturiler²⁰⁴ için Hakkâri'ye de talip olmuştur. İngiltere aslında Musul'dan fazlasını isteyerek meselenin çözümünü bilerek zorlaştırıp, meseleyi daha da çıkmaza sokmuşlardır.²⁰⁵

²⁰⁰ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, Cilt3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985, s.1317-1318

²⁰¹ Rıfat Uçarol, s.735.

²⁰² İlhan Uzel, Ömer Kürkçüoğlu, s.262-263.

²⁰³ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası* s.71.

²⁰⁴ Nasturiler, doğu Hristiyanlığı olarak tanımlanan ilk Hristiyanlardır. Osmanlı Devleti'nde Nasturilik dini bir unvan olarak değerlendirilmiştir ilk olarak 428 yılında Nastur Piyos'un kurucusu olduğu mezhebin mensupları için kullanılmıştır. Nastur Piyos Hz. İsa'da yalnızca tek bir kişiliğin olabileceği görüşünü benimseyip ayrı bir cemaat oluşturmuş ve bu cemaat Nasturiler olarak isimlendirilmiştir.(Ayrıntılı bilgi için bkz : Levent Ayabakan, Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros'un "Özerk Asuri Devleti Projesi" (1919-1923) Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies) Cilt/Volume: I, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2015, ss. 49-76)

²⁰⁵ İlhan Uzel, Ömer Kürkçüoğlu, s.262-263.

Türkiye bu noktaya kadar Musul meselesinin çözümü için diplomatik yollar izlemiş ve Musul'u masada kazanabilmek için hem Lausanne Konferansı'nda hem de sonrasında ikili görüşmelerde kendi tezinin doğruluğunu savunmuştur. Ancak İngiltere'nin uzlaşmadan uzak tavırları meselenin çözümünü zorlaştırmıştır. İngiltere'nin son görüşmede Musul'a ek olarak Hakkâri'ye de talip olmasındaki amaç meseleyi tamamen çıkmaza sokmaktır. İngiltere yapmış olduğu bu hamle ile Türkiye'yi Milletler Cemiyeti hakemliğini kabul etmeye zorlamıştır.

5 Haziran 1924 tarihinde Haliç Konferansı'nın son oturumu gerçekleşmiş ve taraflar meselenin çözümü için uzlaşamayınca İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne başvuruda bulunmuştur. Başvurunun ertesi günü ise Hakkâri civarında Nasturi ayaklanması çıkmış ve İngilizler de bu ayaklanmayı havadan desteklemişlerdir.²⁰⁶

Milletler Cemiyeti'nin meselenin çözümüne ilişkin teklifi Musul ve Süleymaniye bölgelerinde plebisit yapılması yönünde olmuştur. Ancak İngiltere bölge halkının cahil olduğunu ve sorunun plebisitle çözülemeyeceğini ileri sürerek bir Milletler Cemiyeti bünyesinde bir komisyon kurulmasını istemiştir. Bunun üzerine Musul meselesine ilişkin inceleme yapılarak rapor düzenlemesi için Milletler Cemiyeti bünyesinde bir komisyon teşkil edilmiştir.²⁰⁷

Milletler Cemiyeti meclisince oluşturulan ve tarafsız devletler olarak kabul edilen Macaristan, Belçika ve İsveç'in temsilcileri yer aldığı komisyon çalışmalarına başladığı sırada İngiltere'nin yeni toprak edinme faaliyetleri neticesinde bölgede çatışmalar çıkmıştır. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti Meclisi Musul'u Hakkâri'den ayıran ve "Bruxelles Hattı" olarak anılacak olan hayali bir çizgi çekmiştir.²⁰⁸

Komisyonun çalışmalarının sürdüğü sırada Musul meselesinde İngiltere'nin elini güçlendirecek olan Şeyh Sait Ayaklanması çıkmıştır.²⁰⁹ Şeyh Sait Ayaklanması Cumhuriyetin kurulmasından itibaren kısa sürede çıkan ve Şubat 1925'te başlayıp Nisan 1925'e kadar süren Kürt ayaklanmalarından en geniş kapsamlı olanını ifade etmektedir. 1924'te Hilafetin kaldırılması sebep gösterilerek çıkarılmış olan bu isyan din temelli bir isyan olma özelliği taşımaktadır. Bu isyan Türkiye'yi meşgul etmiş ve ancak bölgeye asker sevkıyatı yapılarak isyan bastırılabilmiştir. Şeyh Sait Ayaklanması'nın İngiltere'ye Musul meselesinde sağlamış olduğu avantaj Türkiye'nin bu isyan ile

²⁰⁶ Mehmet Seyfettin Erol, *İngiltere ile İlişkiler, Türk Dış Politikası 1919-2008'e*, Editör: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, 2008, Ankara, s.167.

²⁰⁷ Fahir Armaoğlu, s.322-323.

²⁰⁸ İlhan Uzel, Ömer Kürkçüoğlu, s.264.

²⁰⁹ Emine Kısıklı, s. 519.

uğraşırken İngiltere karşısında Irak'ta herhangi bir askeri harekât gerçekleştirememesi olmuştur.²¹⁰

Türkiye'nin Şeyh Sait ayaklanmasını bastırıp, Şeyh Sait ve adamlarını İstiklal Mahkemeleri'nde yargıladığı, inkılâp karşıtı güçlere karşı Takrir-i Sükun Kanunu'nu uygulamaya koyduğu günlerde, Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun raporu tamamlanmıştır.²¹¹ Bu rapora göre “Bruxelles Hattı” coğrafi bir sınır kabul edilmiştir. Bu sınırın güneyinde yer alan halk ne Irak’a ne de Türkiye’ye katılmak konusunda dikkate değer bir istek içerisinde değildir denilmiş ve bölgenin ekonomik ilişkilerinin daha çok Irak ve Suriye ile bağlantılı olduğu belirtilmiştir. Bu iktisadi neden dolayısı ile “Bruxelles Hattı”nın güneyinin Irak’a ilhakının şu şartlarla uygun olduğu uygun olduğu belirtilmiştir:

- 1-)Ülke 25 yıl Milletler Cemiyeti mandasında kalacaktır.
- 2-)Eğitim ve adalet gibi konulardan Kürtlerden memur istenecek ve Kürtçe resmi dil olacaktır.
- 3-)Manda yönetimi sona erer ve özerklik sağlanamazsa Türkiye’nin durumunun Irak’tan daha iyi olması nedeniyle bölge Türkiye’ye devredilecektir.
- 4-)Yine de bölgenin taksimine karar verilirse, Küçük Zap suyu sınır kabul edilecektir.(Bu durumda Musul Türkiye’ye kalmaktadır.)²¹²

İngiltere tarafından kabul edilen bu rapora Türkiye, Milletler Cemiyeti’nin bağlayıcı bir karar alma yetkisinin olmadığını belirterek itiraz etmiştir. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti Meclisi, Milletlerarası Adalet Divanı’ndan Meclis kararının niteliği konusunda görüş istemiştir. Türkiye Divan’a başvurulması hususuna da itiraz etmiş ve Divan çalışmalarını katılmayacağını duyurmuştur.²¹³ 21 Kasım 1925’te Divan, meclisin bağlayıcı karar alma yetkisinin olmadığını ancak Lausanne Anlaşması’nın 3/2 maddesinde “kesin geleceği bu karara bağlı” ifadesi kullanılması nedeniyle alınan kararın bağlayıcı olduğuna hükmetmiştir. Ve Milletler Cemiyeti Meclisi Türkiye’nin katılmadığı 16 Aralık 1925 tarihli oturumunda Bruxelles Hattının kuzeyini Türkiye’ye, güneyini ve dolayısı ile Musul’u Irak’a bırakan kararı almıştır.²¹⁴

Türkiye başlangıçta Milletler Cemiyeti’nin kararını tanımadığını açıklasa da dönemin şartları altında ekonomik ve askeri bakımdan İngiltere karşısında direnmesi mümkün olmamış ve 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Anlaşmasını kabul etmek zorunda kalmıştır.²¹⁵ Birinci kesiminde sınırların belirlendiği, ikinci kesiminde iyi komşuluk

²¹⁰ Sezen Kılıç, s.328.

²¹¹ Emine Kısıklı, s. 519.

²¹² İlhan Uzel, Ömer Kürkçüoğlu, s.264.

²¹³ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası(1919-1938)*, s.70.

²¹⁴ İlhan Uzel, Ömer Kürkçüoğlu, s.264-265.

²¹⁵ Kadir Kasalak, s.196.

ilişkilerinin düzenlendiği üçüncü kesiminde ise genel hükümlerin düzenlediği anlaşma maddeleri şu şekildedir;

- “1-)Musul ve Kerkük vilayetleri Irak’a verilecektir.
- 2-) Irak sınırı Milletler Cemiyeti’nin 29 Ekim 1924 yılındaki aldığı kararla kesin olarak belirtilmiştir.
- 3-)Milletler Cemiyeti’nin belirttiği sınır kararını iki devlette kabul edecek ve bozmak için herhangi bir eylem hazırlığına girmeyecektir.
- 4-)Türkiye ve Irak arasında sınır Brüksel hattı olduğu kararlaştırıldı.
- 5-) Irak Musul’dan elde ettiği petrolün %10’unu 25 yıllık süre boyunca Türkiye’ye verecektir.
- 6-)Türkiye bu parayı 4 yıl boyunca almıştır ancak kalan 21 yıllık hakkını ise 500.000 Sterlin’e İngiltere lehine vazgeçmiştir.
- 7-)Irak hükümeti anlaşma imzalanana kadar kendi halkından Türkiye lehine konuşanlara genel af tanıyacağını söyler.
- 8-)Türkiye ve Irak, dost devletlerarasında yapılan “suçluların iadesi“ için görüşmeye karar vermiştir.
- 9-)Antlaşmanın 2. faslı yürürlüğe girdiğinden itibaren on sene müddetle yürürlükte kalacaktır.
- 10-)10 sene sonra taraflardan biri fes etme hakkına sahip olabilecektir.
- 11-)Maddeler taraflarca tasdik edilecek ve derhal Ankara’ya gönderilecektir.
- 12-)Antlaşma tasdik edildikten sonra Lausanne Antlaşması’nı imzalayan devletlere gönderilecektir.”²¹⁶

Dönemin dış politika önceliklerine bakıldığında, Kurtuluş Savaşı mücadelesinde elde edilen kazanımların korunmasının büyük önem taşıdığı ve statükoculuk ilkesinin belirleyici olduğu görülebilir.

Musul meselesinde Türkiye tarafından izlenen dış politika gerçekliği de yansıtmaktadır. Türkiye’nin o dönem savaşa girmesi ekonomik ve askeri anlamda mümkün değildir. Bu vaziyette Atatürk de savaşa girme taraftarı olmamıştır. “‘Hayat-ı millet tehlikeye maruz kalmayınca harp bir cinayettir.’”²¹⁷ sözleri de mecbur kalınmadığı müddetçe harbe girmemeyi sadece Musul meselesinde değil dış politikada da ilke edindiğinin göstergesidir.

Musul meselesi Türk tarafının aleyhine çözülmüş olsa da Irak ile olan ilişkilerde yeni bir sayfa açılmıştır. Bu bağlamda karşılıklı olarak elçilikler de kurulmuş ve Ankara’da Irak Krallığını temsilen Salih Nishat, 16 Ocak 1928’de; Bağdat’ta ise Türkiye’yi temsilen Lütfi (Tokay) Bey 21 Aralık 1929 tarihinde, büyükelçi olarak göreve başlamıştır.²¹⁸

Büyük elçiliklerin açılmasının ardından bir nebze daha yumuşayan ilişkilerde Irak Kralı’nın 1931 Temmuz’unda, Türkiye’ye gerçekleştirdiği ziyaretle birlikte bir aşama daha kaydedilmiştir. Kral Faysal eğitimini Türkiye’de yapmış ve Mustafa

²¹⁶ <https://antlasmalar.com/wp-content/uploads/2017/07/1946-tarihli-antla%C5%9Fma-TR-Irak.pdf> (Erişim Tarihi:02.12.2017)

²¹⁷ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, Cilt II, s.128

²¹⁸ Ebubekir Sıddık Kaplan, “Türkiye-Irak İlişkileri(1918-1960)”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2011, s.128.

Kemal'e ciddi hayranlığı olduğunu sıklıkla dile getirdiği bilinen bir yöneticidir. Emperyalist güçlere karşı verilen Kurtuluş Mücadelesinden övgü ile bahsederek bu mücadelenin manda yönetimi altında olan Asya milletleri için ciddi ilham kaynağı teşkil ettiğini de dile getirmiştir.²¹⁹ Türk elçiliğine Türkiye'yi ziyaret etmeyi çok arzu ettiğini belirtmesi üzerine Mustafa Kemal bu ziyaretten memnuniyet duyacağını belirtmiş ve Irak Kralı Temmuz 1931'de gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde coşkulu bir devlet töreni ile karşılanmış ve ağırlanmış. Mustafa Kemal bu ziyaretin iki ülke arasındaki dostluğu pekiştireceğini dile getirerek Irak için iyi niyetli temennilerde bulunmuştur. Kral Faysal da Türkiye'deki gelişmelerin yakın takipçisi olacaklarını belirterek iki ülkenin dostluk ve komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi için gayret sarf edeceklerini ifade etmiştir.²²⁰

Irak ve Türkiye bir yandan dünyadaki gelişmeleri takip ederken diğer yandan da Batılı devletler ile sıcak ilişkiler kurma gayreti içinde olmuşlardır. Bunun en önemli kanıtlarından birisi Milletler Cemiyeti'ne katılmaları olmuştur. Milletler Cemiyeti'nin üyelik teklifi üzerine 18 Temmuz 1932'de Türkiye, 3 Ekim 1932'de de Irak bu örgüte üye olmuştur.²²¹

3.1.2.2. Suriye ile İlişkiler ve Hatay Sorunu

I. Dünya Savaşı devam ederken İngiltere ve Fransa arasında yapılan Sykes Picot Anlaşması ile önce İngiltere hâkimiyetine verilmesi düşünülen Suriye savaştan sonra yapılan anlaşma bağlamında Fransa'ya devredilmiştir.²²² Fransa Milletler Cemiyeti çatısı altında kurulan manda yönetimi çerçevesinde Suriye'de hâkimiyet kurmuştur.²²³ Fransa manda yönetimini idame ettirirken Suriye'yi etnik ve dini gruplara dayalı devletlere bölme politikası izlemiştir. Lübnan'da Büyük Lübnan Devleti, Lazkiye ve çevresinde Aleviler Devleti, Cebeli Druz'da da Dürzi Devleti, Suriye'nin diğer kesimlerinde de Şam ve Halep devletleri kurulmuştur. Daha sonra Şam ve Halep

²¹⁹ İhsan Sabri Balkaya, *Irak Kralı Faysal'ın Türkiye'ye Ziyaretinin Basındaki Yansımaları*, s.571.

²²⁰ İhsan Sabri Balkaya, s.573.

<http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/BALKAYA-%C4%B0hsan-Sabri-IRAK-KRALI-FAYSAL%E2%80%99IN-T%C3%9CRK%C4%B0YE%E2%80%99Y%C4%B0-Z%C4%B0YARET%C4%B0N%C4%B0N-BASINDAK%C4%B0-YANSIMALARI.pdf> (Erişim Tarihi:26.08.2017)

²²¹ Kadir Kasalak, s.200.

²²² Rıfat Uçarol, s.741

²²³ Öner Çubukçu, "Suriye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı" *SDE Analiz*, Ankara, Haziran 2012, s.4

Devletleri Suriye Devleti adı altında birleşmiştir.²²⁴ Bunlardan Hatay Devleti Türkiye'nin Suriye ile ilişkilerini uzun yıllar etkileyecek olan Hatay sorununun da başlangıcını teşkil edecektir.²²⁵

Mondros Ateşkesi imzalandığında Sancak toprakları Osmanlı'nın elinde bulunmaktadır. Ancak Mondros'un 7. Maddesi hükmüne dayanarak İngilizler Sancak'ı işgal etmiş ve bu bölgeyi Fransalara bırakmışlardır. Türk tezine göre Mondros imzalandığında Sancak Osmanlı'nın elinde olduğu için Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bu sebeple Sancak Misak-ı Milli'nin bir parçası ve Türkiye'nin ayrılmaz bir bütününi teşkil etmektedir. Ancak Milli Mücadele devam ederken Fransa ile yapılan 20 Ekim 1921 Anlaşması ile Suriye Sınırı çizilirken özel bir yönetim altına alınan Sancak, Türk sınırlarının dışında bırakılmıştır.²²⁶

Her ne kadar 1921 Anlaşması ile Sancak sınırlarımız dışında kalmışsa da Türkiye Sancak'ı hiçbir zaman gözden çıkarmamıştır. Bunu Atatürk'ün yurt gezileri sırasında yaşanan hadiselerden ve sarf ettiği sözlerden anlayabiliyoruz. Örneğin Adana'ya yapmış olduğu bir ziyaret sırasında bir grup kız çocuğunun İskenderun'un kurtulması için yaptıkları konuşmaya karşılık, “Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz” şeklindeki sözleri Sancak'ın gözden çıkarılmadığının önemli bir kanıtı olarak gösterilebilir. Yurt içinde bir başka gezisinde de Türkiye Haritası çizilirken Sancak'ın da dâhil edilerek çizilmesi gerektiğini söylemesi, Sancak'tan vazgeçilmediğinin başka bir şekilde ifade edilmesi olmuştur.²²⁷

1921 Ankara Anlaşması'nın 7. maddesinde “*İskenderun bölgesi için özel bir yönetim rejimi kurulacaktır. Bu bölgenin Türk Soyundan gelen halkı, kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaktır. Türk dili orada resmi bir niteliğe sahip olacaktır*” denilmiş ve 8. maddeyle ise Türkiye –Suriye sınırı İskenderun

²²⁴ Ömer Osman Umar, “Suriye’de Fransız Emperyalizmi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt:12, Sayı:1, Elazığ 2002 s.297-310.

²²⁵ Bugün Hatay Sorunu olarak tanımladığımız sorun, tezimizde 1396 yılına kadar Sancak meselesi olarak tabir edilmiştir. 1936 yılında Atatürk Tayfur Sökmen ile yapmış olduğu bir görüşmede bu tarihten itibaren davaya resmen el koyduğunu ve Antakya-İskenderun havalisine ‘Hatay’ adını verdiğini belirtmiştir. Bu tarihten sonra Sancak meselesi yerine Hatay meselesi ifadesi kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Adnan Sofuoğlu, Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)’ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Cilt: XXI / Mart 2005 / Sayı: 61.

²²⁶ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, s.280-281.

²²⁷ Ercan Karakoç, “Atatürk’ün Hatay Davası”, *Bilig Dergisi*, Yaz 2009, Sayı 50, s.101-102.

Sancağını Fransa'ya bırakacak biçimde genel olarak çizilmiştir. Böylece Sancak'ın Suriye sınırları içerisinde kalması kabul edilmiştir.²²⁸

Ankara Anlaşması ile Sancak bölgesi sınırlarımız dışında kalmıştır ancak TBMM hükümeti bölgede yaşayan Türk halkının menfaatlerini koruyacak ve bölgenin özerkliğini sağlayacak bir takım düzenlemeleri anlaşmaya ekletmiştir. Anlaşmanın 7. maddesi ile bölgede özel bir yönetim oluşturulması ve Türkçenin resmi dil olarak kabul edilmesi; Türklerin kendi benliklerini koruyup Türkiye ile güçlü bağlar kurabilmelerini sağlamış ve Hatay'ın Anavatana ilhakkında önemli bir rol oynamıştır.²²⁹

Dolayısı ile Lausanne öncesinde Sancak ve Suriye sınırı konusunda yapılmış bir anlaşma bulunmaktadır. Lausanne'ın 3. Maddesinde sadece Suriye sınırının 1921 yılında yapılan Fransa-Türkiye Anlaşması'nın 8.maddesi ile tanınmış olan sınır olduğu belirtilmiş ve böylece 1921'de çizilen sınır ve Sancak'a tanınmış olan özel yönetimin geçerli olduğu Lausanne'da bir kez daha onaylanmıştır. Lausanne'dan hemen sonra 29 Eylül 1923'te, Temmuz 1922'de Milletler Cemiyeti tarafından onaylanan Suriye'nin Fransa'nın mandası olmasına ilişkin anlaşma yürürlüğe girmiş ve Fransa Sancak da dâhil olmak üzere Suriye'de kendi yönetimini sağlamlaştırmaya başlamıştır.²³⁰

Fransa Suriye'de manda yönetimini kurarken İskenderun Sancağı'na özerk bir statü vermiştir. Sancak'ta kurulan bu özerk statü en başından beri Türkiye'yi huzursuz etmiş ve durumun giderilmesi için çare düşünülmeye başlanmıştır. Fransa ise 1926'da merkezi Sancak olan bir hükümet kurulmasına karar vermiş ve bu hükümetin de Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliğine bağlı olacağına belirtmiştir. Bunun üzerine seçimler gerçekleştirilerek bir anayasa hazırlanmış ve Fransız mandası altında bağımsız bir İskenderun Devleti kurulmuştur. Ancak Suriye'nin Bağımsız İskenderun ismine tepki göstermesi nedeniyle hükümetin adı 'Kuzey Suriye Hükümeti' olarak değiştirilmiştir.²³¹

Bütün bu gelişmeler bölgede bulunan Türk halkının tepkisine neden olmuş ve bunun üzerine Şam Meclisi, Fransa'nın teklifi üzerine, 1928'de İskenderun Sancağı'nın özel bir statüsü olduğunu kabul etmiştir. Özerk statünün 1930'da Milletler Cemiyeti

²²⁸ İlhan Uzel, *Fransa İle İlişkiler, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.149-150.

²²⁹ Yusuf Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)", *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Cilt XII, Mart 1996, Sayı 34, s.3.

²³⁰ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, s.280-281.

²³¹ Rıfat Uçarol, s.776.

Mandalar Komisyonu tarafından da uygun görülmesiyle İskenderun Sancağı'nın mali ve yönetim özerkliği uluslararası bir belgeye bağlanmıştır.²³²

1930'lu yıllarda dünyada yaşanan Hitler'in ordusunu Ren Irmağı'nın batısına geçirmesi ve İtalya'nın Habeşistan'a girmesi gibi gelişmeler Fransa'nın Akdeniz politikasını da etkilemiştir. II. Dünya Savaşı'nın habercisi olan bu gelişmeler karşısında Fransa Suriye'deki Manda yönetimini sona erdirmek için Suriye ile uzlaşa yoluna gitmeye karar vermiştir. Suriye ile süren uzun müzakereler sonucu 22 Aralık 1936'da uzlaşa sağlanmıştır. Manda yönetiminin sona ermesi meselesi Türkiye'nin de İskenderun Sancağı konusunda Fransa ile zorlu bir süreç girmesine neden olmuştur.²³³

Fransa Suriye üzerindeki mandasını kaldırırken bölgedeki bütün haklarını İskenderun da dâhil olmak üzere Suriye Hükümeti'ne devretmiştir. Bu durumda artık İskenderun özerk olmaktan çıkarak Suriye yönetimi altında bir bölge haline gelmiştir.²³⁴ Avrupa'da Fransa'nın zor ve sıkışık durumda olduğunun bilincinde olan Türkiye, bu durumu Hatay sorununun halledilmesi için bir fırsat olarak değerlendirmiştir.²³⁵ Ancak Türkiye meselenin halledilmesi için acele etmemiş planlı ve bilinçli bir şekilde uluslararası ortamın müsait olmasını beklemiştir.

20 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması ile Lausanne Anlaşmasından kalan ve boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenlik haklarını kısıtlayıcı hükümler kaldırılmıştır. Boğazlarda tam anlamı ile egemenlik elde eden Türkiye'nin uluslararası alanda ağırlığı da artmaya başlamıştır. Aynı süre zarfında İtalyan denizaltılarının Akdeniz'de yarattığı güvensizliklerin konu edildiği Nyon Konferansında da Türkiye batılı devletlerle birlikte hareket etmiştir.²³⁶ Bu ortamda özellikle Fransa ile münasebetlerini gerginleştirmek istemeyen Türkiye Sancak meselesini bekletmiş ve uluslararası durumun meseleyi gündeme getirmek için uygun hale gelmesini beklemiştir. Montreux sözleşmesi imzalandıktan sonra Sancak meselesine sıra geldiğini Atatürk'ün, 20 Temmuz 1936 Montreux Sözleşmesi'nin imzası günü Türkiye'ye dönen Afet (İnan) Hanıma “Şimdi Antakya, İskenderun, yani Sancak meselemiz var, ” demesinden anlıyoruz.²³⁷

²³² Rıfat Uçarol, s.776.

²³³ Şerife Yorulmaz, “Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)'nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)”, *AÜ. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı 22, Ankara, 2001, s.233.

²³⁴ Rıfat Uçarol, s.777.

²³⁵ Yusuf Sarınoy, “Atatürk'ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)”, s12.

²³⁶ Figen Atabey, “Avrasya” *Uluslararası Araştırmalar Dergisi* Cilt:4, Sayı:7, Temmuz 2015, s.196-197

²³⁷ Figen Atabey, s.196-197

Artık Avrupa’da Fransa’nın zor durumda olduğunun bilincinde olan Türkiye bunu Hatay sorununun çözümü için kullanmaya karar vermiştir. Bu amaçla izlenen yollardan birisi Atatürk’ün, Fransa’nın Suriye’ye bağımsızlık vermeye hazırlandığı bir dönemde Sancak sorununun iç ve dış kamuoyunda planlı bir şekilde gündeme getirmesi olmuştur. Bu bağlamda Türkiye Sancak sorununa toprak istemek yoluyla değil Suriye’ye tanındığı gibi Sancak bölgesi için de bağımsızlık isteyerek yaklaşmıştır. Bir diğer yandan da Suriye’yi karşısına almaktan kaçınmış ve Suriye’nin bağımsızlığından yana tavır takınmıştır.²³⁸ Bu politika; statükoculuk ve batıcılık ilkelerine uygun bir strateji olmuştur.

Fransa’yı Sancak meselesinde köşeye sıkıştırmak için izlenen bir diğer yol da Türkiye’nin, 9 Ekim 1936’da Fransa’ya vermiş olduğu nota olmuştur. Bu notada Türkiye, Suriye ile yapılmış olan anlaşmanın bir benzerinin de Sancak’la yapılması gerektiğini belirterek Suriye’ye vermiş olduğu bağımsızlığın özerk statüdeki İskenderun Sancağı için de vermesi gerektiğini ifade etmiştir.²³⁹ Fakat Fransız hükümeti artık Suriye üzerinde bir yetkisinin kalmadığını Sancağa bağımsızlık vermesinin Suriye’yi parçalamak demek olacağını ve mandater devlet olarak böyle bir yetkisinin bulunmadığını söylemiştir.²⁴⁰

Taraflar ikili görüşmelerle uzlaşma sağlayamayacaklarını anlayınca konuyu Milletler Cemiyeti’ne götürmeye karar vermişlerdir. Milletler Cemiyeti Konseyi’nde ise konu ile ilgili rapor hazırlamak amacıyla Sancak’a üç gözlemci gönderilmesi kararlaştırılmıştır.²⁴¹

Gözlemcilerin hazırlamış olduğu Sandler Raporu adı verilen raporda Sancak’ın ‘ayrı bir varlık’ olarak kabul edilmesi ve iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Suriye’ye bağlı olması tavsiye edilmiştir. Ayrıca Türkiye ve Fransa’nın Konsey’in kararlarına saygılı olması ve Sancak’ın toprak bütünlüğünün bu iki devletin güvencesi altında bulunması kararlaştırılmıştır.²⁴² Fransa’nın Sandler Raporunu kabul etmesindeki en önemli faktör Fransa’nın, Avrupa’da Versailles düzenini bozmaya yönelik faaliyetleri

²³⁸ Yusuf Sarımay, ‘‘Atatürk’ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)’’, s.12.

²³⁹ Adnan Sofuoğlu, ‘‘Arşiv Belgeleri Işığında Sancak’ın (Hatay) Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye’’ *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI, Sayı: 61. Mart, 2005. s.4.

²⁴⁰ Muhammed Arafat, *Doğu Ülkeleri ile İlişkiler ‘Hatay Sorunu’ Türk Dış Politikası 1919-2008’e*, Editör: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, 2008, Ankara, s.222.

²⁴¹ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, s.284.

²⁴² Adnan Sofuoğlu, s.11.

bulunan Almanya yüzünden kendisini baskı altında hissetmesi olmuştur. Bu sebeple Fransa 27 Ocak 1937’de Sandler Raporunu kabul etmiştir.²⁴³

Üzerinde uzlaşa sağlanmış olan Sandler Raporu aslına Türkiye için Sancak meselesini çözmemiştir. Türkiye için bu raporun getirmiş olduğu esaslar, sadece geçici bir çözüm teşkil etmiştir. Türkiye Sancak Meselesi’ni uluslararası hukuka uygun diplomatik yollardan barışçıl bir şekilde çözmek istediği için bir anda Sancağın tam bağımsızlığı ve Anavatan’a katılmasını değil, emin ve sakin adımlarla kademe kademe sonuca ulaşmayı hedeflemiştir. Bu gerçekçi politikaların ilk aşamasını Milletler Cemiyeti tarafından soruna geçici bir çözüm getirilmesi teşkil etmiştir.

Sandler Raporu’nun kabul edilmesi üzerine Milletler Cemiyeti’nin kurduğu bir komisyon Cenevre’de üç aylık bir çalışmadan sonra Mayıs 1937’de “Sancak Statüsünü” ve “Sancak Anayasasını” hazırlamıştır. 29 Mayıs 1937’de de bu anayasa Milletler Cemiyeti’nde kabul edilmiş ve aynı gün Türkiye ile Fransa arasında “Sancak’ın Toprak Bütünlüğünü Güvence Altına Alan Antlaşma” imzalanmıştır.²⁴⁴

Bu olumlu hava içinde Hatay’da 3 Mayıs 1938’de, Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu gözetimi altında seçimler başlamıştır.²⁴⁵ Ancak henüz seçimler başlamadan Fransız memurlar Sancak’a birçok Ermeni ve Arap’ı sokarak Sancak vatandaşı gibi kaydettirmişlerdir.²⁴⁶ Fransa ayrıca Ermeni ve Arap unsurları Türkler aleyhinde propaganda yapmaları için kullanmıştır. Suriye Vatani Partisi mensuplarına silah yardımı yapılmış ve Türk köylerine baskınlar gerçekleştirilmiştir. Bunlara ek olarak anayasada yeri olmamasına rağmen bir kısım Türk köylüleri seçim komisyonlarınca Sünni-Müslüman olarak kaydedilerek Türk seçmen sayısı azaltılmaya çalışılmıştır. Fransız memurlarının yaptıklarına ek olarak tarafsızlığını koruyamayan Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu’nun da Türkler aleyhine uygulamalara girişmesi üzerine Türk Fransız ilişkileri tekrar gerginleşmiştir.²⁴⁷

Seçimlerin ilk safhasında yaşanan bu gelişmeler sonrası Türkiye tavrını sertleştirmek zorunda kalmış ve tepki olarak Sancak sınırına 30.000 kişilik askeri kuvvet yığmıştır.²⁴⁸ 30.000 kişilik askeri kuvvetin sınıra yığılmasına ek olarak Atatürk

²⁴³ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, s.284.

²⁴⁴ Rıfat Uçarol, s.779.

²⁴⁵ Figen Atabey, s.196-197.

²⁴⁶ Yusuf Sarıay, “Atatürk’ün Hatay Politikası-II”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Cilt XII, Temmuz 1996, Sayı 35, s.407

²⁴⁷ Yusuf Sarıay, s.408.

²⁴⁸ Figen Atabey, s.196-197.

20 Mayıs 1938’de Mersin’de ve 24 Mayıs 1938’de Adana’da askeri birliklere saatlerce resmigeçit töreni yaptırmış ve bir anlamda Fransa’ya güç gösterisinde bulunmuştur. Ayrıca Başbakan Celal Bayar’a verdiği direktifle sınıra yığıldığı askeri kuvvetlere takviye kuvvetler gönderilmesini ve Hatay sınırı üzerinde harekâta hazır bekletilmesini istemiştir.²⁴⁹

Bu tarihlerde Avrupa’da siyasi ortamın giderek gerginleşiyor olması Fransa’nın Türkiye’ye karşı tavrının yumuşamasına neden olmuştur. 6 Haziran 1938’de Fransa’nın Hatay valisi geri çekilerek yerine bir Türk vali (Abdurrahman Melek’i) atanmıştır. Bunun üzerine bölgedeki gerginlik azalmış ve iki ülke arasında, 3 Temmuz 1938’de Antakya’da bir askeri anlaşma imzalanmıştır.²⁵⁰ Bu anlaşma ile Sancağa herhangi bir saldırı olması durumunda alınacak güvenlik tedbirleri düzenlenmiştir. Bu tedbirler doğrultusunda Sancak’ta Türk ve Fransız kuvvetleri eşit sayıda bulundurulacak ve ancak ortak bir kararla bu kuvvetlerin sayısı artırılabilir.²⁵¹ Fransa ve Türkiye arasında imzalanan bu anlaşma sonrasında iki devletin denetim ve gözetimi altında 22 Temmuz- 1 Ağustos 1938 tarihleri arasında Sancak Meclis’i için seçimler yapılmıştır. Türkler bu seçimlerde 40 milletvekilliğinden 34’ünü alarak salt çoğunluğu elde etmiştir.²⁵²

2 Eylül 1938’de açılan Sancak Millet Meclisi ilk toplantısında bağımsız sancağa “Hatay”, kurulan devlete de Hatay Cumhuriyeti adının verilmesini kabul etmesiyle Hatay Devleti resmen kurulmuştur. Aynı gün, yeni Türk Devleti’nin Cumhurbaşkanlığı’na Atatürk’ün adayı olan Tayfur Sökmen, Başbakanlığa ise Abdurrahman Melek atanmıştır.²⁵³ Ancak bundan sonraki gelişmeler gerek her iki ülkenin halkının talepleri gerekse de siyasilerin şahsi emelleri doğrultusunda Bağımsız Hatay Devleti’nin uzun ömürlü olmayacağını bize gösterecektir.

Hatay sorunu Türkiye için dış politikada verdiği önemli sınavlardan birisi olmuştur. Hatay Misak-ı Milli’nin önemli bir parçası olarak görülmüş; her ne kadar 1921 Ankara Anlaşması ile sınırlarımız dışında bırakılmasına müsaade edilse de Hatay’dan asla vazgeçilmemiştir. Atatürk özellikle Hatay sorununu şahsi meselesi gibi görmüş ve çözümü yolunda bizzat çaba sarf etmiştir. Ancak çözüm yolunda kesinlikle aceleci davranılmamış ve mümkün olduğu kadar diplomatik yollarla alınmasına gayret

²⁴⁹ Yusuf Sarımay, “Atatürk’ün Hatay Politikası-II”, s.408.

²⁵⁰ Rıfat Uçarol, s.780.

²⁵¹ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, s.288.

²⁵² Rıfat Uçarol, s.780.

²⁵³ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası(1919-1938)*, s.430.

edilmiştir. Bu şekilde davranılmasında dış politikada farklı önceliklere sahip olunmasının yanı sıra Türkiye'nin askeri anlamdaki güçsüzlüğü de etkili olmuştur. Ve realist bir politika yürütülmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

1923 -1939 döneminde Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinde iki temel sorun olan Hatay sorunu ve Musul meselesi arasında bir takım benzerlikler bulunmaktadır. Bu iki sorunun benzerlik gösterdiği ilk nokta Lausanne Konferansında Türkiye'nin istediği gibi çözülememesi olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir siyasal anlaşma olan Lausanne Anlaşması ile Türkiye'nin siyasal sınırları Musul ve Hatay dışında Misak-ı Milli'ye uygun olarak çizilmiştir.

Bir diğer benzerlik ise her iki sorunun da Lausanne sonrası Milletler Cemiyeti'ne taşınmış olmasıdır. Türkiye her iki meselede de doğrudan askeri güç kullanımından kaçınmıştır. Milletler Cemiyeti çerçevesinde konunun görüşülmesine itiraz etmemiş, diplomatik yollardan sorunun çözümü için uğraşmıştır. Ancak Hatay sorunu Türkiye'nin lehine sonuçlanırken Musul meselesinde Türkiye istediğini elde edememiştir. Bu benzerlikler; Atatürk dönemi dış politikasının gerçekçilik temelinde yürüdüğünü ve iki temel prensip olan batıcılık ve statükoculuktan sınır sorunlarında dahi taviz verilmediğini göstermektedir.

İki sorunun Türkiye için farklı biçimde sonuçlanmasındaki temel neden Hatay ve Musul'un stratejik önemindeki farklılıktır. Musul'un petrol bakımından sahip olduğu zenginlik dolayısı ile İngiltere için ekonomik olarak vazgeçilemez bir vasfı vardır. Hatay ise böylesi bir zenginliğe sahip olmaması nedeniyle Fransa için daha kolay vazgeçilebilir olmuştur. Bir diğer yandan Musul meselesi İngiltere ile görüşülürken Türkiye hem bir dünya savaşından hem de Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkmış bir devlettir. Savaşın getirmiş olduğu ekonomik yıkım ve askeri açıdan yetersizlik Türkiye'nin İngiltere karşısında elini zayıflatan önemli noktalardan olmuştur. Bunun yanında içte reformlar gerçekleştirmeye çalışan, iç isyanlar ile uğraşan Türkiye Kurtuluş Savaşı ile elde ettiği askeri ve Lausanne ile elde ettiği siyasi kazanımları korumak için Musul meselesinde geri adım atmak zorunda kalmıştır.²⁵⁴

Fransa ile Hatay sorunu tartışmalarının yapıldığı 1930'lu yıllarda, 1920'li yıllara göre bir nebze daha güçlü daha istikrarlı bir Türkiye vardır. Bir diğer yandan Avrupa'da Versailles düzeninin bozulmaya başladığı bu dönemlerde Avrupa'da yeni bir

²⁵⁴ İlhan Uzel, Ömer Kürkçüoğlu, s.267.

savaşın başlayacak olması Fransa'nın kendi güvenliğini tehlikede hissetmesine neden olmuş ve Türkiye ile ittifak yapmanın daha önemli olduğuna karar vermiştir. Türkiye ise Avrupa'daki bu konjonktürü fırsata çevirmeyi başarmış ve Hatay sorununu sıklıkla gündeme getirerek Fransa ile sorunun çözümünü sağlamıştır. Burada Atatürk'ün Hatay sorununa önemle eğilip mesele ile ilgili gelişmeleri sağlıklı elvermediği halde bizzat takip etmesinin de büyük rolü olmuştur. Erken Cumhuriyet dönemindeki bu değişim; ilk bölümde bahsi geçen askeri, ekonomik ve siyasal unsurların devletlerin dış politikası üzerindeki etkisini ortaya koyması açısından önemlidir.

Atatürk dönemi Ortadoğu politikasının iki temel konusu Musul ve Hatay olsa da, bu kapsamda İran ile ilişkilere de değinmek yerinde olacaktır.

3.1.2.3. İran İle İlişkiler

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde dünyada ciddi dönüşümler yaşanmıştır. Büyük devletlerarasında ittifaklar gerçekleştirilirken siyasi olarak güçsüz diye nitelendirebileceğimiz devletler de bu devletlerin politikalarının etkisi altında kalmıştır. Bunlardan en önemlileri de Osmanlı Devleti ve İran olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Almanya nüfuzu altında kalırken İran ise İngiliz ve Ruslar tarafından nüfuz alanları halinde paylaşılmıştır.²⁵⁵

İran savaş başında tarafsızlığını ilan etmiş ve I. Dünya Savaşı'na fiili olarak katılmamış olmasına rağmen savaş nedeniyle idari ve mali olarak oldukça yıpranmıştır. Bir yandan İran'da merkezi otorite boşluğu yaşanırken diğer yandan da İran halkı açlıkla mücadele etmiştir.²⁵⁶ İdari anlamda yaşanan bu boşluk ülkenin dört bir yanında mevcut çeşitli gruplar tarafından fark edilmiş ve iktidar boşlukları doldurulmaya çalışılmıştır. Bu da ülke içerisindeki bölünmeleri daha da artırmış ülkeyi daha çok kaosa sürüklemiştir.²⁵⁷ Bu grupların iktidar mücadelelerinin yanı sıra; İngiltere de Rusya'nın Ekim Devrimi sonrası bir süre kabuğuna çekilmiş olması nedeniyle bölgede hâkim olabilecek yegâne büyük güç olarak ortaya çıkmış ve Tahran yönetimi ile 9 Ağustos 1919'da bir anlaşma imzalamıştır. Ancak İngilizlerin İran'ı himaye altına almasını

²⁵⁵ Polat Kara, "Türkiye İran İlişkileri (1923-1960)", Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, s.11.

²⁵⁶ Barış Cin, "Türkiye-İran İlişkileri (1923-1938)", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.27.

²⁵⁷ Gökhan Çetinsaya, "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri, 1919-1925", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, , Sayı 48, Cilt: XVI, (Kasım 2000), s.1

sağlayacak olan bu anlaşma meclisten geçmediği için İngiltere'nin bölgede hâkim güç olması engellenmiştir.²⁵⁸

İngilizlerin Türkiye ve İran'da hâkimiyet kurma teşebbüsleri iki devlette de bir ortak düşman olgusu yaratmış ve Tahran'da bulunan hükümet ile Ankara hükümetini birbirine yakınlaştırırken İngiltere'ye karşı birleştirmiştir.²⁵⁹

I. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye-İran ilişkilerini yönlendirme açısından temel teşkil eden iki önemli nokta bulunmaktadır. Bu iki noktadan birisi ilişkileri olumsuz etkilerken bir diğeri ise tam aksine ilişkilerin olumlu seyrine katkıda bulunmuştur. İran ile ilişkileri etkileyen olumlu nokta ortak bir düşmana karşı mücadele etmiş olmaları ve benzer reform hareketlerini icra etmeye çalışmaları olmuştur. İlişkileri olumsuz etkileyen ve sorun olarak nitelendirebileceğimiz nokta ise sınır sorunu olmuştur. Bu sorunun 1932 yılında yapılan bir anlaşma ile çözülmesi ile birlikte II. Dünya Savaşına kadar olan dönemde ilişkiler oldukça sıcak geçecektir.

3.1.2.3.1 İran'da Gerçekleştirilen Reformlar ve Türkiye

Türkiye 29 Ekim 1923'te yeni rejim olan Cumhuriyeti ilan ettikten sonra benzer bir rejimin diğer İslam ülkelerine de model olabilmesi açısından İran'da da benimsenmesine önem vermiştir. Rıza Han'ın cumhuriyet rejimine taraftar tutumu, Türkiye'nin bu çabalarını kolaylaştırıcı bir etken olmuştur.²⁶⁰

Tıpkı Türkiye'de yeni bir rejimin kurulması gibi İran'da da Rıza Han aynı nitelikte yeni bir rejime geçiş sürecini başlatmıştır. Her iki rejimin de hedefi yüzü batıya dönük, batı reformları ile temellenecek, modern ve her anlamda tam bağımsız bir ulus devlet kurmak olmuştur. Fikri olarak batıya yakın olmanın yanı sıra benzer düşmanlara sahip olunması bu iki yeni rejimi birbirine yakınlaştırmıştır.²⁶¹ Kısacası Mustafa Kemal'in kurmakta olduğu yeni rejim ve Türkiye'de gerçekleştirdiği köklü reformlar Rıza Han için önemli bir rol model teşkil etmiştir. Bu rol modelin en önemli etkisi Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edilmesi olmuştur. Türkiye'de gerçekleştirilen bu rejim değişikliği İran'da büyük yankı bulmuştur.

²⁵⁸ Efdal As, "XVI. YY.'dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.46, Güz 2010, s.233.

²⁵⁹ Gökhan Çetinsaya, Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri, s.1.

²⁶⁰ Efdal As, s.236.

²⁶¹ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, *Ortadoğu'yla İlişkiler, (İran ile İlişkiler) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.357.

1924 yılında hilafetin kaldırılması sadece Türkiye'yi ve Türk halkını etkileyecek nitelikte bir değişiklik olmamıştır. Osmanlı Devleti'ne devlet-tebaa ilişkisi çerçevesinde bağlı olanların yanı sıra aynı zamanda uzun yıllar İslam coğrafyası üzerinde hüküm sürmüş bir devlet olması nedeniyle dini bağlarla da bağlı olan bir kesimin mevcudiyeti de söz konusudur. Bu noktada Hilafetin kaldırılması İran için de önem teşkil eden bir değişiklik olmuştur. İran'da rejim değişikliği tartışmalarının alevlendiği dönemde Türkiye'de Hilafetin kaldırılması cumhuriyete karşı bir takım olumsuz fikirlerin de doğmasını beraberinde getirmiştir. Hilafet makamının kaldırılmasının cumhuriyet rejiminin bir gereği ve hatta sonucu olduğu fikri İran'da yaygınlaşmaya başlamış bu da cumhuriyet konusunda ciddi soru işaretleri oluşmasına neden olmuştur. Türk siyasetinin din ve devlet işlerini birbirinden ayıran bu hamlesi İran'ın tutucu orta sınıfında devletin dinsizleşmesi olarak algılanmış ve bu kesim ilişkilerin ilk on yılında ağırlığını hissettirmiştir.²⁶²

Halifeliğin kaldırılması ve halkın bir kesiminde Cumhuriyet rejimine karşı tepkilerin oluşması Rıza Han'ın, 1 Nisan 1924'te yayınladığı bildiri ile Cumhuriyet'in ilanından vazgeçtiğini açıklamasına neden olmuştur. Bu gelişmelerin arkasından İran'ın Türkiye'deki büyük elçisini değiştirmesi ve yeni elçi Tabatabai'nin bir din adamı olması halifeliği yeni kaldırmış olan Türkiye tarafından anlamlı bulunmuştur. Bu durum Türkiye'nin İran ile daha yakın ilişkilere girmesini bir süre daha ertelemiştir. Ancak 1925 yılının Ekim ayında İran Meclisi'nin Kaçar Hanedanlığı'na son vermesi ve Aralık ayında Rıza Han'ın Şah ilan edilmesi sonucu Atatürk'ün İran'a tebrik mesajı yollaması ile yeni rejimle ilişkiler başlamıştır.²⁶³

Rıza Pehlevi'nin Atatürk'e ve Atatürk'ün Türkiye'de gerçekleştirmiş olduğu reformlara ciddi bir ilgisi bulunmaktadır. Tıpkı Atatürk gibi Pehlevi'nin amacı da İran'da hâkimiyet kurarak batılı reformları uygulamaktır. Bu anlamda Rıza Pehlevi İran'da askeriye, hukuk, eğitim ve ekonomi gibi alanlarda batılı pek çok reform yaparak ülkeye bir takım yenilikler gelmesini sağlamıştır. Bu süreçte örnek aldığı Atatürk ve Türkiye ile yakın ilişkiler içerisinde bulunmaya özen göstermiştir.²⁶⁴

Türkiye'nin benimsemiş olduğu laiklik ilkesinin çok benzeri İran'da da benimsenmiştir. Devlet kurumlarının laikleştirilmesi alanında en çok adalet ve hukuk

²⁶² Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, *Ortadoğu'yla İlişkiler, (İran ile İlişkiler) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, s.357.

²⁶³ Efdal As, s.236.

²⁶⁴ Fahir Armaoğlu, s.209.

alanına önem verilmiştir. Özellikle mahkemelere hâkim olarak ulemaların yerine laik memurların görevlendirilmesi ile ulemanın rolü toplum hayatında azaltılmıştır. Bunun yanında şeriat doğrudan doğruya kaldırılmamış ancak yeni yasalarla sadece aile hukukunun alanına giren konularla sınırlandırılmıştır.²⁶⁵

Her ne kadar iki liderin de benzer reformlarla ülkede yapmaya çalıştığı yenilikler sayesinde ikili ilişkilerde bir takım yakınlaşmalar yaşansa da İran ve Türkiye arasında yaşanan sınır sorunu nedeni ile ilişkiler tam anlamıyla rayına oturmamıştır. Belirli dönemlerde sınırda ortaya çıkan çatışmalar nedeniyle yaşanan sıkıntılar 1932’de çözümlenene kadar da sağlıklı bir ilişki yürütüldüğünü söylemek güçtür.

3.1.2.3.2 Sınır Sorunu

Cumhuriyetin ilk yıllarında iki ülke arasındaki sınır uyuşmazlıkları önemli bir sorun oluşturmuştur. 1639 yılında imzalanmış olan Kasr-ı Şirin Anlaşması ile belirlenen Osmanlı-İran sınırına ilişkin o zamandan beri çok sayıda düzenleme yapılmış ve bu hususta son belge 1913’te İstanbul’da imzalanmıştır. Ancak 1913 Protokolünde kurulması ön görülen sınır tespit komisyonunun bir türlü oluşturulamaması ve sınır üzerinde sağlıklı işaretlemelerin yapılamamış olması sınır sorunlarının yaşanmasında en önemli etken olmuştur.²⁶⁶ Sınırın tam olarak belirlenememiş olması nedeniyle sınırda görev yapan her iki tarafın kolluk kuvvetlerinin de görev alanlarının bittiği yeri kesin biçimde bilemiyor olmaları iki tarafın karşılıklı sınır ihlali ve hak iddialarını beraberinde getirmiştir.²⁶⁷

Sınır sorununun bir başka boyutunu da her iki ülkenin de kendi içerisinde bulunan etnik gruplara yönelik bir diğer ülkenin ayrılıkçı faaliyetlerinden duydukları endişe teşkil etmektedir. Yani İran’daki Türk kökenlilere(Azeriler, Türkmenler, Kaşgaylar) hatta Sünnilere (Kürtler) yönelik Ankara’nın olası bir girişiminden İran endişe ederken de; Türkiye’deki İran kökenlilere (Kürtler) yönelik Tahran’ın herhangi bir desteğinden Türkiye kuşku duymaktadır.²⁶⁸

Bu kuşkuların yanında sınır bölgesinde yaşayan Kürt aşiretlerin uluslararası sınır kavramını idrak edememeleri nedeniyle sınırda sıkıntılar yaşanmıştır. Kürt

²⁶⁵ William L. Cleveland, s. 210-211.

²⁶⁶ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, *Ortadoğu’yla İlişkiler, (İran ile İlişkiler) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, s.360.

²⁶⁷ Polat Kara, s.70.

²⁶⁸ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, *Ortadoğu’yla İlişkiler, (İran ile İlişkiler) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, s.360.

aşiretlerin sahip oldukları özerk konumlarının ulus-devlet yapısı içerisinde sınırlandırılmasına ilişkin her adıma tepki göstermeleri karşısında kolluk kuvvetlerinin güç kullanması çatışmalara neden olmuştur. Bu çatışmalar genelde sınırın diğer tarafında da devam etmiş ve iki ülkenin tehlikeli biçimde karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur.²⁶⁹

Şeyh Sait isyanı sırasında isyancılardan bir kısmının İran'a kaçmak üzereyken yakalanmasıyla Türkiye Kürt İsyanlarında en önemli sorunun, isyancı Kürtlerin İran'da yaşayan Kürtlerden destek sağlamaları olduğunu görmüştür ve Türkiye kendini zora sokan bu durumu ortadan kaldırmak amacıyla İran'la uzlaşma yolunu tercih etmiştir.²⁷⁰

Çözüm için ilk somut adım 1926'da atılmış ve 22 Nisan'da Tahran'da bir Dostluk ve Güvenlik anlaşması imzalanmıştır.²⁷¹ Bu anlaşma ile taraflar birbirlerinin kamu güvenliğini ve düzenini bozmak ya da hükümeti devirmek amaçlı kuruluş ve örgütlerin oluşturulmasını kabul etmeyeceklerini taahhüt etmişlerdir. Ayrıca sınır bölgesine yakın yerlerde bulunan aşiretlerin iki ülkenin güvenliğini tehdit edecek biçimde gerçekleştirecekleri eylemlere son vermek için gerekli tüm önlemlerin alınacağı kararlaştırılmıştır.²⁷²

Bu anlaşmaya ek olarak 15 Haziran 1928'de Tahran'da '1926 Tarihli Türkiye-İran Güvenlik ve Dostluk Anlaşmasına Ek Protokol' imzalanmıştır.²⁷³ Bu protokolden sonra 9 Nisan 1929'da sınır güvenliğini sağlamak üzere bir sözleşme imzalanmış ve her iki ülkeden görevlendirilecek üyelerden oluşan bir daimi sınır komisyonu kurulmasına karar verilmiştir. Her iki ülke de sınır konusundaki memnuniyetsizliğini dile getirmiş 1913 yılında belirlenen sınırların değiştirilmesini istemiştir. Ancak 1929'da faaliyete başlayan sınır tespit komisyonu 1929-1930 Ağrı Dağı isyanları sebebiyle çalışmalarını sürdürememiştir.²⁷⁴

Şeyh Sait ayaklanmasına katılan isyancıların bir kısmı Ağrı dağına sığınarak burada örgütlenip 1926 ve 1927 yıllarında çıkan birinci ve ikinci Ağrı İsyanlarında önemli rol oynamışlardır. İsyancıların başları sıkıştıklarında Ağrı Dağından İran

²⁶⁹ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, *Ortadoğu'yla İlişkiler, (İran ile İlişkiler) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, s.360.

²⁷⁰ Barış Metin, "Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 16 S:2, Ağustos 2012, s.172.

²⁷¹ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, *Ortadoğu'yla İlişkiler, (İran ile İlişkiler) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, s.360.

²⁷² Muhammed Arafat, s.217.

²⁷³ Rıfat Uçarol, s.750-751.

²⁷⁴ Barış Metin, s.175.

topraklarında bulunan küçük Ağrı'ya geçmeleri ve böylece kurtulmaları yüzünden Ağrı dağı bölgesine düzenlenen harekâtlarda kesin sonuç alınamamıştır.²⁷⁵ Bir yandan isyanlar devam ederken diğer yandan da Türk basınında İran aleyhtarı bir takım iddialar ortaya atılmaya başlanmıştır. Sınırdaki yaşanan gelişmelerden İran sorumlu tutulmuş ve burada bulunan asilerin İran tarafından askeri mühimmat ve silah olarak yardım almakta olduğu iddia edilmiştir.²⁷⁶ Şeyh Sait isyanından kaçan Kürt seçkinlerinin kurduğu cemiyetin üyesi liderliğinde bir grubun da Ağrı Dağındaki Kamplara katılmasıyla, hareketin milliyetçi niteliği ve dolayısıyla da isyanın ciddiyeti netleşmiş ve 1930'da Üçüncü Ağrı İsyanı başlamıştır.²⁷⁷

Türk birliklerinin isyancıları çember içine alması sonucu isyancılar İran topraklarına kaymış ve buradan aldıkları destekle tekrar Türk sınırına saldırıya geçmişlerdir. İsyancılara İran tarafından verilen destek Türk basınında eleştirilmiş ve İran açıkça suçlanmıştır. İran ise destek iddialarının gerçek olmadığını olaylar nedeniyle sınırı kapattığını belirtmiştir. Bu sırada Türkiye de, Ağrı bölgesinde “tenkil harekatı” gerçekleştirerek, Üçüncü Ağrı İsyanı'nı bastırarak ve hareket sırasında ele geçirilen Aybey bölgesi de dâhil Ağrı Dağı'nın tamamını talep etmiş karşılığında da İran'a iki ayrı toprak vermeyi teklif etmiştir.²⁷⁸

İki yıl kadar süren diplomatik girişimler sonucunda İran, Türkiye'nin isyanları bastırmak için talep ettiği sınır değişikliğini kabul etmiştir. Bu doğrultuda taraflar bir araya gelerek 23 Ocak 1932'de sınır anlaşması imzalamışlardır. İmzalanan bu anlaşmaya göre Ağrı Dağı'nın tamamı Türk topraklarına katılmış ve bunun karşılığında ise Türkiye İran'a Van sınırında yer alan bir toprak parçası olan Kotur'u vermiştir.²⁷⁹

Sınır sorununun çözülmesi ile birlikte 1932'den itibaren Türk-İran ilişkileri altın çağını yaşayacaktır. 1934'te Türkiye Milletler Cemiyeti Konseyine adaylığını koyarken İran'ın da adaylığı söz konusu olmuştur. Ancak İran'ın Türkiye lehine adaylıktan çekilmiş olması ilişkilerin gidişatının oldukça sıcak seyrettiğinin önemli bir göstergesi olmuştur.²⁸⁰

²⁷⁵ Atay Akdevelioğlu, *Ortadoğu'yla İlişkiler, (Ağrı İsyanları) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.362.

²⁷⁶ Gökhan Çetinsaya, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri*, <http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354876> (Erişim tarihi:24.12.2015),

²⁷⁷ Atay Akdevelioğlu, s.362.

²⁷⁸ Efdal As, s.242-243.

²⁷⁹ Gökhan Çetinsaya, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri*.

²⁸⁰ Çağrı Erhan, “İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve Ortadoğu, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi”, İstanbul Şubat 2007, s.8.

İkili ilişkilerde resmi anlaşmalarla başlayan yumuşama ve sıcaklık Şah Rıza Pehlevi'nin 1934 yılında Türkiye'yi ziyareti ile barış sürecine girmiştir. Bu ziyaret beklenenden de uzun sürmüş ve bu sıcak yaklaşım Atatürk tarafından da karşılıksız bırakılmamıştır.²⁸¹ Bu uzun süreli ziyaret Şah'a Türkiye'de 12 yılda gerçekleştirilen reformları yakından görme imkânı sağlamıştır. İlişkiler o denli ilerlemiştir ki 1938'de Atatürk öldüğünde Şah İran'da bir ay süre ile ulusal yas ilan etmiştir.²⁸²

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'da yapılan milli mücadele sonrası kurulan yeni devletin siyasi ve idari yapısı İran'ı oldukça etkilemiş ve Atatürk ile benzer hedeflere sahip olan Şah Rıza Türkiye'deki gelişmelerin yakın takipçisi olmuştur. Bu da ilişkilerin sıcak bir ortamda ilerlemesini sağlamıştır. Ancak yine de yaşanan sınır sorunları nedeniyle iki devlet de temkini elden bırakmamış ve kontrollü politikalar izlemişlerdir. Sınır sorununun çözümünden sonra imzalanacak Sadabad Paktı ilişkileri bir adım yukarı taşıyacak önemli bir girişim olacaktır.²⁸³

3.1.2.4. Sadabad Paktı

Cumhuriyetinin kurulmasından sonra Türkiye'nin en büyük önceliği yeni kurulan devlet için güvenlik meselesini en üst düzeyde tutmak ve her alanda istikrarı sağlamaya çalışmak olmuştur. Bu öncelikler doğrultusunda Türkiye, komşularıyla ve diğer devletler ile olan ilişkilerini barış ve dostluk ekseninde gerçekleştirmek için bir takım girişimlerde bulunmuştur. İlgili devletlerle karşılıklı siyasi temaslarda bulunmak, dostluk ve işbirliği anlaşmaları imzalamak ve bölgesel ittifaklar oluşturmak ve statükonun korunması açısından yararlı olmuştur.

Türkiye'nin bu politikasının ilk adımı 9 Şubat 1934'te imzalanan Balkan Antantı olmuştur. Bu antant sayesinde batı sınırını güvence altına alan Türkiye benzer bir politika ile doğu sınırlarını güvence altına almak ve bu bölgede de barış ve dostluk ilişkilerini geliştirmek amacı ile bir Doğu paktı oluşturmak istemiştir.²⁸⁴

İran ve Türkiye ilişkilerinin oldukça sıcak seyrettiği bir ortamda İtalya'nın Akdeniz'de yayılcı politikalar izlemeye başlaması ikili dostlukların ortak bir

²⁸¹ İbrahim Erdal, “Atatürk Dönemi (1923–1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paktı”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Yaz 2012, Cilt 9, Sayı 34, s.84.

²⁸² Çağrı Erhan, s.8.

²⁸³ İbrahim Erdal, s.86.

²⁸⁴ Esin Tüylü Turan, Tufan Turan, “Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerinde Saadâbad Paktı'nın İmzalanmasının Yansımaları”, *Turkish Studies*, Volume 6/3 Summer 2011, s.1749.

işbirliğine dönüşmesi gerektiği kanaatini doğurmuştur. 1930'da bağımsızlık sürecine girmiş olan Irak da komşusu İran ve Türkiye ile yakınlaşmak istemiş ve bu amaçla Temmuz 1931'de Irak Kralı Faysal ve Başbakan Nuri Sait Paşa Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretin ardından da hem İran hem de Türkiye ile ikili görüşmeler gerçekleştirilmiştir.²⁸⁵

İkili görüşmeler sonuç vermiş ve 2 Ekim 1935'te Cenevre'de İran, Irak ve Türkiye arasında anlaşma taslağı oluşturulmuştur. Ancak anlaşmanın imzalanması Irak'ın; İran ile Şattül Arap sorunu henüz çözülmemiş olmasından dolayı imzadan imtina etmesi nedeniyle iki yıla yakın süre gecikmiştir.²⁸⁶

İran ile Irak arasındaki sınır sorununun çözümü için Türkiye çalışmalara başlayarak ayrıntılı bir rapor hazırlamış ve bir yandan da iki ülke arasında diplomatik temas sürecini başlatmıştır.²⁸⁷ Bu sırada Ekim 1936'da Irak'ta gerçekleşen devrim ile hükümet değişikliği sonrasında yeni hükümetin sorunların biran önce çözülmesi taraftarı olması işleri bir nebze daha kolaylaştırmıştır. Türkiye'nin de arabuluculuğu ile 4 Temmuz 1937'de Tahran'da İran-Irak sınır hattı anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma ile Şattül Arap sınırı İran'ın istediği gibi çizilmiştir.²⁸⁸

Türkiye burada arabuluculuk yaparak Ortadoğu'da bir sorunun çözümüne ön ayak olmuş ve iki devleti ortak bir çözüme ulaşmaları için bir araya getirmiştir. Türkiye böylece komşu devletlerde yaşanan bir sorunun çözümünde aktif rol oynamış, kurulacak bir ittifaka ciddi bir katkıda bulunmuştur.

İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığının çözülmesiyle 1935 tarihinde taslağı oluşturulan anlaşmanın imzalanmasının önünde hiçbir engel kalmamıştır. Anlaşmaya Afganistan'ın da davet edilmesi ile 8 Temmuz 1937'de Tahran'daki Sadabad Sarayı'nda Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında Sadabad Paktı adını alan anlaşma imzalanmıştır.²⁸⁹

²⁸⁵ İbrahim Erdal, s.84.

²⁸⁶ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, *Ortadoğu'yla İlişkiler, (Sadabad Paktı) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.366.

²⁸⁷ Esin Tüylü Turan, Tufan Turan, s.1755.

²⁸⁸ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, *Ortadoğu'yla İlişkiler, (Sadabad Paktı) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, s.366.

²⁸⁹ Fahir Armaoğlu, s.347.

Sadabad Paktı askeri bir ittifak anlaşmasından ziyade saldırmazlık ve dostluk anlaşması niteliği taşımaktadır.²⁹⁰ Bu pakt ile taraf devletler içişlerine müdahaleyi yasak eden, uluslararası anlaşmazlıklarda aralarında istişareyi öngören bir belgeyi imzalamışlardır. Paktın bir diğer özelliği de taraf devletlerarasında karşılıklı güveni ve işbirliğini öngören bir nitelik taşımasıdır.²⁹¹

Esasen paktın imzalanmasında iki temel neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki pakta taraf olan devletlerarasındaki sınır sorunlarının çözülmesidir. Özellikle İran'ın pakta taraf olan tüm devletlerle sınır sorunları bulunmaktaydı. Bu sorunlar her ne kadar paktın imzalanmasından önce çözümlenmişse de güven ortamının sürdürülebilmesi ve tesis edilen barışın kalıcı olması gerekmektedir. Bu nedenle de güven ortamının pakt güvencesine oturtulması tarafların ortak arzusu olmuştur.²⁹²

Paktın imzalanmasında etkili olan bir diğer neden de ülkelerin henüz kazanmış oldukları bağımsızlıklarını ve egemenliklerini uluslararası toplum düzeyinde kanıtlama isteği olmuştur. Uzunca bir müddet başka devletlerin egemenliği altında yaşamış olan devletler için zorlu mücadeleler sonrası elde ettikleri bağımsızlıklarının vurgulanması, egemen bir devlet olduklarının uluslararası ortamda ispatlanması oldukça önem taşımaktaydı.²⁹³

Özellikle II. Dünya Savaşı'nın yaklaşıyor olması Türkiye ve diğer bölge devletleri için güvenlik konusunu önemli bir faktör haline getirmiştir. İtalya'nın Milletler Cemiyeti sistemini ihlal ederek yayılcı politikalar izlemeye başlaması ile kendini tehdit altında hisseden bölge devletleri ve özellikle Türkiye komşuları ile işbirliği içinde olma politikasına ihtiyaç duymuştur. Sadabad Paktı'nın imzalanmasıyla Ortadoğu bölgesinde bir barış ve güvenlik ortamı oluşmuştur. Böylece Türkiye II. Dünya Savaşı yaklaşırken hem doğuda hem de batıda kendini güvence altına almıştır. Başka bir deyişle Sadabad Paktı dönemin realist dış politikasının sonuçlarından birisidir.

II. Dünya Savaşı sırasında Rusya ve İngiltere tarafından işgal edilen İran'ın bu işgal sırasında pakta taraf olan Irak, Afganistan ve Türkiye'den herhangi bir askeri

²⁹⁰ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, *Ortadoğu'yla İlişkiler, (Sadabad Paktı) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, s.365.

²⁹¹ Aptülahat Akşin, s.199.

²⁹² Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, *Ortadoğu'yla İlişkiler, (Sadabad Paktı) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, s.365

²⁹³ Atay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, *Ortadoğu'yla İlişkiler, (Sadabad Paktı) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, s.366

yardım göremediğini bu sebeple Sadabad Paktını iptal edilmiş saydığını ilan etmesi ile II. Dünya Savaşı öncesinde iyi niyetlerle kurulan paktın herhangi bir etkinliğinin kalmadığı anlaşılmıştır. 1955 yılında İngiltere, İran, Irak ve Pakistan arasında Bağdat Paktı'nın imzalanmasıyla gölgede kalan Sadabad Paktı 2 Eylül 1980'de Irak-İran savaşının başlamasıyla paktın “saldırmazlık” hükmünün ihlal edilmiş olması nedeniyle ortadan kalkmıştır.²⁹⁴

1923 yılından ölümüne kadar Atatürk'ün dış politikada etkin bir rol oynadığı bu dönemde daha önce bahsetmiş olduğumuz Türk dış politikasının iki önemli prensibi olan statükoculuk ve batıcılık ilkeleri Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerini de şekillendiren iki önemli prensip olmuştur. Türkiye Kurtuluş Savaşından zaferle çıkmış ve devletin iktisadi, idari, mali, askeri vb. pek çok yönden yapılanması için tüm enerjisini bu yönde harcamıştır. Bu sebeple dış politikada en önemli önceliği Lausanne'dan kalma sorunlarını çözmek ve kendisi için sorun yaratacak alanlardan özellikle uzak durmak olmuştur. Bu bağlamda Ortadoğu ile ilişkileri de büyük oranda Lausanne'dan kalma sorunların çözülmesi odaklı yürütülmüştür.

Özellikle cumhuriyeti ilanı ve Türkiye'nin batılı modern bir devlet olma yolunda ilerleme çabası dolayısıyla gerçekleştirmeye çalıştığı reformlar Arap dünyasının Türkiye'ye bakış açısının değişmesine zemin hazırlamıştır. Ulus devlet inşası ve modernleşme süreci Türkiye'yi Ortadoğu'dan uzaklaştırdığı kadar Arapları da Türklerden uzaklaştırmıştır. Osmanlı devletinden koparılıp manda yönetimine girdikten sonra bağımsızlıklarını kazanmaya çalıştıkları iki dünya savaşı arası dönemde kendi kimliklerini oluşturmaya çalışırken geçmişi öteki olarak görmüşler dolayısıyla Osmanlı'nın mirasçısı olarak gördükleri Türkiye'den uzaklaşmışlardır.

Bu dönem Ortadoğu ile ilişkileri şekillendiren bir diğer etken de sınır sorunları olmuştur. Irak ve Suriye gibi sınır sorunu yaşadığı ülkeler batılı emperyalist güçlerin manda adını verdikleri bir yönetim ile idare edildiği için Türkiye sınır sorunlarını çözmek için İngiltere ve Fransa gibi mandater devletlerle muhatap olmak zorunda kalmıştır. Batıcılık politikası ve yüzünün batıya dönük olması sebebiyle batıyı temsil eden bu iki ülke ile çatışma alanı oluşturmak istemeyen Türkiye mümkün olduğunca sınır sorunlarını barışçıl yollarla çözmeye gayret etmiştir. Her ne kadar Musul meselesini istediği gibi çözüme ulaştıramamış olsa da Hatay sorununda Atatürk dönemi çok ciddi yol kat etmiş ve bir sonraki bölümde değineceğimiz üzere Hatay'ı sınırları

²⁹⁴ Esin Tüylü Turan, Tufan Turan, s.1761

içine almayı başarmıştır. İçinden yeni çıktığı savaşlar nedeniyle askeri ve ekonomik yönden oldukça zayıf düşmüş, yeni kurulmuş bir devlet olarak diplomasi ile böylesi bir zafer elde etmiş olması Türkiye'nin uluslararası alandaki imajı için pozitif bir gelişme olmuştur.

Atatürk dönemi Ortadoğu ile ilişkiler sadece sorunlardan ibaret olmamıştır. Her ne kadar Ortadoğu sorunlu bir bölge olarak görülmüş ve uzak durulmuş olsa da gerek geçmişten gelen bağlar gerekse de coğrafi yakınlık Türkiye'nin Ortadoğu'dan tamamen kopmasına müsaade etmemiştir. Bir yandan Araplar ile soğuk bir dönem yaşanırken diğer yandan I. Dünya Savaşı sonrası kendisi gibi bağımsızlığını kazanmış İran ile bir takım sıcak gelişmeler yaşanmıştır. Her ikisi de yeni bir devlet inşası sürecinde olan bu iki ülke birbirine sempati duymuş ve üst düzey yöneticiler nezdinde ziyaret ve temaslar gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin emperyalist batıya karşı vermiş olduğu bağımsızlık mücadelesini kazanması Ortadoğu'da yeni Türkiye imajına hayranlık uyandırmıştır. Ortadoğulu reformist elit kesim Türkiye'deki batılılaşma hareketlerin yakından izlemiş; hukuk, ekonomi gibi alanlarda dönem dönem Türkiye'nin desteğini almışlardır. Özellikle İran gerçekleştireceği reformlarda Türkiye'yi örnek almıştır. İkili ilişkiler, iyi komşuluk, iç işlerine karışmama ve karşılıklı saygı zemininde istikrarlı bir zeminde ilerletilmeye çalışılmıştır.

Tek parti döneminin ilk kısmı olan Atatürk dönemi Ortadoğu politikası lider odaklı, gerçekçilik temeline oturtulmuş ve ülkenin siyasal, asker, ekonomik özellikleri ile belirlenen bir politika olmuştur. Ülkenin yeterlilikleri çerçevesinde statüko korunmaya çalışılarak ve batı yabancılaştırılmadan mevcut sorunlar çözülebilmıştır. Bu anlamda dönemin Ortadoğu politikasının başarılı olduğu söylenebilir. Tek parti döneminin ikinci kısmı olan İsmet İnönü döneminde ise dış politikada lider faktörü kadar uluslararası sistem de etkili olmaya başlayacak ve bu durum Ortadoğu politikası üzerinde belirleyici olacaktır.

3.2. İsmet İnönü Dönemi Politikası; 1938-1945

İsmet İnönü'nün Atatürk'ün vefatının ardından Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesi ile başlayan bu dönemde dış politika, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle oldukça yoğun günler yaşamıştır. Henüz I. Dünya Savaşı'nın etkileri tam olarak atlatılmadan yeniden gelen bu savaş tüm Avrupa ülkelerini olduğu gibi Türkiye'yi de oldukça sarsmıştır.

İsmet İnönü ve bu dönemin siyasi kadrosu dış politika anlamında tüm gayretlerini savaş dışı kalmak ve işgale uğramamak için harcamışlardır. Temelde savaş dışı kalma politikasını benimseyen Türkiye bu amaca yönelik olarak çeşitli stratejiler geliştirip uygulayarak II. Dünya Savaşı'nın etkilerini minimuma indirmeyi başarmıştır.

Tüm bu diplomasi trafiği ve girişimler nedeniyle dış politika anlamında bütün enerjisini savaş dışı kalmak yolunda harcamış olan Türkiye'nin Ortadoğu bölgesi ile ilişkilerde yaşamış olduğu en önemli gelişme Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı olmuştur. Ayrıca II. Dünya Savaşı sırasında Irak'ta yaşanan Reşit Ali Geylani İsyanı da bu dönem de Ortadoğu'da yaşanan önemli gelişmelerden birisi olmuştur. Bir diğer yandan İran'ın II. Dünya Savaşı sırasında Rusya ve İngiltere tarafından işgale uğraması karşındaki duruşu da bu bölümün konu başlıklarından birini oluşturacaktır. Öncelikle dönemin dış politika belirleyicisi İsmet İnönü'nün dış politika felsefesine değineceğimiz bu bölümün önemli başlıkları arasında Suriye, Irak ve İran ile ilişkiler yer alacaktır.

3.2.1. İsmet İnönü'nün Dış Politika Felsefesi

1938 yılına gelindiğinde bir taraftan yeni bir dünya savaşının ayak sesleri duyulmakta iken bir taraftan da Türkiye için yeni bir dönem açılmaktaydı. 10 Kasım 1938'de Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü ile Türkiye'de Atatürk devri sona ermiş ve İnönü dönemi başlamıştır.

İsmet İnönü Atatürk'ün ölümü sonrası Türkiye'nin iç ve dış politikasına damgasını vurmuştur. CHP'nin 1. Olağanüstü Kurultayı İsmet İnönü'nün iktidarını belgeleyen kurultay olmuş, İnönü bu kurultay ile CHP'nin “değişmez genel başkanı” ve Türkiye'nin de “Milli Şef”i olmuştur.²⁹⁵ Böylece Türkiye'de çok partili döneme kadar sürecek olan Milli Şef Dönemi başlamıştır.

İsmet İnönü ülke yönetiminde otoritesini sağlamlaştırmak adına gerek iç gerek dış politikada ağırlığını ortaya koymuştur. Milli şeflik unvanının bir uzantısı olarak mümkün olduğu kadar yönetimin her ayrıntısını elinde tutmaya çalışmıştır.²⁹⁶ Hükümet işlerinde özellikle en çok ilgilendiği alan dış politika alanı olmuştur. Bu alanda kendi

²⁹⁵ Canan Demir, “Ellili Yıllarda Chp Ve Türkiye'nin Ortadoğu Politikası”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s.18.

²⁹⁶ Ali Balcı, *Türkiye Dış Politikası (İlkeler, Aktörler, Uygulamalar)*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, Ekim 2015, s.58.

kadrosunu oluşturarak dış politikaya tamamen hâkim olmayı hedeflemiştir.²⁹⁷ Dönemin Dışışleri Bakanı Numan Menemencioğlu dış politika alanında en etkili siyasetçilerden birisi olmuş ve dış politika alanındaki başarısı ve diplomatik görüşmelerdeki kabiliyeti ile İnönü'nün güvenini kazanmıştır. Savaş boyunca onun hedefi de tıpkı İnönü gibi Türkiye'yi savaş dışı tutmak olmuştur. Menemencioğlu'na göre Türkiye'nin savaşa girmesi, Türk topraklarını büyük devletlerin savaş alanı haline getirmekten başka bir işe yaramayacak ve Türkiye hiçbir şey kazanmayıp aksine çok şey kaybedecektir.²⁹⁸

İsmet İnönü bir takım uygulamaları ile de dış politika hâkimiyetini güçlendirmiştir. Örneğin Dışışleri Bakanlığı'nda gerçekleşen her türlü diplomatik yazışma ve telgraf iletileri İnönü'nün elinden geçerken Dışışleri Bakanlığı da İnönü'nün belirlemiş olduğu siyaseti izlemekle yükümlü olmuştur. Hukuki olarak meclis ve hükümet ve bakanlar kurulu varlığını sürdürmektedir ancak alınan kararlar üzerinde tam bir denetim mekanizmasının varlığından söz edilememektedir.²⁹⁹ O dönem belirlenen politikalar Başbakan Saraçoğlu ve Dışışleri Bakanı Menemencioğlu tarafından Meclis Genel Kurulu içindeki CHP Meclis Grubu'na sadece onay için sunulmuştur. Meclis Genel Kurulu ve CHP Meclis Kurulu üyeleri, dış politika kararlarında rol almamış sadece alınan kararları onaylamak ile yetinmişlerdir.³⁰⁰ Bu durum, İnönü döneminde de lider odaklı bir dış politika yürütüldüğünü göstermektedir.

Cumhuriyetin ilanı sonrasında Türk Dış Politikası ülkenin toprak bütünlüğünün korunması ve kendine yetebilme stratejisi üzerine kurulmuştur. Özellikle Lausanne Anlaşması sonrasında batılı devletlerin yayılmacı ve saldırgan politikaları karşısında mevcut sınırları koruma arzusu Türk Dış Politikasına hâkim olmuştur. Bu bağlamda Atatürk'ün “Yurtta sulh, Cihanda sulh” söylemi dış politikamızda temel ilkelere biri haline gelmiş; Türkiye içte güçlenmeyi dışta ise tehdit ve güvenliğe aykırı bir durum olmadıkça mevcut durumu koruyarak komşuları ile barış içerisinde yaşamayı seçmiştir.³⁰¹ Türk Dış Politikasındaki Atatürk Dönemi'nin mirası sayılabilecek bu anlayış 1938 sonrasında başlayan ve özellikle II. Dünya Savaşı dönemini kapsayan, İsmet İnönü Dönemi olarak adlandırdığımız dönemde de dış politikaya hakim olmuştur.

²⁹⁷ Hüner Tuncer, *İsmet İnönü'nün Dış Politikası, II. Dünya Savaşı'nda Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2012, s.39.

²⁹⁸ Hüner Tuncer, s.39.

²⁹⁹ Ali Balcı, s.58.

³⁰⁰ Hüner Tuncer, s.41.

³⁰¹ Emre Cengiz, “İsmet İnönü ve II. Dünya Savaşı Yılları Türk Dış Politikası”, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2012, s.25.

II. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin başlıca iki hedefi olmuştur. Bunlardan birisi savaşa girmemek diğeri de işgale uğramamaktır.³⁰²

İnönü dönemi Türk dış politikası başta İnönü olmak üzere savaşın ne demek olduğunu bir ülke için ne denli büyük yıkımlara yol açacağını bilen, bu nedenle savaştan uzak durulması gerektiğinin bilincinde olan bir kadro tarafından yürütülmüştür.³⁰³ Türkiye'nin savaş dışı kalma gayretinin en önemli sebeplerinden birisi budur. Kalkınma çabaları ve ekonomik reformlara da yoğunlaşması nedeniyle askeri güçlerini kuvvetlendirme konusunda geri kalmış olması Türkiye'nin savaş dışı kalmak isteme nedenlerinden bir diğeridir.³⁰⁴ Türkiye henüz içte gerçekleştirdiği reformları tam anlamıyla rayına oturtamadan dışarıda bir savaşa dâhil olmak istememiştir. Bu sebeple İsmet İnönü ve dönemin önde gelen siyasetçileri dış politika anlamında bütün enerjilerini Türkiye'nin savaş dışı kalması uğruna harcamışlardır.

Türkiye, hem mihver hem de Müttefik devletler tarafından sürekli savaşa girmesi için yapılan baskılara maruz kalmıştır. Bu baskıları bertaraf edebilmek için de bir takım taktikler kullanmıştır. Savaşa katılma konusunda özellikle İngiltere ve Fransa'dan gelen baskılara 1939 yılında İngiltere ve Fransa ile yaptığı üçlü ittifakın hukuksal yükümlülüklerini gerekçe göstererek karşı koymuştur. Ayrıca savaşa dâhil olması için yapılan her baskı karşısında savaşan taraflardan herhangi birine dâhil olması durumunda stratejik olarak sahip olduğu konum nedeniyle karşı tarafça işgale uğrayabileceğini sıklıkla vurgulayarak ordusunun bu işgal karşısında direnecek kadar güçlü olmadığını belirtmiştir.³⁰⁵

Dünyada yaşanan en büyük savaşlardan biri olan II. Dünya Savaşı gibi bir savaşın dışında kalmaya ve taraflardan gelen ciddi baskıları bertaraf etmeye çalışmak diplomatik olarak oldukça zor bir durumdur. Ve Türkiye savaşın zorlu koşulları altında taraf ülkeleri birbirlerine karşı dengelemeye çalışarak Selim Deringil'in tanımlaması ile “Denge Oyunu”³⁰⁶ oynamış ve Türkiye'yi askeri olarak sıcak bir çatışmaya sokmadan

³⁰² Baskın Oran, *Dönemin Bilançosu(1939-1945), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.394-395

³⁰³ Gökhan Koçer, *İnönü ve CHP'nin Dış Politika Anlayışı, Türk Dış Politikası 1919-2008e*, Editör: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, 2008, Ankara, s.254.

³⁰⁴ Baskın Oran, *Dönemin Bilançosu(1939-1945), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, s.387.

³⁰⁵ Baskın Oran, *Dönemin Bilançosu(1939-1945), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, s.395.

³⁰⁶ Selim Deringil, *Denge Oyunu*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2015.

bu oyunda başarılı olmuştur. Savaş döneminde dahi statükoculuk ilkesinden taviz vermeyen Türkiye, sınırlarını çatışmadan koruyabilmiştir.

Bu politikanın uygulanmasıyla İnönü henüz I. Dünya Savaşı'nın sosyal ve ekonomik etkilerini onaramamış olan Türkiye'yi büyük bir yıkımdan koruduğunu düşünmüştür. Savaş boyunca 'ne başkasının bir karış toprağına göz dikmek ne de başkasına bir karış vatan toprağı vermemek' anlayışı ile yürütülen bu politika ile Atatürkçü dış politikanın başlıca amaçlarından olan 'Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün ihlal edilmemesi' ilkesi devam ettirilmiştir.³⁰⁷

3.2.2. İnönü Dönemi Ortadoğu ile İlişkiler

İsmet İnönü'nün Ortadoğu politikalarında da Atatürk önemindeki politik yaklaşımların devam ettirildiğini söylemek mümkündür. Atatürk döneminde yeni Türk devletinin yüzü batıya çevrilmiş ve Ortadoğu'dan tam bir kopuş yaşanmasa da mesafeli ilişkiler yürütülmüştür. Türk dış politikası hiçbir zaman batı istikametinden ciddi sapmalar yaşamamış, Ortadoğu ile de çok ciddi sıkı ilişkiler içerisine girilmemiştir. İnönü'nün dış politika uygulamalarının Atatürk'ün dış politika uygulamalarına benzer niteliği kendini Ortadoğu konusunda da hissettirmiştir. Türkiye'nin İnönü dönemi Ortadoğu politikası Atatürk dönemi dış politika ilkelerinin devamı niteliğinde olmuştur. Atatürk dönemi dış politikada yönünü her anlamda batıya dönmüş Türkiye İsmet İnönü döneminde bu anlayıştan kopmamış daha da ötesi Türkiye'nin dış politikada Ortadoğu'ya dönük olma anlayışı hiçbir zaman olmamıştır.³⁰⁸ Başka bir deyişle batıcılık ilkesi bu dönemde de devam etmiştir. II. Dünya Savaşında dengeler değiştikçe Türkiye'nin politikası da değişmiş bu da Ortadoğu'ya yönelik politikalarını etkilemiştir. Bu dönem bölge ülkelerinden Suriye ile ilişkilerde Hatay sorunu, Irak ile ilişkilerde Reşit Ali Geylani İsyanı ve İran ilişkilerde ile SSCB'nin İran'ı işgali ele alınacak konulardır.

3.2.2.1 Irak ile İlişkiler

Irak'ın II. Dünya Savaşı sırasında siyasi durumu İngiltere karşısında ikiye bölünmüşlük arz ediyordu. 1939 yılında Irak'ta subaylar ve sivil politikacılar arasında değişen koalisyonların kontrolünün olduğu bir siyasi hayat vardı. Bir yanda güçlü yönetici kesim savaşın bağımsızlık için fırsat olduğunu düşünürken, başka bir tarafta

³⁰⁷ Hüner Tuncer, s.38.

³⁰⁸ Hasan Duran, Ahmet Karaca, s.203-216.

kendi durumlarını iyileştirebilmenin yolunun İngiltere ile işbirliğinden geçtiğini düşünen ve azınlığı oluşturan bir kısım politikacı bulunmaktaydı.³⁰⁹ Kral Gazi'nin 1939'da bir trafik kazasında hayatını kaybetmesi sonucu yerine oğlu II. Faysal geçmiştir. Ancak II. Faysal'ın henüz 4 yaşında olması nedeniyle ülke yönetimi Haşimi hanedanından Kral Naibi Prens Abdullah ve ona en yakın politikacı olan Nuri Said'in kontrolünde idi.³¹⁰

Nuri Said Paşa Irak'ın uzun vadeli çıkarlarının korunmasının yolunun İngilizler ile işbirliği yapmaktan geçtiğini düşünüyordu. Ancak bu tutum ülke yönetiminde etkili olan subaylar tarafından benimsenmedi ve 1940 yılında istifa etmek zorunda kaldı. Hemen ardından Irak'ın tam bağımsızlığı, Irak milliyetçiliği ve Pan Arabizm taraftarı subaylardan oluşan Dört Albaylar, siyasette yükselmeye başlamıştı. Bu subay topluluğu Almanya'nın başarılarından oldukça etkilenmiş ve Irak dış politikasının rotasını İngiltere yönünden çevirerek Irak'ın tam bağımsızlığı için mücadele etmeye karar vermişlerdi. Bu amaç doğrultusunda 1 Nisan 1941'de bir darbe gerçekleştirerek Raşit Ali el- Geylani'yi başbakanlığa getirdiler. Ardından 2 Mayıs 1941'de Irak ordusuna İngiliz üssüne saldırma emri vermişler ve bu saldırı ile İngiltere ile Irak arasında savaş başlamış oldu.³¹¹

Mihver devletlerin özellikle de Almanya'nın savaş sırasında Ortadoğu'ya yönelik politikası, İngiliz ve Fransız egemenliğinde bulunan bu bölgede gelişen Arap milliyetçiliğini desteklemek ve buradaki İngiliz-Fransız hâkimiyetine son vermek yönünde olmuştur. Almanya bu bölgede düşmanı olan İngiltere ve Fransa'nın varlığındansa İtalya'nın varlığını tercih etmiştir. Ancak İtalya'nın sömürgeci tutumunu fark eden Arap milliyetçileri ise Almanya'nın muhtemel bir zaferinin Ortadoğu için tam bağımsızlık anlamına geldiğini düşünmüşlerdir. Bu sebeple Irak'ta yer alan Mihver yanlısı hükümet ayakta kalabilmek için Almanya'dan askeri yardım talep etmiştir.³¹²

Almanya'nın düşüncesi ise İngiltere'nin I. Dünya Savaşı öncesi Ortadoğu için düşündüklerine çok benzemektedir. Almanya o dönem İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı kullandığı Arap milliyetçiliği propagandasının aynısını şimdi İngiltere'nin kendisine karşı kullanarak, petrol bakımından oldukça zengin olan bu bölgeyi İngiliz-Fransız

³⁰⁹ William L. Cleveland, s. 210-237.

³¹⁰ Tahir Kodal, "II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Irak İlişkileri Ve Irak Hakkında Bilinmeyen Bir Kaynak: Ziya Karamürsel'in Irak Seyahat Notları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 40, Erzurum 2009, s.397.

³¹¹ William L. Cleveland, s. 210-237.

³¹² Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1939-1945) C.1 İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.557.

egemenliğinden kurtarıp kendisi bir hâkimiyet kurmayı planlamıştır. Bu sebeple Irak'ta yeni hükümetin askeri yardım talep etmesiyle tam da Almanya'nın aradığı fırsat önüne gelmiş ve Irak'ın yardım talebine olumlu yanıt vermiştir.³¹³

Ancak diğer yandan Irak'taki İngiliz birlikleri Raşit Ali el-Geylani hükümetini yıkmak üzere harekete geçmişlerdir. Bu durumda Almanya Irak'a göndereceği yardımları hızlandırmaya karar vermiştir. Ancak bu noktada askeri yardım sevkiyatı için Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duymuştur. Çünkü mihver yanlısı yönetime yardım gönderilmek üzere hazırlanan Alman Planı, askeri birlikler ve savaş teçhizatının Türkiye üzerinden naklini öngörüyordu. Türkiye'yi bu sevkiyata ikna etmek için Batı Trakya ve Ege adalarından toprak verme teklifinde dahi bulunulmuşlardır.³¹⁴

Türkiye'nin bu konudaki tutumu statükoculuk ilkesi gereği, Irak'taki mevcut durumun korunmasından yana olmuştur. Ortadoğu'nun İngiltere'nin kontrolünden çıkarak mihver devletlerin kontrolüne girmesi, herhangi bir saldırı durumunda Türkiye'ye müttefik devletlerden gelebilecek bir yardım için karayolu bağlantısının kesilmesi anlamına gelmekteydi³¹⁵

Türkiye Irak'ta meydana gelen bu gelişmeler karşısında oldukça zor durumda kalmıştır. Bir yandan Almanya'ya yardımda bulunarak Ortadoğu'daki müttefik İngiltere aleyhinde bir girişimde bulunmak istemezken diğer yandan da savaş dışı kalmak istemesi nedeniyle Almanya ile ilişkilerini sıcak tutmak zorunda kalmıştır. Bu sebeple de Almanya ile görüşmelerden İngiltere'yi haberdar etmiş diplomatik olarak İngiltere'ye, Almanya ile anlaşma imzalaması durumunda Üçlü İttifak anlaşmasında sorumluluklarına riayet etmeye devam edeceği ve Türk-İngiliz ilişkilerinin bu durumdan herhangi bir şekilde etkilenmeyeceğine dair güvence vermeye çalışmıştır.³¹⁶

Bu sırada Almanya Türkiye üzerindeki baskılarını da artırmıştır. Hatta Türkiye üzerinden Irak'a transit geçiş iznine karşılık, Türkiye'nin toprak taleplerini ve sınırların yeniden düzenlenmesi hususunda oluşabilecek herhangi bir isteğini de kabule hazır olduğunu belirtmiştir. Almanya ayrıca Türkiye'ye Boğazlar için güvence vermek, Trakya'daki İstanbul-Sofya demiryolu hattında yönetim yetkisi vermek ve hatta Ege adaları üzerinde de bir takım imtiyazlar vermek gibi çeşitli vaatlerde bulunmuştur.³¹⁷

³¹³ Cemil Koçak, s.557-558.

³¹⁴ Fahir Armaoğlu, s.500.

³¹⁵ Cemil Koçak, s.561.

³¹⁶ Zehra Önder, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2010, s.137.

³¹⁷ Cemil Koçak, s.561-573.

Türkiye bu tekliflere herhangi bir tepki vermeyerek anlaşma için yapılan görüşmeleri uzatmaya çalışmış ve bu arada Irak'taki savaşın bitmesini beklemiştir. Çünkü savaşın bitmesi Almanya'nın Türkiye'ye malzeme sevkiyatı için yaptığı baskıların sona ermesi ve Türkiye'nin Müttefik devlet İngiltere ile ilişkilerine zarar vermeden meselenin kapanması anlamına gelecektir. Bu sebeple meselenin biran önce çözülmesi için İngiltere'ye El-Geylani ile arasında arabuluculuk yapmayı dahi teklif etmiştir. Ancak İngiltere burada mevcut olan hükümeti tanımadığını söyleyerek bu teklifi reddetmiştir.³¹⁸

Türkiye'yi içinde bulunduğu bu zorlu durumdan kurtaran, İngiliz ordusunun Bağdat'a girerek Geylani hükümetini devirmesi olmuştur. Irak'taki savaşın sona ermesi ile askeri teçhizatın Türkiye üzerinden Irak'a taşınması talebi de anlamsız hale gelmiş ve Almanların Türkiye üzerindeki baskısı sona ermiştir.³¹⁹

Türkiye'nin Almanya'nın bu meselede uzun süren baskıları karşısında zaman zaman savaş dışı bulunma statüsünü ileri sürerek topraklarından savaşan devletlerden herhangi birisinin yararlanmasına engel olması savaş için kritik bir önem teşkil etmiştir. Türkiye bu hamlesi ile Almanya'nın Ortadoğu'ya inmesini engellemiş ve böylece Basra'yı ele geçirip Hint Okyanusu'nda Japonya ile birleşmesini önlemiştir.³²⁰ Ayrıca sınır bütünlüğü ve Ortadoğu'daki komşuları ile statükoyu da korumayı başarmıştır.

3.2.2.2 Suriye ile İlişkiler

Suriye ve Türkiye ilişkilerinde gerek Atatürk döneminde gerek İsmet İnönü döneminde en önemli konu başlığı Hatay sorunu olmuştur. Hatay sorunu cumhuriyetin ilk yıllarında Suriye'nin Fransa mandası olması sebebiyle, hem Suriye hem de Fransa ile ilişkilerimizi ciddi manada etkilemiştir. Öncelikle Fransız Mandasında bulunan Hatay, manda yönetiminin bitmesi ile önce Suriye yönetimine verilmiş ardından da Milletler Cemiyeti tarafından iç işlerinde bağımsız dış işlerinde Suriye'ye bağlı 'Ayrı Bir Varlık' statüsü tanınmıştır. Daha sonra ise Fransa ve Türkiye arasında yapılan anlaşmalarla Hatay Devleti kurulmuştur.

Yeni Hatay Devleti içte bir takım yapılanmaları oluştururken gerek mali gerekse de hukuk alanında Türkiye'den bir takım yardımlar almıştır. Bu da Türkiye ile Hatay

³¹⁸ Zehra Önder, s.141.

³¹⁹ Cemil Koçak, s.561-573.

³²⁰ Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, s.156.

devleti arasında yakın ilişkiler kurulmasını sağlamıştır. Türk Medeni Kanunu ve Türk Ceza Kanunlarının Hatay Meclisinde kabul edilmesi bu yakınlaşmaların önemli bir ayağını oluşturmuştur. Bir diğer yandan Hatay'a Türkiye'den mali müşavirler gönderilmiştir. Hatay idarecilerinin de devamlı olarak Türkiye'ye katılma arzusu yönünde arzuları olmuştur.³²¹

Tam da bu dönemde artık Avrupa'da II. Dünya Savaşı yaklaşmaya başlamıştır. Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali, Avusturya'yı kendine katması ve Polonya ile arasındaki Saldırmazlık Paktı'na son vermiş olması savaşın en önemli göstergesi olmuştur.³²² Özellikle 1936 yılında İtalya'nın Ege Denizi'ndeki Oniki Adalar'ı silahlandırmaya başlaması ve ardından Arnavutluk'un işgal edilmesi Türkiye'yi endişelendirmiştir. İsmet İnönü başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Fransa ve İngiltere ile yakın ilişkiler kurulması yönünde karar almıştır.³²³

İsmet İnönü'nün II. Dünya Savaşı öncesi olaylar karşısındaki tutumu komşularına gelecek tehlikelerin bir adım sonra Türkiye'ye gelecek tehlikeler olarak algılanması gerektiği yönünde olmuştur. Bu tutumun sonucu olarak da Almanya ve İtalya'nın yayılmasını ittifaklarla dengelemeye çalışmıştır. Bakanlar kurulunda alınan ittifak kararının arkasında da bu dengeleme çabası yatmaktadır.³²⁴

Yaklaşan savaş tehlikesi İngiltere ve Fransa'nın da endişelenmesine neden olmuştur. Özellikle Ortadoğu ve Balkanlardaki çıkarları nedeniyle hem İngiltere hem de Fransa Türkiye ile yakınlaşma çabaları içerisine girmiştir.³²⁵ İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgalinin yaratmış olduğu güvenlik bunalımını aşmak için İngiltere ve Fransa, 13 Nisan 1939'da Romanya ve Yunanistan'a vermiş oldukları garantinin Türkiye'ye de verilebileceğini beyan etmişler ve Türkiye'nin kabulü sonucu İngiltere ile 12 Mayıs 1939'da karşılıklı yardım deklarasyonu imzalanmıştır.³²⁶

Ancak Fransa ile böyle bir deklarasyonun imzalanabilmesinin önünde Hatay sorunu bir engel teşkil etmiştir.³²⁷ Türkiye, İngiltere ile yapılan anlaşmanın bir benzerini Fransa ile yapmak için Hatay'ın Türkiye'ye ilhakını şart koşturmuştur. Yaklaşan savaş durumunda böylesi bir ittifakın öneminin farkında olan Fransa gerek İngiltere'nin

³²¹ Fahir Armaoğlu, s.351.

³²² Rıfat Uçarol, s.781.

³²³ Ali Balcı, s.60.

³²⁴ Ali Balcı, s.61.

³²⁵ Rıfat Uçarol, s.781.

³²⁶ Fahir Armaoğlu, s.353.

³²⁷ Rıfat Uçarol, s.781.

gerekse de kendi ordusunun baskılarına dayanamayıp Hatay konusunda geri adım atmıştır.³²⁸

Bunun üzerine II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanacak olan Üçlü ittifakın ikinci adımını teşkil eden Türk-Fransız ortak demecinin yayınlanmasının hemen ardından 23 Haziran 1939 tarihinde Ankara’da Fransa ve Türkiye arasında “Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorununun Kesinlikle Çözümüne İlişkin Anlaşma” imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Hatay toprakları Türkiye’ye dâhil edilmiş ve Fransa en geç 23 Temmuz 1939’da bu toprakları boşaltmayı taahhüt etmiştir. Anlaşma henüz yürürlüğe girmeden, 29 Haziran’da toplanan Hatay Meclisi’nden Türkiye’ye katılma kararı çıkmış ve 7 Temmuzda bir yasayla Hatay ili kurularak katılma gerçekleştirilmiştir. Türkiye ile Fransa arasında imzalanan anlaşmanın Milletler Cemiyeti resmi gazetesinde yayınlanmasıyla da Hatay’ın artık Türkiye’nin bir ili olduğu uluslararası arenada duyurulmuştur.³²⁹

Hatay’ın Türkiye’ye ilhakı hem Türkiye’de hem de Hatay’da büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Uluslararası camiada ise İngiltere bu katılıma olumlu yaklaşırken Almanya, İtalya ve Arap devletleri bu katılıma tepki göstermişlerdir.³³⁰ Bu katılma olayına en şiddetli tepki doğal olarak Suriye’den gelmiştir. Fransa’ya ve Milletler Cemiyeti’ne telgraflar çekerek olayı protesto eden Suriye Hatay’ın halen kendi toprakları içerisinde yer aldığını ve katılma işlemlerinin kabul edilebilir olmadığını açıklamıştır. Suriye’ye göre Fransa, Hatay’ın Türkiye tarafından ilhakına müsaade ederek Suriye’nin egemenlik haklarını çiğnemiştir.³³¹ Bu mevzu Suriye’nin Türkiye’ye karşı olan politikalarında sıklıkla yer almış ve Suriye her fırsatta bu mevzuyu kullanmıştır. Suriye bunu 1950’li yıllardan sonra Suriye sınırı içine Türkiye’nin birkaç ilinin dâhil edilmiş olduğu siyasi haritaları ders kitaplarına bastırarak meseleyi sürekli canlı tutmaya çalışmıştır.³³²

Hatay sorununun nihai çözüme ulaşması; Türkiye’nin gerçekçilik temelli dış politikasının bir sonucu olarak görülebilir. Uluslararası sistemdeki değişen dengelerden ve ortaya çıkan durumdan yararlanan Türkiye; dış politikada temel ilkelerinden taviz vermeden sonuca ulaşmayı planlamıştır.

³²⁸ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, s.290.

³²⁹ Melek Fırat, Ömer Kürkçüoğlu, s.290.

³³⁰ Rıfat Uçarol, s.782.

³³¹ Zişan Şirin Ayrancı, “Türkiye - Suriye İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, Mart 2006, s.63.

³³² Zişan Şirin Ayrancı, s.64.

3.2.2.3 İran İle İlişkiler

Türkiye gibi İran da II. Dünya Savaşı öncesi uluslararası ortamdan endişe duymakta idi. Her ne kadar Almanya ve İtalya'ya sempati besliyor olsa da Şah ve çevresi savaşa girmek taraftarı olmamıştır. Almanya ise 1930'ların sonunda hem İran Körfezi'ne ve petrol kaynaklarına hakim olmak hem de İran ticaretinde etkili olmak amacıyla sanayi, ticaret gibi alanlardaki projelerde görevli altı yüzden fazla Alman uzmanı İran'a göndermiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Suriye ile Irak'ın Müttefik devletler tarafından işgal edilmesi de İran'ı Almanya'ya yaklaştırmıştır.³³³

Alman ordularının 22 Haziran 1941 tarihinde Sovyet sınırını geçmesi ile Sovyetler Birliği de müttefikler tarafına katılmış ve II. Dünya Savaşı'nın seyri değişmiştir. Sovyetler Birliği'nin müttefikler safına katılması ile o güne kadar Almanya ile ikili ilişkileri çok iyi olan İran'ın tarafsızlık statüsü tartışılmaya başlamıştır.³³⁴

Sovyetler Birliği'nin müttefikler safına geçmesi ile birlikte İngiltere ve Amerika'nın Sovyetlere askeri yardım yapmak için yol aramaları gerekmiştir. Yardım ulaştırılabilecek güzergâhların ya Alman işgalinde olması ya da coğrafi olarak elverişli olmaması nedeniyle en mantıklı yol İran üzerinden yardımların ulaştırılması olmuştur. Bir diğer yandan Endonezya'nın Japonya tarafından işgal edilerek bu ülkedeki petrol rezervlerinin ele geçirilmiş olması nedeniyle Ortadoğu'da savaş makinelerinin yürütülmesi için gerekli petrol ihtiyacının İran'dan karşılanmasının zorunlu hale gelmesi de İran'ın işgali için bir sebep teşkil etmiştir.³³⁵

25 Ağustos 1941'de İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin İran'a girmesi Türkiye için oldukça önemli bir gelişme olmuştur. İran'ın Türkiye'nin komşusu olması ve her iki devletin de Sadabad Paktı üyesi olması nedeniyle İran'ın işgal edilmesi Türkiye'nin güvenliği ile doğrudan alakalı olmuştur.³³⁶

İran'ın Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından işgalinin planlandığı haberi dahi Türkiye'de tedirginliğe yol açmıştır. İşgalin gerçekleşmesi Türkiye'nin İran sınırının savaştan güçler tarafından çevrilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum savaş dışı

³³³ Polat Kara, s.231-232.

³³⁴ Çağatay Benhür, "II. Dünya Savaşı'nda İran'ın İşgali ve Türk Basını (1941)", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/9 Summer 2015, s.80.

³³⁵ Çağatay Benhür, s.80.

³³⁶ Zehra Önder, s.195.

kalmayı ve mevcut statükoyu sürdürmeyi zorlaştıracaktı. Bir diğer yandan da Kuzey İran'ın Sovyetler tarafından işgal edilmesi de Türk-Sovyet sınırını genişletecektir.³³⁷

Türkiye'nin bu endişelerine karşılık İngiltere ve Sovyetler Birliği ortak bir bildiri yayınlarak Boğazlar üzerinde bir emelleri olmadığını ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini hatta Türkiye'nin Almanya tarafından herhangi bir saldırıya maruz kalması durumunda Türkiye'ye her türlü yardıma hazır olduklarını belirtmişlerdir.³³⁸ Ancak Türkiye müttefiklerin verdiği bu güvenceye itimat etmemiştir. Çünkü Türkiye İran'a gerçekleşecek operasyon ile ilgili bilgi talep ettiği halde müttefik devletler Almanya'nın eline geçmesinden endişe ettikleri bahanesiyle operasyon planı ile ilgili herhangi bir bilgi vermekten kaçınmışlardır.³³⁹

İran'ın Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından işgali Türkiye'de yakından takip edilmiş ve neredeyse hemen her gelişme Türk basınında yer almıştır. Özellikle İran'da bulunan Alman nüfus üzerinden müttefik devletler tarafından İran üzerinde kurulan baskı Türk basınında önemli yer tutmuştur. Sovyetler Birliği İran'da bulunduğu ve çok sayıda olduğu iddia edilen Alman nüfusunun ülkeden çıkarılması için İran Dışişleri Bakanlığı nezdinde girişimde bulunmuş ve İngiltere'nin bu konuda vermiş olduğu notaya iştirak ettiklerini belirtmiştir. O tarihlerde çıkan Türk gazetelerinde İran'da bahsi geçen rakamlar kadar Alman vatandaşının bulunup bulunmadığının şüpheli bir durum olduğu belirtilmiştir. Türk köşe yazarları burada bulunan Alman vatandaşlarının İran'ın istikbalini ve tarafsızlığını zedeleyecek mahiyette olmadığı yönünde değerlendirmeler içeren yazılar yazmış ve bu mevzu üzerinden İran'a yapılan baskıların İran egemenliğini hiçe saymak olduğu dile getirilmiştir.³⁴⁰

İran'daki Alman nüfusun sınır dışı edilmesinin talep edildiği İngiliz-Sovyet notaları aslına çoktan karar verilip planlanmış olan İran işgaline meşru bir zemin hazırlama çabası olmuştur. İran'ın bu notalara olumsuz cevap vermesi İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne istediği fırsatı sunmuş ve Sovyetler Birliği 26 Ağustos 1941'de İran'ın kuzeydoğusunu, İngiltere de İran'ın güneyini işgale başlamıştır.³⁴¹ Hemen ardından da yönetim değişikliğine gidilmiş ve işgal kuvvetlerinin baskısı sonucunda

³³⁷ Polat Kara, s.232-233.

³³⁸ Polat Kara, s.233.

³³⁹ Polat Kara, s.233-234.

³⁴⁰ Çağatay Benhür, s.83-84

³⁴¹ Polat Kara, s.234.

Rıza Şah, Eylül 1941’de tahttan çekilmiş ve yerine siyasi anlamda zayıf ve İngiltere’nin güdümünde olan oğlu Muhammet Rıza Şah Pehlevi gelmiştir.³⁴²

Her ne kadar müttefik devletler tarafından Türkiye’nin toprak bütünlüğüne saygı konusunda garanti verilmişse de bu garantiler Türkiye’nin endişelerinin giderilmesine yetmemiştir. Türkiye’nin İngiltere ve Sovyetler Birliği’nin İran üzerine gerçekleştirdiği bu harekâtı haksız bulduğu birçok kez Türk basınında yer almıştır. Türkiye’ye göre İran hem ordu anlamında hem de yönetim bakımından oldukça zayıf ve işgale oldukça açık bir ülkedir. İngiltere gibi ilkeleri ile değil çıkarları ile dış politika yürüten bir devlet karşısında İran’ın içinde bulunduğu bu durum Türkiye’nin dış politika anlamında yalnızca kendine güvenmesi gerektiğini açık bir biçimde ortaya koymuştur.³⁴³

İran’ın işgali Türkiye’ye İngiliz-Sovyet işbirliğinin ne denli güçlü olduğunu göstermiştir. Türkiye’de de Boğazların müttefik güçlere açılması talebi sonucu tıpkı İran’da olduğu gibi ortak bir Sovyet-İngiliz işgal tehlikesi olabileceği ihtimali söz konusu olmuştur. İsmet İnönü’nün İran işgalinin hemen sonrasında İngiltere büyükelçisi Hugessen’e İngiltere’nin İran işgalini tek başına halledebilecekken Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmasından üzüntü duyduğunu dile getirmesinin ardında Sovyet tehdidinin kendisine bir adım daha yaklaşmasından duyduğu endişe yatmaktadır.³⁴⁴

29 Ocak 1942’de İran’da işgal görüntüsünü ortadan kaldırmak amaçlı İran yönetimi ve işgalci Müttefik devletlerarasında bir anlaşma imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmaya göre İran’da bir işgal yoktur ve İran müttefik devletlere topraklarını kendi rızası ile açmıştır. Yine anlaşmaya hükümlerince savaşın bitiminden itibaren altı ay içinde müttefik devletlerin İran topraklarından çekilmeleri öngörülmüştür. İngiltere öngörülen süre içinde İran’dan çekilmiş ancak Sovyetler hem bölgeden çekilmemiş hem de İran Azerbaycan’ı İran’dan ayırmak istemiş ve bölgede sosyalist nitelikli iki özerk cumhuriyet kurdurtmuştur. 1946’da İran’ın kuzey petrol yataklarının işletim imtiyazının %51’ini ele geçirdiği anlaşmayı imzalayana kadar da İran’dan çıkmamış ve sonrasında da İran’ı kurmuş olduğu iki özerk yönetimi sonlandırmakla uğraşmak zorunda bırakmıştır.³⁴⁵

İran’ın müttefiklerce 1941 yılında başlayan işgali süresince Türkiye İran ilişkileri fiilen durmuştur. Türkiye’nin bu tutumunda hem savaş dışı kalma durumu hem

³⁴² A. Öner Pehlivanoğlu, s.78-79.

³⁴³ Selim Deringil, s.156-161.

³⁴⁴ Polat Kara, s.237.

³⁴⁵ Ender Yıldırım, Türkiye-İran İlişkileri (1918-1960), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009, s.72.

de İran yönetimi ile ilgili kararların Tahran hükümeti tarafından değil, işgal devletleri tarafından alınıyor olması etkili olmuştur. Ayrıca Türkiye Sovyet tehdidi nedeniyle, batı bloğu içindeki güvenliğini sağlamadan dış politikada sorun yaratabilecek konulardan uzak durma tavrı içerisinde olmuştur. Bu sebeple Sovyet işgali altında olan komşusu İran ile temaslarını en alt düzeye indirmiş, sorun yaratabilecek konular varsa bile gündeme getirmekten kaçınmıştır.³⁴⁶

Her ne kadar İran ile resmi temasları bulunmasa da İran'ın işgal edileceği söylentileri başladığı andan itibaren basın yolu ile İran yanlısı bir tutum sergilemiştir. İran'ın işgalinin ardından yayınlanan “İran’a Karşı Müşterek Hareket” makalesi ile Ömer Rıza DOĞRUL, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin İran'a karşı gerçekleştirdiği harekâtı değerlendirmiştir. Her iki devletin de işgal için elle tutulur bir sebebin olmadığından bahisle işgalin haksızlığına vurgu yapmıştır.³⁴⁷ İşgal müddetince verilen haberlerde ısrarla Türk-İran dostluğuna vurgu yapılarak İran'dan müttefik, dost, kardeş ülke, iyi komşu gibi sıfatlarla bahsedilmiştir. Türkiye askeri olarak İran'a destek olamamış ancak basın yolu ile İran işgalinin haksızlığı ve İran bağımsızlığının ihlali vurgulanmıştır.³⁴⁸

Tek parti döneminin ikinci kısmında Türkiye'nin Ortadoğu politikası lider faktörüne ek olarak uluslararası sistem faktörü ile şekillenmiştir. Milli Şef İnönü'nün bölge politikalarındaki tercihleri II. Dünya Savaşı'nın gölgesinde belirlenmiştir. Batıcılık ve statükoculuk ilkeleri hala etkin olmakla birlikte, bu ilkenin savaş koşullarında sürdürülmesi zorlaşmıştır. Bu bağlamda Ortadoğu savaşı güçlerin bir çatışma alanı olarak Türk dış politikasının temel hedefleri açısından bir tehdit oluşturmuş ve Türkiye'yi uluslararası dengeler açısından zorlayıcı bir etki yaratmıştır.

³⁴⁶ Gökhan Çetinsaya, "Türk-İran İlişkileri, " *Türk Dış Politikasının Analizi*, dergisi, Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, 1998, s.135.

³⁴⁷ Ömer Rıza Doğrul, İran'a Karşı Müşterek Hareket, Cumhuriyet, 26 Ağustos 1941, s.3.

³⁴⁸ Çağatay Benhür, s.83-99.

SONUÇ

Ortadoğu; coğrafi, etnik, dini, kültürel özellikleri iç içe geçmiş, bir bölge olması nedeniyle sınırları net olarak çizilemeyen bir özellik taşımaktadır. Bu sebeple Ortadoğu ile ilgili yapılacak çalışmalarda karşılaşılan ilk ve en önemli sorun Ortadoğu bölgesinin coğrafi olarak sınırlarının bilinmemesi olmuştur. Bu nedenle bu tez çalışmasında, Ortadoğu ile ilişkilerin Tek parti dönemindeki durumu, Türkiye'nin sınır komşuları olan İran, Irak ve Suriye ile ilişkiler bağlamında ele alınarak incelenmeye ve konu sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

Tek parti döneminde Ortadoğu ile ilişkilerin ele alındığı bu çalışma, tek parti dönemi olarak adlandırdığımız 1923-1945 yılları arasında, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiş ve dış politikada söz sahibi olan Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü dönemi şeklinde iki farklı alt dönemde incelenmiştir. Bu inceleme gerçekçilik temelli yapılmıştır. Dış politikada tehdit, devlet çıkarları ve devletlerin tercihlerinin belirleyici olduğu bu teori; tek parti döneminin Ortadoğu politikasını anlamak açısından tutarlı bir çerçeve oluşturmaktadır.

1923 sonrasında yeni bir yapılanma sürecine giren Türkiye'de, hem gerçekleştirilen batılılaşma yolundaki reformlar hem de ulus devlet yapılanması ve cumhuriyetin ilan edilmesi gibi unsurlar, Türkiye'nin Arap dünyası ile farklı bir kimliğe sahip olduğu anlayışının doğmasına neden olmuştur. Cumhuriyetin kurulması ve Türkiye'nin modern, batılı bir devlet olma yolunda ilerleme çabası, Arap dünyasında Türkiye'nin yabancı bir devlet olarak algılanmasına zemin hazırlamıştır.

Türkiye'nin batıya yaklaşarak modernleşme sürecine girmesi Ortadoğu ile ilişkileri zayıflatırken, Arapları da Türkiye'den uzaklaştırmıştır. Özellikle Ortadoğu Devletlerinin, manda yönetiminden kurtulup bağımsızlıklarını kazanmaya çalıştıkları iki dünya savaşı arasındaki dönemde, ulusal kimliklerini oluştururken, geçmişlerini öteki olarak görmüşler, geride bırakmak istemişler ve Türkiye'den hızla uzaklaşmışlardır. Ortadoğu devletlerinin birer birer bağımsızlıklarını kazandıkları süreç II. dünya savaşına kadar sürmüştür ve bu sebeple bölge ülkeleri ile ilişkilerin kurulması zorlaşmıştır.

Ortadoğu ile ilişkileri etkileyen bir diğer etken de yeni Türkiye'nin dış politika ilkeleri olmuştur. Türkiye daha Kurtuluş Savaşı yıllarından itibaren dış politikada Atatürk'ün dış politika felsefesi etrafında şekillenen bir takım prensiplere sahip olmuştur. Özellikle yeni Türk dış politikasının iki önemli prensibi olan batıcılık ve statükoculuk Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerini büyük oranda etkilemiştir.

Dönemin koşulları ele alındığında Türkiye'nin mevcut durumunun yeni bir sorunla baş edebilecek seviyede olmadığı kanaati genel olarak dış politikaya hakim olmuştur. Bu doğrultuda devlet, dış politikada kendisini zor durumda bırakacak meselelerden uzak durmayı tercih etmiş, geçici bir süre ile de olsa Kurtuluş Savaşında elde edilen kazanımların korunması ve bu kazanımlarla yetinilmesi gerektiğine kanaat getirmiştir. Lausanne Anlaşması ile de bu durum hukuksal bir zemine oturtulmuştur. Bu bağlamda Mustafa Kemal'in “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” söylemi ile bağdaştırabileceğimiz statükoculuk ilkesi ekseninde yeni Türk devletinin dış politika çizgisi oluşturulmuştur. Sadece mevcut topraklarını koruma, başka bir devletin bir karış toprağına karşı dahi herhangi bir emel beslememe ve kurulu düzeni devam ettirme şeklinde özetleyebileceğimiz bu politikayla Türkiye komşu ülkeleri ile ilişkilerinin de çerçevesini çizmiştir.

Cumhuriyetin kurulması sonrası Türkiye içindeki yapılanmalarına yoğunlaşmıştır. Mustafa Kemal; batıcı ve aydın çalışma arkadaşlarını yanına alarak Osmanlı'nın son döneminde başlatılan reform hareketlerini hızlandırmıştır. Bu dönem batı medeniyeti yeni Türkiye için varılması gereken bir hedef, seviyesine ulaşılması gereken bir gelişmişlik düzeyini ifade etmiştir. Yönetici elitlerin de etkisi ile batıcılık devletin resmi ideolojisinin bir parçası haline gelmiştir.

Ortadoğu ile ilişkileri etkileyen bir diğer etken ise Osmanlı sonrası İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'da hâkimiyet kurmaları olmuştur. I.Dünya Savaşı tüm dünyada olduğu gibi Ortadoğu'da da tüm dengeleri değiştirmiştir. I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı hâkimiyetinde yer alan Ortadoğu'da, Osmanlı'nın yıkılması sonucu ciddi bir otorite boşluğu yaşamıştır. Emperyalist amaçlarla Ortadoğu'dan faydalanmak isteyen İngiltere ve Fransa'nın bölgeyi yönetimi altına alması ile bu otorite boşluğu doldurulmuş ve Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerini şekillendirecek en önemli hadiselerden birisi gerçekleşmiştir.

Misak-ı Milli toprak bütünlüğü açısından Kurtuluş Savaşı sırasında tam olarak gerçekleştirilememiştir. Ortadoğu bağlamında Musul ve Hatay meseleleri Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilemeyen hedefleri olmuştur. Her iki mesele de Lausanne'da görüşülmüş Hatay, Fransızlarla yapılan 1921 Anlaşması aynen kabul edildiği için Türkiye sınırları dışında kalmış; Musul meselesi ise Lausanne'da sonuca ulaştırılamamış ve İngiltere ile ikili görüşmelerle sonuca bağlanması kararlaştırılmıştır.

Özetle Türkiye Misak-ı Milli sınırları içinde kabul ettiği iki toprağını da Lausanne'da Türkiye sınırları içine alamamıştır.

Suriye'de Fransa'nın Irak'ta ise İngiltere'nin manda rejimi tesis etmeleri, Türkiye'yi Musul meselesinde İngiltere, Hatay sorunununda ise Fransa ile muhatap olmak zorunda bırakmıştır. Türkiye Kurtuluş Savaşını İngiltere, Fransa gibi ülkelerin Türk topraklarını işgal hedeflerini bertaraf etmek için gerçekleştirmiş olmasına rağmen, Batıcılık ekseninde bir dış politika izlenmesi ve batı dünyasında yer edinmeye çalışılması, bu iki devlet ile çatışma seçeneğini ortadan kaldırmıştır.

Her iki mesele de Türkiye için hayati olmasına rağmen aceleci davranılmamış, mevcut durum iyi tahlil edilmiş ve buna göre hareket etmeye gayret gösterilmiştir. Türkiye, dış politikada Kurtuluş Savaşı ile elde ettiği; Lausanne ile hukuki zemine oturttuğu kazanımlarına zarar vermeden adım atmayı öncelikli hedefi haline getirmiştir. Bu nedenle her iki meselenin de çözümünü hukuki yollardan ve diplomatik hamlelerle gerçekleştirmeye çalışmıştır. O dönem Milletler Cemiyeti'ne üye bile değilken sorunların çözümü için Milletler Cemiyeti'nin hakemlik yapmasını kabul etmesi bunun en önemli kanıtıdır.

Her ne kadar uluslararası ortamda gerçekleşen hadiseler Türkiye ile Ortadoğu ilişkilerinin mesafeli bir şekil almasına neden olmuşsa da gerek geçmişten gelen bağlar, gerekse de coğrafi yakınlık Türkiye'nin Ortadoğu'dan tamamen kopmasına müsaade etmemiştir. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı sonrası kendisi gibi bağımsızlığını kazanmış olan İran ile bir takım sıcak ilişkiler geliştirmiştir. Hem İran hem de Türkiye yeni bir yapılanma sürecinde olan iki ülke olarak birbirlerine sempati duymuşlar ve üst düzey yöneticiler nezdinde bir takım ziyaretler ve temaslar gerçekleştirmişlerdir. Hatta Türkiye o dönemde hem Afganistan hem de İran'daki reformlara öncülük etmiştir. Ortadoğulu reformist elit kesim Türkiye'deki batılılaşma hareketlerini yakından izlemiş ve hukuk, ekonomi gibi alanlarda dönem dönem yardımlar almışlardır.

İlerleyen dönemlerde Irak ile sınır sorunlarının çözülmesi ve Irak'ta İngiliz mandasının sona ermesinin ardından, sıcak ilişkiler yaşanmış ve bu iki ülke İran ile Afganistan'nın da dâhil olduğu Sadabad paktını kurmaya muktedir olmuştur.

Tek parti döneminde Atatürk'ün 1938'de ölümünün ardından İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı yaptığı ikinci dönem başlamıştır. Bu dönem uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler II. Dünya savaşına giden süreci hızlandırmıştır. Dolayısıyla İnönü dönemi dış politikasını en çok meşgul eden konu II. Dünya Savaşı olmuştur.

İnönü ve birlikte çalıştığı siyasi kadro Türkiye'nin istikbali için savaş dışı kalmak konusunda karar kılmışlardır. Dış politikada Sovyet Rusya'nın tehdit edici tavırlarının Türkiye'yi daha da batıya yakınlaştırması kaçınılmaz olmuş ve Türkiye batılı ittifaklara dâhil olmaya çalışmıştır. SSCB'nin tehdit olarak algılanması ise Türkiye için Batı'nın daha da vazgeçilmez hale gelmesine neden olmuştur.

İnönü dönemi dış politikalarının temeli, Atatürk dönemi dış politika uygulamalarına dayanmıştır. Dolayısıyla Atatürk döneminde belirlenen politikalar İnönü döneminde de büyük oranda devam ettirilmiştir.

Ortadoğu ülkeleri ile kurulan ilişkilerde İnönü dönemi ile Atatürk dönemi benzerlik göstermektedir. Kuruluşundan itibaren yüzü batıya dönük olan Türkiye, SSCB tehdidinin de etkisiyle daha da batı bağımlısı olmuş bu da Ortadoğu ile olan mesafeli ilişkilerin devam etmesi anlamına gelmiştir.

Atatürk dönemi ve İnönü dönemi olarak ikiye ayırarak incelediğimiz Tek parti döneminde Ortadoğu ile ilişkileri şekillendiren birkaç maddeyi şu şekilde sıralayabiliriz.

- 1- Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulmasından sonra Türkiye'nin en büyük önceliği, ülke sınırlarının güvenliğini ve her alanda istikrarı sağlamak olmuştur. Bu amaçla, dış politikada batıcılık ve statükoculuk ilkeleri benimsenmiştir. Bu durum özellikle batılı devletler ile çatışmaya girmeden iyi ilişkiler kurma mecburiyeti doğurmuştur.
- 2- İngiltere, Fransa gibi batılı devletlerin Osmanlı Devleti sonrasında Ortadoğu'da hâkimiyet kurmuş olmaları, birinci maddede belirtilen gerekçe nedeniyle, Türkiye'nin Ortadoğu ile ilgili ilişkilerinde yakınlık kurulmasının önünde engel teşkil etmiştir.
- 3- Hem Ortadoğu'da hem de Türkiye'de başlayan ulus-devlet olma anlayışı, Araplar ve Türklerin birbirlerini yabancı görüp ötekileştirmesine neden olmuş ve bu durum Ortadoğu ile ilişkileri olumsuz etkilemiştir.
- 4- Atatürk sonrasında dış politikayı belirleyen İsmet İnönü, genel olarak Atatürk'ün batıcılık ve statükoculuk ilkelerini benimsemiş ve Ortadoğu ile ilişkiler anlamında bir devamlılık ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak Tek parti döneminde Türkiye'nin realizm temelinde batıcılık ve statükoculuk ilkeleri ile şekillenen ve liderler tarafından belirlenen bir Ortadoğu politikası yürüttüğünü savunmak mümkündür.

KAYNAKLAR

- 1- Akarslan, Mediha, *Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1990.
- 2- Akçay,Ekrem Yaşar,Karar-Alma Yaklaşımı Çerçevesinde 1 Mart 2003 Tezkeresi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2010.
- 3- Akdevelioğlu, Atay ve Kürkçüoğlu, Ömer, *Ortadoğu'yla İlişkiler, (İran ile İlişkiler) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- 4- Akdevelioğlu, Atay ve Kürkçüoğlu, Ömer, *Ortadoğu'yla İlişkiler, (Sadabad Pakı) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- 5- Akdevelioğlu, Atay, *Ortadoğu'yla İlişkiler, (Ağrı İsyanları) Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- 6- Akşin, Aptülâhat, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- 7- Albayrak, Mustafa, “Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (1920-1960)”, Fırat Üniversitesi, *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Dergisi*, cilt 3, sayı 2.
- 8- Altay, Hüseyin ve Nugay, Ulaş, “Orta Doğu Bölgesi Enerji Kaynaklarının 21. Yüzyıl Dünya Ekonomisi İçin Stratejik Önemi”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013.
- 9- Arafat, Muhammed, *Doğu Ülkeleri ile İlişkiler 'Hatay Sorunu' Türk Dış Politikası 1919-2008'e*, Editör: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.
- 10- Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2005.
- 11- Arı, Tayyar, *2000'li Yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu Politikası, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası*, Ed. İdris BAL, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- 12- Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Dış Politika*, 4. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- 13- Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri(Çatışma, Hegemonya, İşbirliği)*, MKM Yayınları, Eylül, 2010.
- 14- Armaoğlu, Fahir, *20.yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Alkım Kitabevi, 2007.

- 15- As, Efdal, “XVI. YY.’dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, S.46, Güz 2010.
- 16- *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Cilt III, 1997.
- 17- Atabey, Figen, “Avrasya” *Uluslararası Araştırmalar Dergisi* Cilt:4, Sayı:7, Temmuz 2015.
- 18- Ayabakan, Levent, Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros’un “Özerk Asuri Devleti Projesi” (1919-1923), *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)* Cilt/Volume: I, Sayı/Issue: 1, Yıl/Year: 2015.
- 19- Aydın, Mustafa, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", *SBF Dergisi*, 51/1-4, 1996.
- 20- Ayhan, Halis, “Doğuş ve “Öteki” Ekseninde Arap Milliyetçiliği: Vahada Bir Serap”, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Cilt-I Ankara 2011.
- 21- Ayrancı, Z. Şirin, “Türkiye - Suriye İlişkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, Mart 2006.
- 22- Balcı, Ali, *Türkiye Dış Politikası (İlkeler, Aktörler, Uygulamalar)*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, Ekim 2015.
- 23- Balkaya, İ. Sabri, *Irak Kralı Faysal’ın Türkiye’ye Ziyaretinin Basındaki Yansımaları*, s.571-573.http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/BALKAYA-%C4%B0hsan-Sabri-IRAK-KRALI-FAYSAL%E2%80%99IN-T%C3%9CRK%C4%B0YE%E2%80%99Y%C4%B0-Z%C4%B0YA_RET%C4%B0N%C4%B0N-BASINDAK%C4%B0-YANSIMALARI.pdf (Erişim Tarihi:26.08.2017)
- 24- Benhür, Çağatay, “II. Dünya Savaşı’nda İran’ın İşgali ve Türk Basını (1941)”, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/9 Summer 2015.
- 25- Bıyıklı, Mustafa, “Kaynakçalı ve Açıklamalı Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Kronolojisi” *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Aralık, Sayı 22, 2008.

- 26-Bostancı, Mustafa, ‘‘I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Hicaz’da Hâkimiyet Mücadelesi’’, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, Yaz 2014.
- 27-Can, Aydın, Atatürk Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası (1923-1938), http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/aydin_can_ataturk_donemi_ortadogu_politikalari.pdf (Erişim Tarihi:25.03.2018)
- 28-Cengiz, Emre, ‘‘İsmet İnönü ve II. Dünya Savaşı Yılları Türk Dış Politikası’’, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2012.
- 29-Cin, Barış, ‘‘Türkiye-İran İlişkileri (1923-1938)’’, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- 30-Cleveland, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Haziran 2008.
- 31-Çakmak, M. Ali, İki Dünya Savaşı Arasında Ortadoğu, <http://docplayer.biz.tr/259071-Iki-dunya-savasi-arasinda-ortadogu.html> (Erişim Tarihi :23.08.2015)
- 32-Çalış, Şaban ve Özlük, Erdem, ‘‘Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması’’, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:18.
- 33-Çelik, Hamit, ‘‘Ortadoğu’da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi’’, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s.1.
- 34-Çetinsaya, Gökhan, ‘‘Milli Mücadele’den Cumhuriyet’e Türk-İran İlişkileri, 1919-1925’’, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, , Sayı 48, Cilt: XVI, Kasım, 2000.
- 35-Çetinsaya, Gökhan, "Türk-İran İlişkileri" *Türk Dış Politikasının Analizi*, dergisi, Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, 1998.
- 36-Çetinsaya, Gökhan, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri*, <http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354876> (Erişim tarihi:24.12.2015),
- 37-Çubukçu, Öner, ‘‘Suriye’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı’’ *SDE Analiz*, Ankara, Haziran 2012.
- 38-Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2011.
- 39-Demirağ, Yelda, *Kurtuluş Savaşı Sürecinde Dış Politika, Türk Dış Politikası 1919-2008e*, Editör: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

- 40- Demir, Canan, ‘‘Ellili Yıllarda Chp Ve Türkiye’nin Ortadoğu Politikası’’, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- 41- Deniz, Şadiye, ‘Ortadoğu’nun Yeniden İnşasının Yapı Bozumu: Büyük Ortadoğu Projesi Üzerine Bir Analiz’ *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 5, Sayı 20, Kış 2012.
- 42- Deringil, Selim, *Denge Oyunu*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 2015.
- 43- Deveci, Can, İngiltere’nin Ortadoğu Politikaları (1914-1922), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilimdalı, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2012.
- 44- Dinç, Sait, *Atatürk Döneminde (1920- 1938) Türk Dış Politikasında Gelişmelere Genel Bir Bakış; İkili ve Çok uluslu İlişkiler*, s. 6.
- 45- Doğru, Deniz, ‘‘I. Dünya Harbi Sırasında Şerif Hüseyin’in Siyasi Faaliyetleri’’, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*.
- 46- Doğru, Deniz, I. Dünya Harbi Sırasında Şerif Hüseyin’in Siyasi Faaliyetleri, <http://www.aku.edu.tr/aku/dosyayonetimi/sosyalbilens/dergi/II2/5-deniz-dogru.pdf> (Erişim Tarihi:29.08.2015)
- 47- Doğrul, Ö. Rıza, İran’a Karşı Müşterek Hareket, Cumhuriyet, 26 Ağustos 1941.
- 48- Duran, Hasan ve Karaca, Ahmet, ‘‘Tek parti dönemi Türk Arap İlişkileri’’, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.16, S.3Y, 2011.
- 49- Dursun, H. Rumeysa, ‘‘Realizmin Realist Bir Eleştirisi Olarak Raymond Aron ve Uluslararası İlişkiler Kuramı’’, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Eylül 2017.
- 50- Ege, Ramazan, *Osmanlı Hâkimiyeti’nde Orta Doğu - I-*, Kasım 2012. http://www.aklimizadusunce.com/haberler_ramazan_ege_osmanli_hkimiyetiinde_orta_dogu_i_l-1-sayfa_id-666-id-115172 (Erişim Tarihi 10.08.2015)
- 51- Efegil, Ertan, *Dış Politika Analizi Ders Notları*, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2012.
- 52- Erdal, İbrahim, ‘‘Atatürk Dönemi (1923–1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paktı’’, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 34, Yaz 2012, s.84.
- 53- Erdönmez, Hüseyin, ‘‘Avrupa Devletlerinin Ortadoğu Politikası ile ABD’nin Büyük Ortadoğu Projesi’’, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2010.

- 54-Ereker, Fulya, “Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara, 2010.
- 55-Erhan, Çağrı, “İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve Ortadoğu, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi”, İstanbul Şubat 2007.
- 56-Erol M. Seyfettin ve Ozan, Emre, “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 8, Yaz 2011.
- 57-Erol, M. Seyfettin, *İngiltere ile İlişkiler, Türk Dış Politikası 1919-2008’e*, Editör: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.
- 58-Ertem, Barış, “Türkiye-Abd İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12 Sayı 21 Haziran 2009.
- 59-Erdem, D. Fahri ve Erdem, Çiğdem, Ortadoğu’da Otoriter Rejimler: Ortadoğu Arap Toplamları’nın Tarihsel, Siyasal Ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinden BirDeğerlendirme,
http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu14makale/demirhan_fahri_erdem_cigdem_erdem.pdf (Erişim Tarihi 09.08.2015)
- 60-Erkul, Yusuf, “Türkiye’nin Ortadoğu’ya Yönelik Dış Politikasında Ahmet Davutoğlu Etkisi: Lider Düzeyi Analizi”, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mayıs, 2013.
- 61-Erşan, Mesut, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Batılılaşma Hakkındaki Düşünceleri”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VIII, Afyonkarahisar, 2006.
- 62-Esmer, A. Şükrü ve Sander, Oral, *II. Dünya Savaşında Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ed: Mehmet Gönübol, 9 Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1996.
- 63-Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer Sancak (Hatay) Sorunu, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt-1, Ed. Baskın ORAN, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- 64-Goldschmidt JR, Arthur ve Davidson, Lawrence *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Çev. Aydemir Güler, Doruk Yayımcılık, İstanbul, 2007.
- 65-Gönübol, Mehmet, *Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2000.

- 66- Gönübol, Mehmet ve Sar, Cem, *Milli Mücadele Devrinde Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitapevi, Ankara 1996.
- 67- Gönübol, Mehmet ve Sar, Cem, *Lausannedan Sonra Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitapevi, Ankara 1996.
- 68- Gönübol, Mehmet ve Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- 69- Gözen, Ramazan, *Dış Politika Nedir?, 21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, ed. İdris Bal, Lalezar Kitabevi, Ankara, 2006.
- 70- Gözen, Ramazan, *Türk Dış Politikası (1919-2008)*, edt. Haydar Çakmak, Platin Yayınları Ankara, 2008.
- 71- Gözen, Ramazan *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri*, Türkler Ansiklopedisi, 17.C., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- 72- Hacısalihoğlu, Yaşar, Coğrafi potansiyelleri zemininde Orta Doğu ve Türkiye'nin Konumu, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/cograf-potansiyelleri-zemininde-orta-dogu-ve-turkiyenin-konumu> (Erişim Tarihi:24.03.2018)
- 73- Hill, Christopher, *The Changing Politics of Foreign Policy*, Palgrave MacMillan, New York 2003.
- 74- Hülagü, Metin, “İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları”, *Erciyes Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kayseri, Sayı 6, 1995.
- 75- Kaplan, E. Sıddık, “Türkiye-İrak İlişkileri(1918-1960)”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2011.
- 76- Kaplan, Morton A., *System and Process in International Politics*, New York, 1957.
- 77- Kara, Polat, “Türkiye İran İlişkileri (1923-1960)”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.
- 78- Karabulut, Bilal, “I. Dünya Savaşı ve Uluslararası İlişkilerde İdealizmin Yükselişi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt : 8 Sayı :15.
- 79- Karakoç, Ercan, “Atatürk'ün Hatay Davası”, *Bilig Dergisi*, Sayı 50, Yaz 2009.
- 80- Karpas, Kemal, *Türk Dış Politikası Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- 81- Kasalak, Kadir, “İrak'ta Manda Yönetiminin Kurulması Ve Atatürk Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri”, *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9 Şubat 2007.

- 82- Kaya, Faruk, “Coğrafi Potansiyelleri Temelinde Türkiye Jeopolitiği Ve Dünya Siyasetindeki Yeri”, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3 - Sayı 2 - Ekim 2017.
- 83- Kılıç, Sezen, “Musul meselesi Ve Lausanne”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, sayı 71, Ankara 2008.
- 84- Kısıklı, Emine, “Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul meselesi”, *Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* S 24, Kasım 1999-2003.
- 85- Kocaoğlu, Mehmet, *Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu*, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1995.
- 86- Kocatürk, Utkan, *Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*, Üçüncü Basım, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2007.
- 87- Koçak, Cemil, Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1939-1945) C.1 İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- 88- Kodal, Tahir, “II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-İrak İlişkileri Ve Irak Hakkında Bilinmeyen Bir Kaynak: Ziya Karamürsel’nın Irak Seyahat Notları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 40, Erzurum 2009.
- 89- Kona, G. Güngörmüş, “Orta Doğu ve Petrol” *Jeopolitik Hakemli Dergi*, sayı 10, 2004.
- 90- Kurşun, Zekeriya, Arap Milliyetçiliği Nasıl Gelişti, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-milliyetciligi-nasil-gelisti> (Erişim Tarihi: 23.08.2015)
- 91- Kurşun, Zekeriya, Araplar ve I. Dünya Savaşı, <http://www.ordaf.org/araplar-ve-birinci-dunya-savasi/> (Erişim Tarihi 25.08.2015)
- 92- Kürkçüoğlu, Ömer, *Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası (1945-1970)*, Barış Kitap, Ankara 2009.
- 93- Kocabaş, Süleyman, *T.C. Devleti Tarihi Atatürk Dönemi (1923-1938)*, Vatan Yayınları, İstanbul, 2007.
- 94- Koçer, Gökhan, *İnönü ve CHP’nin Dış Politika Anlayışı, Türk Dış Politikası 1919-2008e*, Editör: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.
- 95- Latif, Hüseyin, *Fransa İle İlişkiler, Türk Dış Politikası 1919-2008e*, Editör: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.

- 96-McClelland, Charles A., *Theory and the International System*, (New York: MacMillan, 1966), s. 20
- 97-Meriç, Özhan, “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve Bağdat Paktı”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2009.
- 98-Metin, Barış, “Türk-İran İlişkilerinde Güney Azerbaycan Meselesi”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 16 S:2, Ağustos 2012.
- 99-Okutan, Çağatay, “Arap Milliyetçiliği”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56/2.
- 100- Oran, Baskın, *TDP’nin Kuramsal Çerçevesi, Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1. Cilt*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- 101- Oran, Baskın, *Mudanya Silah Bırakışması, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, Ed. Baskın ORAN, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- 102- Oran, Baskın, *Dönemin Bilançosu(1939-1945), Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- 103- Oran, Baskın, *Lausanne Barış Anlaşması, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1*, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- 104- Önder, Zehra, *II. Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2010.
- 105- Özalp, Osman Nuri, “Ortadoğu Neresi ‘Ortadoğu’nun Tanım ve Tasnif Sorunu”, *Yedi Kıta Dergisi*, Temmuz 2013.
- 106- Özmenli, Mehmet, “VIII. ve IX. Yüzyılda İslam Dünyasında Hulûl Hareketi”, *History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, 2011.
- 107- Öztürk, Mustafa, “Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi”, *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010.
- 108- Pehlivanoglu, A. Öner, *Ortadoğu ve Türkiye*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2004.
- 109- Rosenau, J. N., "Order and Disorder in the Study of World Politics", R. Maghmori ve B. Ramberg (der.), *GlobalismVersus Reallsm: International Relations*Third Debate (Boulder: Westview, 1982).

- 110- Sakin, Serkan, ve Deveci, Can, “Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme”, *History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, 2011.
- 111- Sander, Oral, *Türkiye ve Ortadoğu, Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara, İmge Kitabevi. 1999.
- 112- Sander, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi, Ekim, Ankara, 2008.
- 113- Sander, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
- 114- Sander, Oral, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2003.
- 115- Sarıınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası-I- (1936-1938)”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Cilt XII, Mart 1996.
- 116- Sarıınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası-II”, *Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi*, Cilt XII, Temmuz 1996.
- 117- Sinkaya, Bayram, *Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi*, Adam Akademi, Cilt:1 Sayı:1, 2011.
- 118- Sofuoğlu, Adnan, “Arşiv Belgeleri Işığında Sancak’ın (Hatay) Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması ve Türkiye” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXI, Sayı: 61. Mart, 2005.
- 119- Soy, H. Bayram, *Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar*, Bilig, sayı 30, Yaz / 2004.
- 120- Sönmezoğlu, Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Der Yayınevi, Kasım 2014.
- 121- Şahin, Mehmet, *Din-Dış Politika İlişkisi ABD Örneği*, Barış Platin Kitabevi, 2009.
- 122- Şener, Bülent, “Atatürk’ün Dış Politika Anlayışında Gerçekçilik ve Pragmatizm Olguları Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Sovyetler Birliği Örneği”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, Şubat 2007.
- 123- Serhat Mustafa ŞENER, *Karar Verme Kuramları Çerçevesinde 2003 Irak İşgali Sürecinde Türk Dış Politikası*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2017.
- 124- Taş, Gün, “Ortadoğu’nun Temelini Oluşturan Argüman”, *Politik Akademi*, Nisan 2013.

- 125- Tayfur, M. Fatih, *Dış Politika*, (Edt.)Atilla Eralp, Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- 126- Tayfur, M. Fatih, “Main Approaches to the Study of Foreign Policy: A Review”, METU Studies in Development, Cilt 21, No. 1, 1994.
- 127- *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları*, Cilt3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.
- 128- Tuncer, Hüner, *İsmet İnönü’nün Dış Politikası, II. Dünya Savaşı’nda Türkiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2012.
- 129- Turan, E. Tüylü ve Turan, Tufan “Cumhuriyet ve Ulus Gazetelerinde Saadâbad Paktı’nın İmzalanmasının Yansımaları”, *Turkish Studies*, Volume 6/3 Summer 2011.
- 130- TÜYSÜZOĞLU, Göktürk, “Savunmacı Realizm ve Saldırgan Realizm Bağlamında Karadeniz Havzası’ndaki Çatışma Gerçekliğinin Değerlendirilmesi”, T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, *Avrasya Etüdleri*, 44/2013-2.
- 131- Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, DER Yayınları, İstanbul 2008.
- 132- Uğrasız, Bülent, “Uluslararası İlişkilerde İki Farklı Yaklaşım :İdealizm ve Realizm”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt :5, Sayı:2, 2003.
- 133- Umar, Ö. Osman, “Suriye’de Fransız Emperyalizmi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* Cilt:12, Sayı:1, Elazığ 2002.
- 134- Uzer, Umut, “Uluslararası İlişkiler Teorileri”, “*Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler; Uluslararası Siyaset, Uluslararası Hukuk ve Temel Sorunlar*”, Ed., İdris Bal, 1. Baskı, Ankara, Lalezar Kitabevi, 2006.
- 135- Uzgel, İlhan, *Fransa ile İlişkiler, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt-1, Ed. Baskın ORAN, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- 136- Uzel, İlhan ve Kürkçüoğlu, Ömer, *İngiltere ile İlişkiler (1923-1939) (Musul meselesi)*, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt-1, Ed. Baskın ORAN, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- 137- William C. Wohlforth, “The Stability of A Unipolar World”, *International Security*, Vol. 24, No. 1, 1999.

- 138- Yalem, Ronald J., , ‘‘The Level-of Analysis Problem Reconsidered’’ *The Year book of the World Affairs*, 1977, s.307.
- 139- Yıldırım, Ender, Türkiye-İran İlişkileri (1918-1960), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- 140- Yılmaz, Türel, *Uluslararası Politikada Ortadoğu*, Barış Platin Kitabevi, Ankara, 2009.
- 141- Yılmaz, Türel, *1919-1938 Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi Doğu Ülkeleri İle İlişkiler, Türk Dış Politikası 1919-2008e*, Editör: Haydar Çakmak, Platin Yayınları, Ankara, 2008.
- 142- Yılmaz, Yalçın, Kaya, Mevlüt, Atatürk; Türk Kimliği ve Ötekileştirme’’, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt 1, Sayı 1, Bahar 2012.
- 143- Yorulmaz, Şerife, ‘‘Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)'nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939)’’, *AÜ. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı 22, Ankara, 2001.
- 144- <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-cagri-erhan/545332.aspx> (Erişim Tarihi:13.01.2018)
- 145- <http://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/7-Mondros.pdf>(Erişim Tarihi: 04.12.2017)
- 146- <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2319/201503186.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi:16.11.2017)
- 147- <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/2319/201503186.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi:16.11.2017)
- 148- <http://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2016/11/5-Trk-Frnsh-Itilafname.pdf> (Erişim Tarihi: 05.12.2017)
- 149- <http://www.mfa.gov.tr/ataturk-doneminde-turk-dis-politikasi.tr.mfa>(Erişim Tarihi:13.03.2015)
- 150- <https://antlasmalar.com/wp-content/uploads/2017/07/1946-tarihli-antla%C5%9Fma-TR-Irak.pdf> (Erişim Tarihi:02.12.2017)
- 151- <http://politikaakademisi.org/2014/05/22/uluslararası-iliskilerde-iki-temel-yaklasim-realizm-vs-idealizm/> (Erişim Tarihi:17.05.2018)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Şeyma Gümüş Durak

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 20 Kasım 1987, Kayseri

Medeni Durumu: Evli

Email: gumuseyma@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	ERÜ Sos. Bil. Ens.	2018
Lisans	Gazi Üniv. İBF.	2011
Lise	F.K. Timuçin And.Lis.	2007